

فهرست
بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران

اولین نشریه سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران

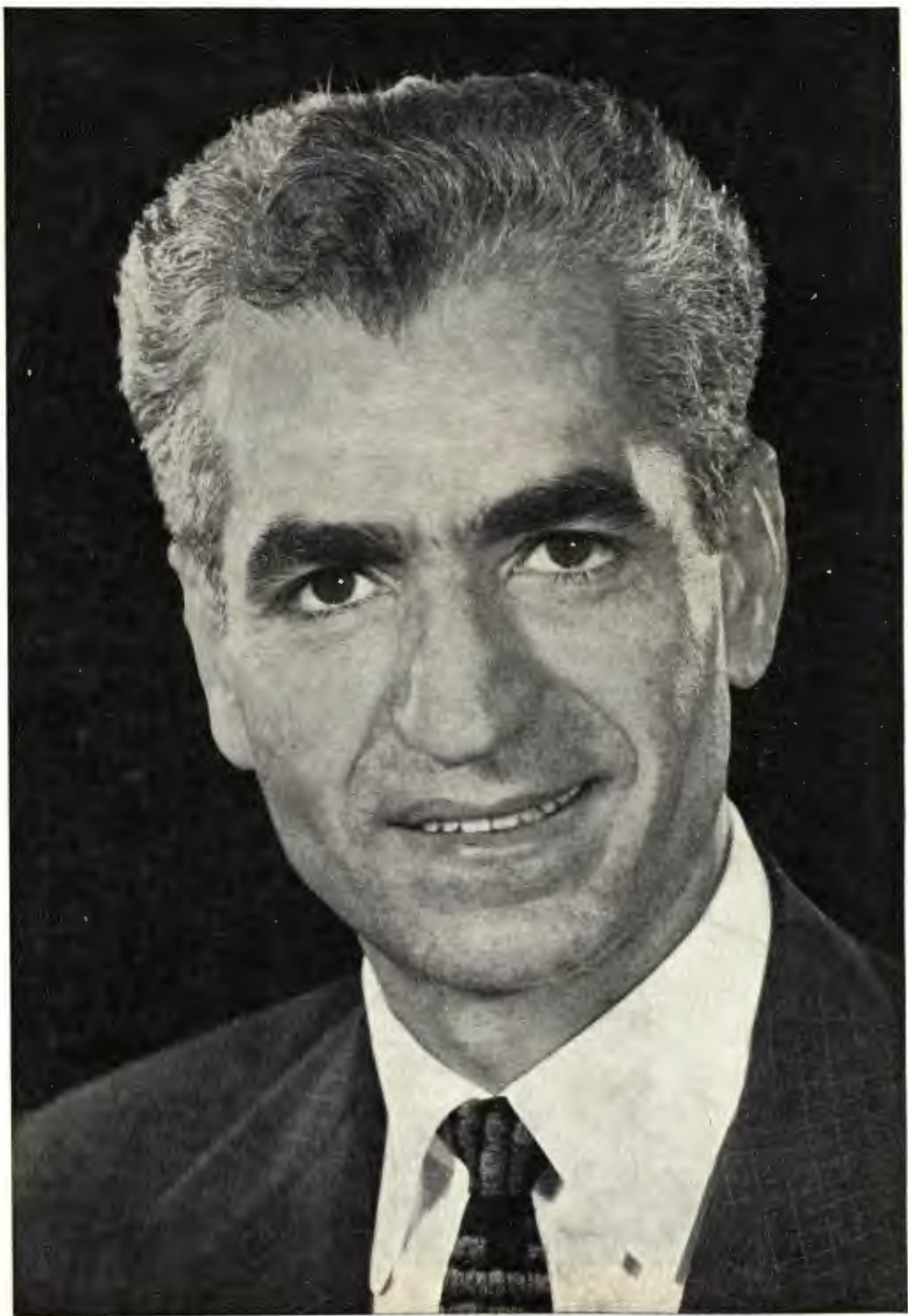

	2
1	1

1-1-41

۱۶۵
۶۵۹۷۳

فهرست

بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران

کتابخانه تخصصی ادب و هنر

اولین نشریه سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران

تهران

چاپخانه وزارت فرهنگ و هنر

اسفند ماه سال هزار و سیصد و چهل و پنج خورشیدی

با نیاید خداوند

پهلوی ساسانه را

پهلوی

نظریات بقیه تاریخی ایران که از نظر هر گرامرمانه ذوق و سیر و یادگار شکوه و عظمت گذشته تراختار نیکان ما و اگر کردی ترین موارد فرزندک تمدن شرقی

بها سیر و نذ و با توجه باینکه گوش در خط و صیات بزرگداشت این و دایع عوارات اجراء طرح های ضروری آمانی و توسعه صنعتی اقتصادی

سبب تحولات سریع ناشی از آننا خصوصاً در حال حاضر و آینده زو اجاب فوری از جمله وظائف خطیر مردم کشور ما در زمینه علمی و جهانی میباشد

مترجمین بر نامه جامع و خاصه منظور جلب توجه افکار عمومی بضرورت فوریت این امر و تأمین مساعدت و معاضدت بجهت افراد این زووم با

مقامات دولتی در حفاظت آثار باستانی و همچنین استفاده از امکانات بکارهای مین علمی در راه تسهیل این مقصود بوسیل وزارت فرهنگ

تظنم و موقع اجرا گذاشته شود و برای ابراز مراتب حمایت معنوی علاقه وافر نسبت بانجام این مهم موافقت میفرماییم که بر نامه حفاظت آثار

باستانی ایران سازمانی که امور اجرایی آنرا استقیماً بر عهده اجد داشت تحت ریاست عالی ما قرار گیرد

۵۲۷
۳۳۸۸۲۶

دفتر نشر و تالیفات

بنام ایزد دانا و توانا

به پیروی از منویات شاهنشاه آریامهر در راه شناساندن آثار باستانی و بناهای تاریخی کشور و جلب همکاری عموم مردم در حفظ و صیانت آنها سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران لازم دانست بعنوان نخستین گام فهرستی از کلیه بناها و اماکن تاریخی ایران را که تاکنون شناخته شده و به ثبت تاریخی رسیده است تنظیم و چاپ نموده و در دسترس عموم قرار دهد تا بدینوسیله علاقمندان بمفاخر ملی و تاریخی از نام و نشان و موقعیت این آثار ارزنده و میراثیهای فرهنگی کشور آگاهی یابند و در تعمیر و نگاهداری آنها علاقمندی و همکاری بیشتری مبذول دارند بنابراین با موافقت وزارت فرهنگ و هنر مأموریت تهیه و تدوین آن به آقای نصرت‌الله مشکوتی عضو شورای اجرائی سازمان که از مأمورین عالیمقام و قدیمی فرهنگ میباشند واگذار گردید ایشان بمناسبت آنکه سالیان متمادی مأموریت حفظ و صیانت این آثار را داشته‌اند و غالب بناها را دیده و شناخته و درباره آنها تحقیقات لازم را نموده‌اند این خدمت فرهنگی را پذیرفته و با استفاده از اطلاعات و مطالعات گذشته خویش فهرست مورد نظر را تنظیم نمودند تا علاقمندان به این آثار را راهنما باشد. سازمان از حسن استقبال آقای مشکوتی در انجام این خدمت ملی و مجاهدت قابل تحسینی که در این راه مبذول داشتند صمیمانه تشکر مینماید.

فهرست حاضر شامل آن قسمت از بناها و اماکن تاریخی است که از بدو تشکیل اداره کل باستان‌شناسی تا این تاریخ بر طبق قانون و آئین‌نامه حفظ آثار عتیقه بتدریج در فهرست آثار ملی ثبت

رسیده است از اینرو این رساله شامل کلیه بناهای تاریخی و اماکن و اتلال باستانی ایران نمیباشد زیرا هر ماه و سالی که میگذرد در گوشه و کنار کشور پهناور و باستانی ایران آثار تاریخی تازه ای اعم از بناهای قدیمی یا تپه های باستانی و سنگ نبشته ها و حجاریها و غیره کشف و معرفی میشود که بایستی هر يك از آنها مورد مطالعه اهل فن قرار گرفته و آنهایی که دارای ارزش هنری و تاریخی خاصی باشند به فهرست موجود اضافه شده و بدین ترتیب برگ زرین دیگری بر صفحات تاریخ درخشان و پرافتخار میهن ما افزوده شود چنانکه در دو سال اخیر هیئت های از مأمورین فنی اداره کل باستان شناسی که برای بررسی آثار تاریخی به استانهای مختلف کشور اعزام گردیدند ضمن بررسیهای خود تعداد زیادی اثر باستانی و بنای تاریخی جدید را کشف و مورد مطالعه قرار دادند که عده ای از آنها بمناسبت اهمیت خاصی که دارا بودند قابل ثبت در فهرست آثار ملی تشخیص گردید و اقدامات لازم جهت ثبت آنها در جریان است البته تا آنجا که امکان داشت برخی از بناهای مهم تاریخی تازه شناخته شده را که جریان ثبت تاریخی آنها در شرف پایان است مانند دوبنای سلجوقی واقع در منطقه خرقان و بنای قصر جمهور در نزدیکی شهرستان اهر و نیز تعدادی از اتلال باستانی در فهرست حاضر معرفی شدند. سازمان امیدوار است پس از تکمیل مطالعات لازم توفیق یابد فهرست دیگری شامل سایر ابنیه و اماکن باستانی که در حقیقت مکمل فهرست موجود خواهد بود چاپ و منتشر سازد.

در این فهرست علاوه بر بناهای تاریخی برای معرفی اتلال و سایر اماکن باستانی که در حقیقت معتبرترین اسناد تاریخی کشور میباشند فهرستی دیگر تنظیم و برای اطلاع مشتاقان و علاقمندان بشناسائی قدمت تاریخی این مرز و بوم در پایان کتاب با ذکر نام و موقعیت جغرافیائی هر يك درج گردیده است.

سازمان باینمطلب توجه کامل دارد که کتاب حاضر فهرستی است که فقط نام و مشخصات مختصری از هربنا در آن ذکر گردیده و بناهای مهم تاریخی و اماکن پراچ باستانی کشور را مقامی بالاتر از آنست که به این مختصر درباره آنها اکتفا شود و بهمین مناسبت مصمم است برای معرفی کامل هر يك از بناهای مهم تاریخی و مکانهای باستانی بر طبق برنامه خاصی رسالات جداگانه و مستقلی که حاوی نکات معماری و اسلوب و شیوه های ساختمانی و هنری است منضم به عکسها و نقشه های مستند و کلیه جزئیات و خصوصیات هر يك از آنها با استفاده از اطلاعات

سایر محققین دانشمند چاپ و منتشر نماید تا از این راه خدمتی بفرهنگ و تمدن کشور نموده و نسبت به معرفی اینگونه مآثر هنری و میراث‌های فرهنگی آنطور که درخور شأن آنهاست اقدام نموده باشد .

در طرز تدوین و نگارش کتاب حاضر نکات زیر رعایت شده است :

اسامی استانها و شهرستانهای تابع هر یک به ترتیب حروف تهجی و بناهای تاریخی هر شهرستان با رعایت قدمت تاریخی آنها ذکر گردیده است . فهرست بناهای تاریخی و اماکن باستانی فرمانداریهای کل بعد از استانهای کشور درج شده است ، گرچه در تنظیم و چاپ کتاب حاضر نهایت دقت و مراقبت بعمل آمده ولی ممکن است این فهرست دارای نقائصی باشد از اینرو سازمان انتظار دارد دانشمندان و علاقمندان باین قبیل آثار با امعان نظر کامل درباره آن و ابراز نظرات صائب خویش سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران را بمنظور تهیه و تنظیم فهرستها و رسالات بعدی یاری و مساعدت فرمایند .

در خاتمه لازم میدانم از کلیه کسانی که در تهیه و تنظیم و چاپ این فهرست با آقای مشکوتی و سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران مساعدت نموده و همکاریهای ذیقیمتی معمول داشته‌اند مخصوصاً آقای داریوش وصال رئیس چاپخانه وزارت فرهنگ و هنر و سایر کارکنان چاپخانه مزبور که با کمال صمیمیت و دقت اقدام نموده‌اند سپاسگزاری و اظهار قدردانی نماید .

سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران

فهرست مطالب و مندرجات

- مقدمه . . . . .
- ۱ - بناهای تاریخی استان آذربایجان شرقی ۸-۱
شامل شهرستانهای: اردبیل و حومه، اهر، تبریز، جلفا، مراغه
مشگین شهر، مرند.
- ۲ - بناهای تاریخی استان آذربایجان غربی ۱۳-۹
شامل شهرستانهای: رضائیه، شاهپور، ماکو، میاندوآب، مهاباد، نقده.
- ۳ - بناهای تاریخی استان اصفهان ۵۵-۱۴
شامل شهرستانهای: اصفهان و حومه، اردستان، شاهرضا، نطنز، نائین،
گلپایگان، یزد.
- ۴ - بناهای تاریخی استان بلوچستان و سیستان ۵۶
شامل: زابل.
- ۵ - بناهای تاریخی استان خراسان ۷۹-۵۷
شامل شهرستانهای: بیرجند، تربت جام، تربت حیدریه، دره گز،
سبزوار، گلشن، قوچان، کاشمر، گناباد، مشهد و حومه، سرخس،
نیشابور.

- ۶ - بناهای تاریخی استان خوزستان ۸۰-۸۶
شامل شهرستانهای: اهواز، بهبهان، دزفول، شوشتر، مسجد سلیمان.
- ۷ - بناهای تاریخی استان فارس ۸۷-۱۰۷
شامل شهرستانهای: ابرقو، داراب، شیراز و حومه، فسا، فیروزآباد، کازرون، لار، ممسنی، نیریز.
- ۸ - بناهای تاریخی استان کردستان ۱۰۸-۱۰۹
شامل: سنندج.
- ۹ - بناهای تاریخی استان کرمان ۱۱۰-۱۱۹
شامل شهرستانهای: بم، جیرفت، سیرجان، شهداد، کرمان، نرماشیر.
- ۱۰ - بناهای تاریخی استان کرمانشاهان ۱۲۰-۱۲۸
شامل شهرستانهای: قصرشیرین، کرمانشاه و حومه، صحنه، کنگاور، هرسین.
- ۱۱ - بناهای تاریخی استان گیلان ۱۲۹-۱۳۳
شامل شهرستانهای: رودبار، لاهیجان، زنجان و حومه.
- ۱۲ - بناهای تاریخی استان مازندران ۱۳۴-۱۴۴
شامل شهرستانهای: آمل، بابل، بابلسر، بهشهر (اشرف)، چالوس (کلارآباد)، ساری، شاهی، شهنسوار، دشت‌گراگان، گنبدقابوس.
- ۱۳ - بناهای تاریخی استان مرکزی (تهران) ۱۴۵-۲۰۴
شامل شهرستانهای: اراک، تهران، خمین، دماوند، ری، ساوه، شمیرانات، قزوین، قم، کاشان، کرج، محلات، ورامین.
- ۱۴ - فرمانداری کل بختیاری و چهارمحال ۲۰۵-۲۰۶
شامل: ایذه.
- ۱۵ - فرمانداری کل بنادر و خلیج فارس ۲۰۷
شامل: ریشهر (بوشهر قدیم).

۱۶- بناهای تاریخی فرمانداری کل سمنان ۲۰۸-۲۱۵
شامل شهرستانهای: دامغان، سمنان، شاهرود و بسطام .

۱۷- بناهای تاریخی فرمانداری کل لرستان ۲۱۶-۲۲۲
شامل شهرستانهای: الیگودرز و جاپلق، بروجرد، پشتکوه، خرم‌آباد .

۱۸- بناهای تاریخی فرمانداری کل همدان ۲۲۳-۲۲۸
شامل شهرستانهای: نهاوند، همدان و حومه .

۱۹- فهرست تپه‌ها و اماکن باستانی ۲۲۹-۲۳۸

۲۰- آثار و ابنیه باستانی ۲۳۹-۲۵۶
شامل اسامی: آتشکده‌ها، مناره‌ها، میل‌ها، اماکن و نقوش، مشاهد
و بقاع مشرفه، مدارس، مساجد و حسینیه و مصلی و تکایا، کلیسا،
کاخ‌ها، پل و کاروانسرای و حمام و بازار و غیره .

آذربایجان شرقی

اردبیل

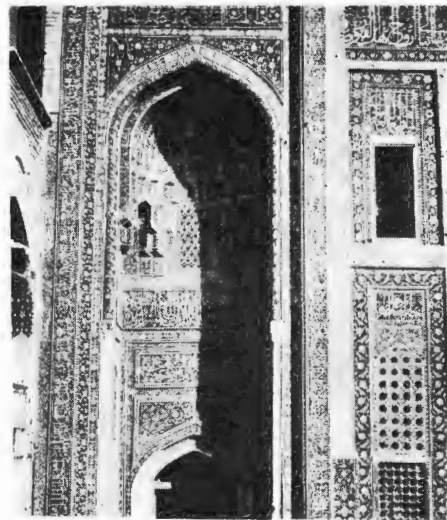
بقعه شیخ صفی‌الدین

ثبت تاریخی ۶۴

سردر ورودی بقعه شیخ صفی‌الدین

مجموعه بنای کنونی که بنام بقعه شیخ صفی نامیده میشود شامل: سردر، رواق، مقبره شیخ صفی‌الدین، حرم خانه، مقبره شاه اسمعیل، چینی‌خانه، مسجدجنت‌سرا، خانقاه، چراغخانه، چله‌خانه، شهیدگاه و متعلقات دیگری است که در حال حاضر در عداد بهترین ابنیه تاریخی و هنری ایران بشمار است.

در این بقعه که بنام مقبره شیخ صفی‌الدین اردبیلی و پادشاهان صفوی شهرت دارد، مقابر دیگری از سایر پادشاهان و شاهزادگان و خوانین صفوی و امراء آن دوره باقیمانده است از جمله قبر منسوب بمادر شاه اسمعیل و شیخ صدرالدین، شیخ جنید، سلطان حیدر و دوتن از امراء بنام سلطان استاجلو و کردبیک که مورخ سال ۹۴۹ هجری

است. گذشته از این‌بیه بالا ساختمان سردر اصلی بقعه و محوطه سه گنبد که مزین بکاشی معرق و کتیبه‌هایی بخط رقاع و کوفی است، عظمت و جلوه خاصی باین مکان تاریخی داده است.

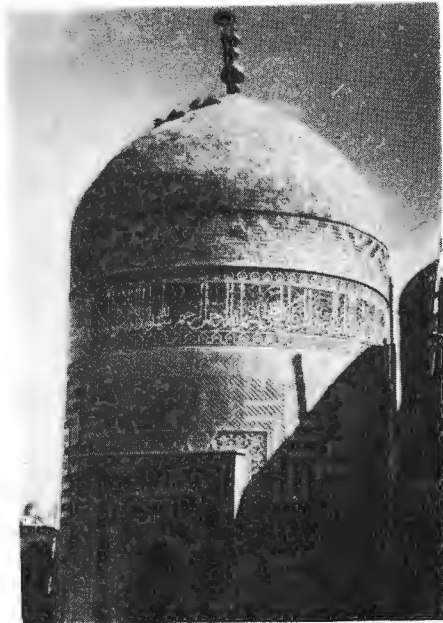
مناظر تزئینی مجموعه این بنا چه از داخل و خارج شامل نقاشی و گچبری و قطارسازی و مقرنس کاری با رنگ طلائی نیز میباشد، در بین این ابنیه بنای قندیل‌خانه از نظر طرز ساختمان و تزئین گچبری جذبه خاصی دارد.

مقبره شیخ صفی‌الدین برجی است استوانه‌ای شکل که گنبدی کوتاه بر فراز آن جای گرفته، در زیر گنبد صندوق منبت مرقد که از نفایس آثار منقول بقعه است ملاحظه میشود که در حاشیه آن کتیبه‌ای بخط رقاع حک شده است.

گنبد مقبره شاه اسمعیل کوتاه‌تر از گنبد شیخ صفی‌الدین است، منظره خارجی آن با کاشیهای خوش رنگ و کتیبه‌ای بخط کوفی تزئین یافته است، در زیر گنبد صندوق نفیس گرانبهائی بر روی قبر قرار دارد.

صندوق مزار شیخ جنید وسه صندوق چوبی دیگر در این بنا موجود است، که از نظر ظرافت و کنده کاری بسیار جالب میباشد. ساختمان اطاق چینی‌خانه که توأم با گچبری بسیار زیبا است از قسمتهای ارزنده و هنری بقعه بشمار میرود. این بنا دارای چند در چوبی و نقره نفیس و گرانها میباشد.

قدیمترین قسمت این بنا متعلق به نیمه اول قرن نهم هجری است، که سپس بتدریج بر ساختمانهای بقعه افزوده شده. در تکمیل و تزئین و تعمیر این بقعه که بمنزله آرامگاه خانوادگی شهریاران صفوی بشمار میرفته شاه طهماسب اول، شاه عباس دوم کوشش بسزاداشته‌اند. در حال حاضر تعمیرات ضروری و تزئینی این بنا ادامه دارد و ساختمانهای بقعه در کمال دقت حفاظت میشوند.

بقعه شیخ صفی‌الدین (گنبد الله - الله)

نمای خارجی بقعه

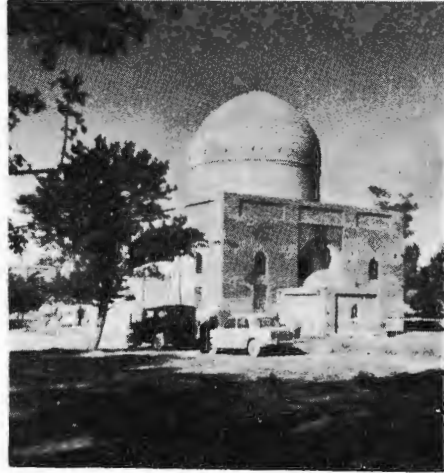

کلخوران

مقبره شیخ جبرائیل

ثبت تاریخی ۶۵

منظره بقعه شیخ جبرائیل

مقبره شیخ جبرائیل پدر شیخ صفی‌الدین اردبیلی، درسه کیلومتری شمال اردبیل در دهکده کلخوران واقع شده ، و متعلق به نیمه اول قرن دهم هجری است . ساختمان مقبره بنای چهارگوش آجری است که دارای ایوان و دو رواق و گنبد کاشیکاری است ، این بقعه از لحاظ دارابودن مقرنسه‌های گچی و کاشی‌کاری خاص و نقش‌ونگار فراوان و در منبت و خطوط عالی اهمیت بسزائی دارد . این آرامگاه در سال ۱۰۲۱ هجری زمان شاه‌عباس اول صفوی مرمت شده در اطراف صحن این بقعه قبور تاریخی فراوانی بنظر میرسد از جمله : مقابر سید حمزه . سید محمد عراقی . فیروز شاه است که بیشتر آنان از رجال و امراء و سرداران سلسله صفوی بشمار می‌آیند . در روی در این مقبره ایبات زیر باقیمانده و بقیه محو شده است :

قطب کمال و هادی دین شیخ جبرئیل . . . .
تاریخ سال ساختنش چون خریدخواست
گویا بهشت روی زمین است اینمقام
این باب روضه شه دین قطب اولیا است .

بقعه و مسجد شیخ‌المحققین سلطان شهاب-الدین اهری دارای ساختمان مفصل ، ایوان رفیع ، صحن مفرح ، و غرفات ، دومناره و رواق است . داخل مسجد دارای کاشیکاری معرق و پنجره مشبك نیز میباشد، در سردر ایوان شرقی کتیبه‌ای بخط رقاع در چهار سطر بر روی سنگ نقر گردیده ، در مجموعه بنای بقعه و مسجد تاریخ و کتیبه‌ای که دال بر زمان ساختمان مقبره باشد ملاحظه نمیشود .

منظره عمومی بقعه که شامل طاقناهای آجری و مقرنس کاری گچی و ایوان رفیع و حجراتی در اطراف صحن میباشد کلاً دال بر انتساب زمان این ساختمان بدوره صفویه است .

اهر (ارسباران)

مقبره شیخ شهاب‌الدین

ثبت تاریخی ۱۷۹

تبریز

مسجد جمعه

ثبت تاریخی ۱۹۲

مسجد جمعه کنونی که بر روی بنیان وشالوده مسجد دوره سلجوقی ساخته شده است، عاری از هر گونه امتیاز تاریخی و هنری میباشد. در حال حاضر در نتیجه تعمیرات مکرر و تصرفات مختلف بصورت بنای تازه‌ای درآمده است.

ارگ علیشاه

ثبت تاریخی ۱۷۰

ارگ علیشاه یا مسجد علیشاه معرف بنای عظیم وباشکوهی از قرن هشتم هجری در تبریز است. ساختمان این بنا و منارهای مرتفع آن از آثار تاج‌الدین علیشاه تبریزی وزیر غازان خان ایلخان مغولی بوده. اکنون از آن بنای عظیم ومشهور فقط قسمتی از دیوارهای آجری محکم وقطور آن باقی مانده، وبقیه بنا بتدریج خراب ومنهدم شده است. تاریخ ساختمان این بنای مشهور باید بین سالهای ۷۱۶ - ۷۳۶ هجری باشد.

قسمتی از دیوار آجری ارگ علیشاه

مسجد کبود

ثبت تاریخی ۱۶۹

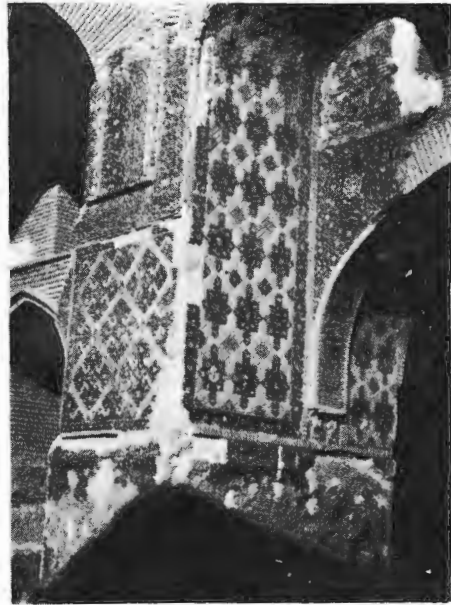
بنای اصلی مسجد کبود تبریز از ابنیه زمان جهانشاه قرقویونلو ومتعلق به نیمه دوم قرن نهم هجری است. از آثار باقیمانده آن عظمت وشکوه مسجد دیرین روشن است. سردر اصلی مسجد نمونه ممتازی از تزئین کاشیکاری میباشد، در این سردر معرق کتیبه‌ای بخط رقاع در متن لاجوردی وزمین سفید نصب شده که از عالیترین مظاهر زیبا وکامل معرق کاری دوره اسلامی بشمار است. از مفاد باقیمانده کتیبه معلوم میشود، که مسجد در ماه ربیع الاول سال ۸۷۰ هجری ساخته شده است. ساختمان سردر ودومناره آن

گوشه‌ای از کتیبه معرق مسجد کبود

دارای رواق گنبدداری بوده که متصل به شبستان اصلی مسجد که در زیر گنبد بزرگ قرار داشته میشده است .

در طرفین رواق شبستانهای متعددی ساخته شده ، که هر کدام دارای طاق گنبدی شکل بوده است . دیوارهای مسجد با روکشی از سنگهای مرمر شفاف و کاشی معرق نفیس تزئین یافته است . اکنون از این بنای عظیم و نفیس که در زمان خود از نظر معماری و معرق کاری شاهکاری بی نظیر بوده است ، جز سردر و چند جز و پایه های شبستان و سنگهای مرمر و قطعاتی از کاشی معرق چیزی باقی نمانده است ، در چند سال اخیر در حفظ این اثر تاریخی کمال مجاهدت بعمل آمده است ، و هم اکنون تعمیرات آن ادامه دارد .

کاشیکاری معرق مسجد کبود

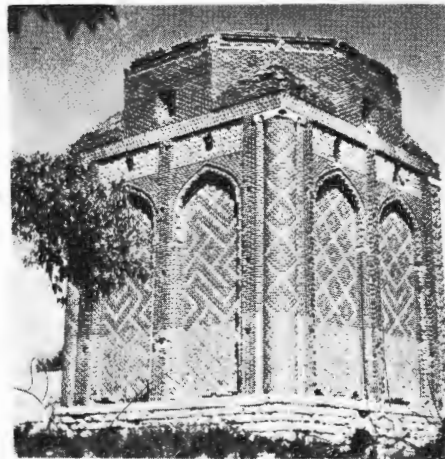
گنبد سرخ قدیمترین بنای تاریخی مراغه است ، ساختمان برج آجری مربع آن دارای گنبد هرمی شکل بوده است . در قسمت زیرین بنا سردابه محل قبر ساخته شده است . جلوخان و در گنبد در طرف شمال و با هفت پله بدرون گنبد منتهی میشود . نمای خارجی مرکب از طاق نماهایی است که در هر طرف آن دو طاق نما که از سنگ و آجر سرخ رنگ ساخته شده نمودار است . سردر گنبد از لحاظ تزئین با کاشیکاری آبی رنگ و آجر کاری و گچبری ظریف و کتیبه کوفی آجری و نقش و نگارهای گوناگون جذابیت خاصی به این بنا داده است .

از امتیازات مهم تزئینی این بنا اختلاط کاشی فیروزه ای و آبی در زمینه آجری و همچنین گچبری و نقوش هندسی آن است ، بر طبق مفاد کتیبه ای که در سردر بنا قرار دارد در سال ۵۴۲ هجری ساخته شده است .

مراغه

گنبد سرخ

ثبت تاریخی ۱۳۴

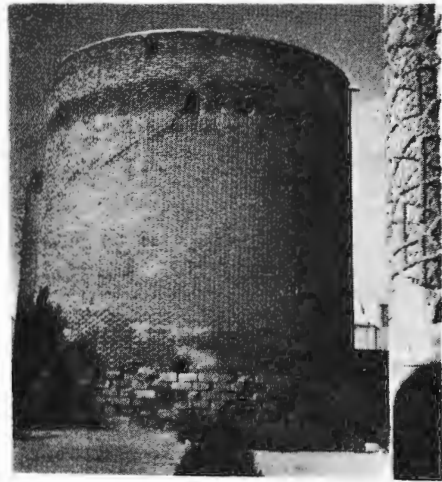

گنبد سرخ سلجوقی از بناهای زمان سلطان سنجر سلجوقی (۵۵۲ - ۵۱۱ هجری)

برج مدور آجری

ثبت تاریخی ۱۳۶

دومین بنای تاریخی مراغه برج مدور آجری است، که در بالای سردر آن کتیبه کوفی مورخ بسال ۵۶۳ هجری وجود دارد. در این بنا قطعات کاشی رنگین بکاررفته، در قسمت تحتانی برج سرداب محل مقبره قرار دارد. از مفاد کتیبه این بنا نام صاحب برج معلوم نمیشود، لیکن از لحاظ معماری و تزئین و آرایش و بالاخص رنگ آمیزی قابل توجه است. جذابیت زیبایی و الوان مختلف کاشی و نقش و نگاری که در آن بکار رفته است مزیت خاصی باین برج داده است که از نظر پیشرفت هنر کاشی پزی در آن دوره حائز اهمیت میباشد.

برج آجری مورخ بسال ۵۶۳ هجری

گنبد کبود یا قبر مادر هلاکو

ثبت تاریخی ۱۳۵

گنبد کبود برج هشت گوش آجری است، که بر روی قاعده سنگی استوار شده، و در هر ضلع آن طاقنماهای آجری که توأم با مقرنس کاری است دیده میشود، در زیر بنا دخمه ای قرار دارد. بطور کلی سه طبقه قطار دور گردنه گنبد و حاشیه کتیبه کوفی و گچبریهای ظریف و طاقنماهای متناسب و نقوش فراوان باین بنا زیبایی و جلوه فراوانی بخشیده است. ساختمان این بنا را با اواخر دوره سلجوقی و قرن ششم هجری نسبت میدهند. انتساب این بنا بقبر مادر هلاکو با وجود شهرتی که دارد مورد تأیید واقع نشده است. برخی از باستانشناسان تاریخ این برج را سال ۵۹۳ هجری میدانند.

گنبد کبود

گنبد غفاریه

ثبت تاریخی ۱۳۷

گنبد غفاریه مانند سایر مقابر مراغه بنائی است چهار گوش که بر روی صدفه سنگی و دخمه‌ای استوار گشته ، در چهار سمت بنا ستونهای آجری با نقوش لوزی جلب توجه مینماید . مدخل گنبد سمت شمال و در هر کدام از اضلاع آن دو طاق نما و یک حاشیه کتیبه تعبیه شده . تزئینات این بنا شامل کاشیهای رنگین سیاه و سفید و آبی و آسمانی میباشد .

کتیبه سردر حاکی بر این است که گنبد غفاریه در زمان ایلخانی ابوسعید بهادرخان (۷۱۶ - ۷۳۶ هجری) ساخته شده است .

این قلعه در قرن سوم هجری (۲۲۳ - ۲۰۱ هجری) بر روی قله کوهی با ارتفاع ۲۶۰۰ متر ساخته شده است ، کلیه بارو و برجهای مخروطی و استوانه‌ای و مدور آن با سنگهای تراشیده شده و ملات ساروج بیکدیگر متصل گردیده است . این بنا شامل تالار مرکزی و چندین اطاق و تأسیسات مختلف دیگر میباشد . محوطه‌یی که بارو و قصر بابک بر فراز آن ساخته شده است نزدیک به ده هزار متر مربع میباشد .

مشگین شهر

قلعه جمهور یا دژ بابک خرم‌دین

ثبت تاریخی در جریان است

بنائی است بشکل برج مدور که با آجر ساخته شده ، ارتفاع آن ۱۸ متر میباشد بدنه خارجی برج مزین بکاشیکاری فیروزه‌ای رنگ با اشکال هندسی است . این بنا در روی بنیان و شالوده سنگی قرار داده شده ، در دو طرف آن آثار دو سردر با خطوط کتیبه کوفی و حاشیه مقرنس باقیمانده است .

ساختمان این بنا متعلق با اواخر قرن نهم و اوائل دهم هجری است .

مقبره شیخ حیدر

ثبت تاریخی ۱۸۴

مرد

محراب مسجد جامع

ثبت تاریخی ۱۳۹

مسجد جامع مرد که بنام بانی آن ابوسعید بهادرخان شهرت دارد، بسال ۷۳۱ هجری ساخته شده، از مجموعه بنای قرن هشتم تنها محراب آن بصورت اصلی در شبستان مسجد باقیمانده است. این محراب از لحاظ گچبری و شکل ساختمان ستونهای مدور با حاشیههای مکرر و کتیبههای کوفی و رقاع و تناسب اندازه و نقوش ظریف و ریزه کاریهای دقیقی که در آن بکاررفته در عداد آثار بسیار ارزنده دوران مغول است.

در لوحه سنگی سردر شبستان زمستانی، تاریخ سال ۷۴۰ هجری بنظر میرسد که از مرمت مسجد حکایت میکند.

مضمون کتیبه روی محراب که آنرا بزمان ابوسعید نسبت میدهند چنین است: «جدگ من فواضل الانعام السلطان الاعظم مالک الرقاب الامم ابوسعید بهادرخان خلد الله ملکه فی سنه احدی و ثلاثین و سبعمائنه هجریه . عمل العبد الفقیر نظام بندگیر تبریزی».

مرد - جلفا

کلیسای سنت استپانوس

ثبت تاریخی ۴۲۹

این کلیساکه در ۱۶ کیلومتری جنوب شرقی جلفا واقع شده متعلق بقرن هشتم هجری ببعد میباشد، از لحاظ گنبد هرمی شکل و نمای خارجی بنای قابل توجهی است. این کلیسا بنام کلیسای دره شام هم نامیده میشود.

آذربایجان غربی

برج آجری و استوانه‌ای شکل سه گنبد متعلق بقرن ششم هجری است، در زیر آن دخمه‌ای ساخته شده و دارای سردری مزین بنقش و نگارهای بدیع و زیبا میباشد .

درمداخل این بنای مشهور سه کتیبه بخط کوفی که نقش و خطوط آنرا با سنگ تراشیده و نصب کرده‌اند باقیمانده است، در پایان این کتیبه تاریخ ماه محرم سال ۵۸۰ هجری خوانده میشود. نکته مهم هنری این بنا گذشته از گنبد رفیع و مقرنس کاری آن که در حدود ۹ متر بلندی دارد رنگ آمیزی و تزیینات سنگی است که جلوه خاصی باین بنا داده است .

این بنا با برج علاءالدین و رامین شباهت کلی دارد . در داخل این برج دواطاق مجزی از یکدیگر ساخته شده است . در روی گنبد اصلی گنبد کوچکتری ساخته‌اند از اینرو بنام سه گنبد شهرت یافته است .

رضائیه

سه گنبد

ثبت تاریخی ۲۴۲

برج یا مقبره سه گنبد

مسجد جامع

ثبت تاریخی ۲۴۳

گنبد مسجد جامع رضائیه

مسجد جامع رضائیه از بناهای نیمه دوم قرن هفتم هجری است، بنای طاق گنبد و شبستان بزرگ آجری آن از لحاظ معماری و ساختمان طاق و قطری بنا و استحکام بدنه سنگی قابل توجه می باشد، منظره خارجی گنبد شامل پایه آجری شانزده ترک است که منتهی به نوک گنبد می گردد. محراب مسجد از نظر گچبری و خطوط در عداد زیباترین آثار هنری دوران مغول است در قسمت پائین دو ستون گچبری دارد. در وسط کتیبه ای بخط رقا ع خوانده میشود، که معرف نام و نشان نقاش محراب و تاریخ سال ۶۷۶ هجری است. گذشته از این کتیبه کتیبه دیگری در روی بدنه داخلی دیوار و گنبد ساخته شده، که حاکی از ساختمان مسجد و تعمیرات بعدی آن میباشد.

مسجد جامع رضائیه شامل زیباترین گچبری محراب مغولی و چند چشمه طاق بسیار جالب و گنبد متناسبی است.

شاهپور

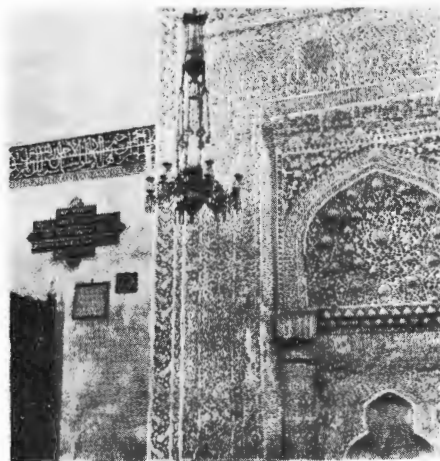
خان تخته

ثبت تاریخی ۲۴

نقوش برجسته سنگی خان تخته در لوحه ای بدین ترتیب نقر شده، دو نفر در حالی که سوار بر اسب میباشند هر کدام تاج گلی از شخص پیاده ای که در مقابل آنان ایستاده میگیرند، آثار نقش اسیری هم که در زیر پای سواران نقر گردیده بنظر میرسد، عده ای این نقوش را متعلق به اردشیر و شاهپور اول و برخی از بهرام دوم و فرزند او میدانند. (۲۹۳ - ۲۴۲ میلادی)

این سنگتراشی از لحاظ ظرافت و هنر قابل مقایسه با سایر آثار دوره ساسانی و حجاری زیبای طاقستان نمیشد.

محراب گچبری جامع رضائیه
عمل عبدالؤمن بن شرفشاه نقاش تبریزی

ماکو

کلیسای طاووس - قره کلیسا

ثبت تاریخی ۴۰۵

قره کلیسا

این کلیسا که بنام تادی مقدس هم نامیده میشود، در دهکده قره کلیسای دهستان چالدران شهرستان ماکو برفراز تپه‌ای ساخته شده است، دارای گنبد هرمی شکل دوازده ترک میباشد، قسمت شرقی بنا از سنگ سیاه و قسمت وسطی و غربی آن با سنگ سفید تزئین گردیده، در بدنه شرقی و قدیمی بنا محراب و تالار اجتماعات مذهبی احداث شده، همچنین در گوشه این بنا کتیبه‌ای بزبان ارمنی در روی سنگ نقر و نصب میباشد، متن کتیبه مربوط بساختمان اصلی و قدیمی کلیسا است، در سردر اصلی بنا کتیبه دیگری در روی سنگ بفرمان عباس میرزا قاجار دیده میشود، مفاد این کتیبه دال بر تعمیر ساختمان کلیسا در سال ۱۲۲۹ هجری است، در خارج بنا نقوش برجسته فراوانی موجود میباشد.

میاندوآب

تکاب - تخت سلیمان

ثبت تاریخی ۳۰۸

منظره عمومی تخت سلیمان

قلعه تاریخی و باستانی تخت سلیمان منطقه‌ای است، بمساحت ۱۲۴,۰۰۰ مترمربع که از مهم‌ترین و ارزشمندترین اماکن باستانی ایران زمان ساسانی و اشکانی و مغول بشمار است.

تخت سلیمان وزمین‌های اطراف آن که در بخش تکاب و ارتفاع ۲۴۰۰ متر واقع شده است، شامل بنای عظیمی است که برفراز تپه‌ای به بلندی ۲۰ متر ساخته شده، دارای باروی محکمی از سنگ است. مدخل تخت دارای دروازه بزرگی است که در سردر آن در روی سنگ آثار کتیبه‌ای بخط کوفی که متعلق بدوره مغول و دلیل بر مرمت بنا است نقر شده، تخت سلیمان کنونی را محل آتشکده معروف آذرگشنب (شین) و ولادت زرتشت میدانند و نسبت ساختمان آنرا بدوره اشکانی و ساسانی میدهند. در وسط تپه استخر سنگی بزرگی برای مخزن آب ساخته شده است.

هم‌اکنون هیأت مشترک حفاری علمی ایران و آلمان در منطقه تخت سلیمان مشغول بکاوش‌های دقیق میباشند، و در این ضمن بکشف آثاری از دوران ساسانیان و مغول نائل آمده‌اند.

مهمترین قسمت بنا شامل دروازه ورودی تخت سلیمان و در ورودی آتشکده آذرکشنب و برجها و دیواره و ایوان دوره ساسانی (در زمان مغول تعمیر شده) و حوضچه مرکزی آتشکده و سایر بناهای اسلامی است. از نظر معماری و ساختمان بنای این آتشکده عظیم و متعلقات آن قابل کمال مطالعه و توجه میباشد.

در مجاورت تخت سلیمان، تخت بلقیس و دخمه زندان سلیمان واقع شده است.

دروازه ورودی تخت سلیمان

مهاباد

ویرانه‌های اندرکش - شمال مهاباد
محل شهر قدیمی در جنوب گردنه
کاروشینکا - آثار کلکاتپه (قلقاتپه)
طاق راکا

ثبت تاریخی ۹ - ۱۰ - ۱۱

در دهکده اندرکش یا اندرقاش، و در جنوب شرقی گردنه کاروشینکا و قلقاتپه بقایای شهری قدیمی دیده میشود، که دارای آثاری از دوران پیش از میلاد و اوائل دوره اسلام است، در نزدیکی این ویرانه‌ها دخمه‌ای به نام طاق راکا که از لحاظ شیوه سنگتراشی مانند دخمه‌های هخامنشی در تخت جمشید و نقش رستم فارس میباشد باقیمانده است.

دخمه مادی

فقرگاه

قوم قلعه

ثبت تاریخی ۲۸۸

در نزدیکی مهاباد دخمه‌ای از زمان ماد میباشد، این دخمه سنگی دو طبقه که شامل چهار ستون سنگی و چند قبر است در بلندی واقع شده است، از نظر حجاری و ستون‌بندی در عداد مقابر مهم دوره ماد است (۵۵۰ - ۷۰۸ قبل از میلاد).

مقبره ستون‌دار مادی

مدرسه شاه سلیمان
ثبت تاریخی در جریان است

بنای مدرسه‌ای از دوره شاه سلیمان صفوی در مهاباد باقیمانده است، در سردر این مدرسه کتیبه‌ای بخط رقا ع در روی سنگ مرمر نقر شده است، که حاکی از اتمام ساختمان مدرسه بامر شاه سلیمان صفوی در سال ۱۰۸۹ هجری می‌باشد. متن کتیبه سردر آن چنین است: «... وفقنی لاتمام هذه المدرسة الشریفة فی ایام دولة السلطان الاعدل شاه سلیمان الحسینی الموسوی الصفوی بهادرخان خلدالله تعالی ملکه فی سنه ۱۰۸۹ . کتبه . . . . سهراب المکری» .

نقده

ستون کله شین
بین راه رواندوز و اشتویه
ثبت تاریخی در جریان است

ستون کله شین در وسط گردنه کوهی که اشتویه را از رواندوز جدا می‌سازد نصب شده است. کله شین در زبان کردی بمعنی کبود می‌باشد. این ستون دارای دو صفحه است، که بر روی هر صفحه آن خطوطی بدو زبان آسوری و کلدانی نقر شده، مفاد یک صفحه آن شامل دعا و نیایش برای رب النوع شهر و متن صفحه دیگر آن شرح عملیات جنگی است.

این ستون سنگی در مرز ایران و عراق و در یکی از معابر کوهستانی بجای میله مرزی نصب شده است. بلندی آن یک متر و یازده سانتیمتر، عرض آن هفتاد سانتیمتر، ضخامت آن سی و سه سانتیمتر می‌باشد. باستان‌شناسان معتقدند که این ستون در سال ۸۱۴ قبل از میلاد بدست اشیونی پادشاه اورارتو در این محل نصب شده است.

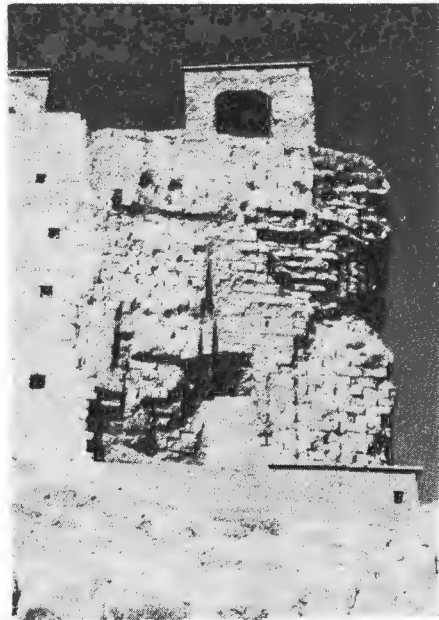
ستون کله شین

اصفهان

آتشگاه بین راه اصفهان و نجف آباد

ثبت تاریخی ۳۸

در حال حاضر باقیمانده بنای آتشگاه بر روی قله کوه سنگی شامل دیوارهای خشتی پهن و ضخیم و یک رشته ویرانه‌های دیگری میباشد، که معرف ساختمان آتشکده‌ای از دوران ساسانیان است. آثار تصرفاتی از دوران اسلامی و زمان مغول در بناهای این آتشکده نمایان میباشد. مورخین اسلامی در کتب خویش نام این آتشکده را با سالی مختلف ثبت کرده‌اند، مانند آتشکده یا دز مار بین و آتشکده شهر اردشیر. ساختمان این آتشکده در داخل قلعه و باروئی قرار داشته است، و در این محل بوده است که آتش مقدس قرن‌ها شعله می‌کشیده است.

ویرانه‌های آتشگاه

پل شهرستان

۳ کیلومتری پل خواجه

ثبت تاریخی در جریان است

قدیمترین پل تاریخی اصفهان بر روی زاینده رود بشمار میرود، بنیان وشالوده اصلی این پل متعلق بدوره ساسانیان است که بعداً در زمان دیلمیان وسلجوقیان تکمیل شده، پایه‌های این پل بر روی سنگهای طبیعی کف رودخانه استوار گردیده است.

مسجد جمعه - خیابان هاتق

ثبت تاریخی ۳۲۸

مسجد جمعه عتیق اصفهان دارای مجموعه‌ای از آثار وابنیه وتزیینات هنری دوران اسلامی است، جامع مذکور شامل ابنیه تاریخی زیر میباشد: شبستانی با ستونهای ضخیم مدور و مزین بگچبری که ساختمان آن بدوره دیلمیان نسبت داده میشود.

گنبد خواجه نظام‌الملک وزیر که از ابنیه دوران سلجوقی است، و در ضلع جنوبی صحن واقع شده است. (۴۶۵ - ۴۸۵ هجری) چهلستونهای اطراف این گنبد نیز ازدوره سلجوقی است.

گنبد تاج‌الملک در شمال مسجد واقع شده است که بگنبد خاکی نیز شهرت دارد. سال ساختمان آن در کتیبه کوفی گنبد ۴۸۱ هجری ثبت شده واز ابنیه دوره سلجوقی است.

سردر مسجد قدیمی که مورخ بسال ۵۱۵ هجری است.

ایوان یا صفه شاگرد متعلق بدوران سلجوقی است، این صفه دارای تزییناتی از قرن هشتم هجری بوده ودر زمان شاه سلیمان صفوی مرمت شده است. صفه صاحب بنای اصلی آن از قرن ششم هجری است، سپس در قرون بعد الحاقات وتزییناتی در آن بعمل آمده. دومناره آن متعلق بزمان آق‌قویونلو وتزیینات کاشیکاری آن از دوران صفوی است.

ساختمان صفه استاد (ایوان غربی) متعلق بقرن ششم هجری است، که سپس در عهد صفوی

شبستان قدیمی مسجد جامع

تزیین و کاشیکاری شده است .

صفه عمرو بن عبدالعزیز از ابنیه آل مظفر است، که در قرن دهم هجری تزیین یافته و کتیبه‌ای در ایوان آن نصب شده است ، مسجد اولجایتو که در غرب صحن عتیق واقع شده ، دارای محراب گچبری از دوران مغول و مورخ بسال ۷۱۰ هجری است، که از لحاظ هنر گچبری و دارابودن خطوط کوفی شاهکاری بشمار میرود .

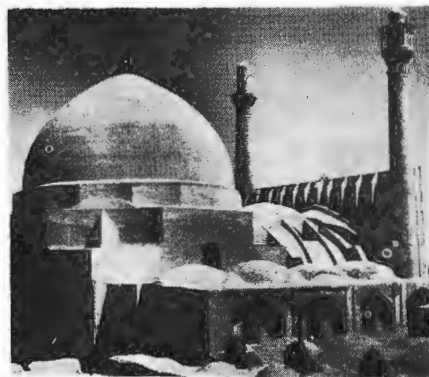
در جنب این مسجد شستان بزرگی است که در سال ۸۵۱ هجری ساخته شده است .

ساختمان صفه درویش (ایوان شمالی) و چهلستون آن از ابنیه قرن ششم هجری است که بعداً در زمان شاه سلیمان صفوی تعمیر و تزیین یافته است .

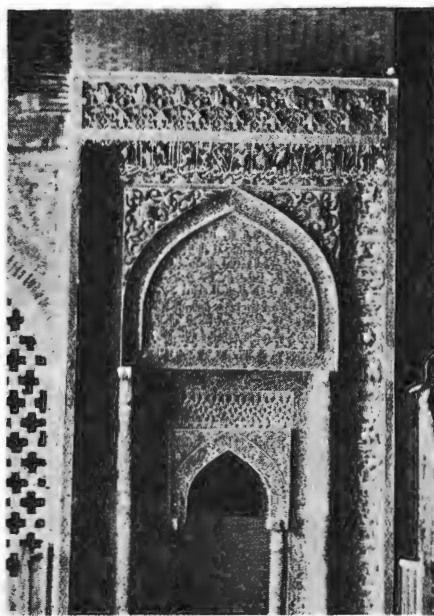
ساختمان روی حوض در وسط صحن مسجد جامع از ابنیه زمان شاه عباس اول صفوی است . آرامگاه مجلسی در جنب مسجد واقع شده است .

مسجد جمعه اصفهان معرف شیوه‌های مختلف معماری و هنرهای تزیینی چهارده قرن تاریخ آثار اسلامی ایران است . در مجموعه ساختمانهای این مسجد نمونه مکتب خاص معماری ایران از عصر سلجوقی تا حال حاضر مشاهده میشود .

از ابنیه دوران سلجوقی است که دارای تاریخ سال ۴۹۱ هجری است، و در حدود ۳۵ متر بلندی آن میباشد، گنبد آجری مسجد مورخ بسال ۸۲۵ هجری است و معرف تکامل صنعت آجرکاری در قرن ششم هجری بوده است، کتیبه گچبری محراب آن که شامل ۱۳ سطر است شاهکاری از هنر گچبری است، ایوان و صحن کنونی مسجد طبق کتیبه از آثار زمان شاه طهماسب اول صفوی میباشد .

گنبد و گلدسته صفه صاحب

محراب گچبری مورخ بسال ۷۱۰ هجری قمری

مناره و مسجد برسیان
۴۲ کیلومتری مشرق اصفهان

ثبت تاریخی ۲۶۵

مناره چهل دختران

ثبت تاریخی ۲۳۱

از آثار دوره سلجوقی است، که دارای تزئینات آجری و کتیبه‌ای بخط کوفی میباشد و مورخ بسال ۵۰۱ هجری است .

مسجد و مناره گار (غار)

۴۴ کیلومتری مشرق اصفهان

ثبت تاریخی ۲۷۰

از ساختمانهای دوره سلجوقی بشمار است ، دارای کتیبه‌ای بخط کوفی که شامل نام بانی بنا ، سیدالرؤسا قاسم بن احمد است ، و در پایان کتیبه سال بنا (۵۱۵) هجری ثبت شده است .

مسجد و مناره سین

۳۵ کیلومتری شمال اصفهان

قریه سین

ثبت تاریخی ۲۸۱

این مناره بر طبق دو کتیبه کوفی متعلق بدوران سلجوقیان بوده ، نام بانی آن اسمعیل محمد بن حسین ، و دارای تاریخ سال ۵۲۶ هجری است ، طاق گنبدی و مقرنس کاری و تزئینات آجری و گچی مسجد و کتیبه تاریخی آن بتاریخ سال ۵۲۹ هجری شکوه و جلال خاصی باین بنای سلجوقی داده است .

گنبد هارون ولایت و مناره مسجد علی

مناره و مسجد علی اصفهان

ثبت تاریخی ۹۶

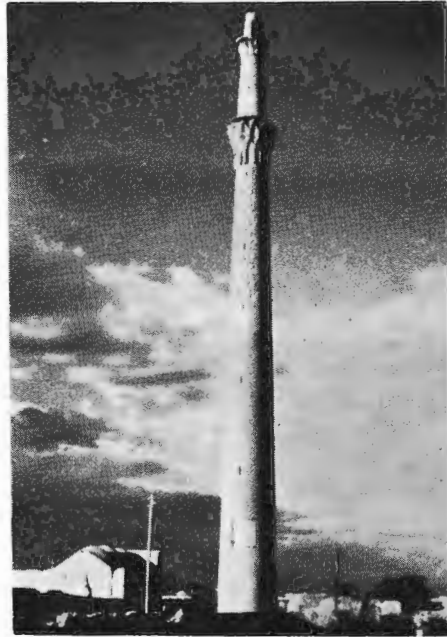
مناره مسجد علی نیز از جمله منارهای دوره سلجوقی است ، که بدنه اصلی آن با آجر ساخته شده ، دارای چهار رشته کتیبه بخط کوفی می باشد یک کتیبه آن آجری و بقیه با کاشی آبی رنگ تراشیده شده ، ارتفاع این مناره در حال حاضر بیش از ۴۰ متر است ، اصل ساختمان مسجد متعلق بدوره سلجوقیان است که بعداً در دوره صفویه تعمیر شده است .

در سردر مسجد کتیبه‌ای بخط ثلث طلائی از شمس‌الدین تبریزی باقیمانده است ، و از مفاد آن معلوم میشود که مسجد علی دوره سلجوقی دوچار انهدام شده بود تا اینکه در زمان شاه اسمعیل

مناره ساریان

ثبت تاریخی ۲۳۲

مناره ساریان

صفوی بوسیله میرزا کمال‌الدین تجدید ساختمان گردید . (۹۲۹ هجری)
در ایوان شرقی و غربی الواحی بتاریخ سالهای ۹۷۴ و ۱۰۱۳ هجری باقیمانده است .
ساختمان این مسجد از لحاظ معماری و تزیینات و ایوانهای متعدد و شبستان و گنبد آجری و مقرنسهای گچی داخل گنبد و کاشیکاری و خطوط مختلف در زمره مساجد مهم تاریخی و کم‌نظیر اصفهان میباشد .

ساختمان این مناره متعلق بدوره سلجوقی و در حدود ۴۸ متر ارتفاع دارد ، از لحاظ زیبایی ساختمان و تزیینات کاشیکاری و آجری بی‌نهایت جالب میباشد . دارای ۱۳۵ عدد پلکان است ، و سه رشته کتیبه بخط کوفی بر زمینه کاشی در روی آن نقش شده است تاریخ ساختمان آن بین سالهای ۵۲۵ تا ۵۵۰ هجری است .

مناره زیار

ثبت تاریخی ۳۸۵

بنای این مناره ازدوره سلجوقی است در ساختمان آن تزیینات آجری دیده میشود .

مناره رهروان

۷ کیلومتری اصفهان

ثبت تاریخی ۲۳۳

ساختمان این مناره بدوره سلجوقیان منسوب است ارتفاع کنونی آن در حدود ۳۰ متر میباشد .

مسجد و مناره گز

۱۸ کیلومتری شمال اصفهان

ثبت تاریخی ۳۲۴

ساختمان این مسجد و مناره آن منتسب بدوره سلجوقیان است ، مناره این مسجد از بناهای دوره سلجوقی بشمار میرود ، گچبریهای محراب مسجد و وسعت شبستان آن جالب است . این مسجد از جمله مساجد چهارایوانی میباشد که در زمان شاه اسمعیل

اول و سایر شهریاران سلسله صفوی مرمت شده است، کتیبه‌های زیادی بخط کوفی و ثلث در روی کاشی و گچ دارد، دارای لوح سنگی مورخ بسال ۱۰۸۵ هجری و دو سنگاب قدیمی است. مناره این مسجد دارای تزئینات آجری زیبایی است.

ساختمان امامزاده اسماعیل و مسجد و مرقد شعیبا را بدوران اوائل اسلام نسبت میدهند، مناره و قسمتی از ساختمان کنونی این بنا متعلق بدوره سلجوقی است، آثاری از پادشاهان دوران صفویه مانند ساختمان بقعه، رواق و صحن بعداً بینای سلجوقی افزوده شده، بطور کلی این ابنیه از نظر معماری و تزئینات قابل کمال توجه است.

مجموعه بنای امامزاده اسماعیل و مسجد شعیبا شامل مسجدی بسیار قدیمی و مقبره امامزاده، رواق، سردر، گنبد بزرگ زیبا و صحن. مرقد شعیبا، شبستان، ایوان، حرم، سنگ آرامگاه دختر شاه اسماعیل صفوی، در نفیس، آرامگاه قاضی صفی‌الدین محمد، سنگابها و یک رشته تزئینات کاشیکاری، گچبری و لوحه نفیس کاشی، و کتیبه‌های فراوان تاریخی از دوران پادشاهان صفوی است.

بنای قدیمی امامزاده احمد که نسبت آن به حضرت امام محمد باقر (ع) میرسد، متعلق بدوره سلجوقی است، یک قطعه سنگ سیاه شفاف که دارای تاریخ سال ۵۶۳ هجری است در دیوار خارجی این بنا نصب شده و بنام سنگ سومنات شهرت دارد.

شهرت بر این است که این قطعه سنگ را از سومنات باصفهان منتقل نموده و در این محل نصب کرده‌اند، بنای امامزاده احمد کنونی حاوی تزئینات بسیاری از دوران سلاطین صفوی می‌باشد.

امامزاده اسماعیل - مسجد شعیبا

ثبت تاریخی ۱۱۲

گنبد امامزاده اسماعیل

امامزاده احمد و سنگ سومنات

ثبت تاریخی ۲۳۴

امامزاده حسین ، امامزاده ابراهیم ،
بقعه الراشد باله خلیفه عباسی
ثبت تاریخی ۳۵۰

مجموعه‌ای از ساختمانهای قدیمی درقریه
شهرستان باقیمانده است ، که اکنون بنام شاهزاده
ابراهیم وشاهزاده حسین شهرت دارد ، همچنین
گنبدی آجری بسبک دوره سلجوقی دراین ناحیه
بنظر میرسد ، که بنا بروایات باید آرامگاه
الراشد باله خلیفه عباسی باشد ، که درسال ۵۳۲
هجری دراصفهان مقتول ودراین مکان مدفون
شده است . درمجاورت این آثارتاریخی دومناره
سلجوقی برجای مانده است .

دارالبطیخ - آرامگاه ملکشاه
سلجوقی - خواجه نظام‌الملک
ثبت تاریخی ۹۹

چندین سنگ قبر مرمر قدیمی ، دارای
خطوط و کتیبه درتکیه‌ای بنام مقبره خواجه
نظام‌الملک دیده میشود ، که یکی ازآنان منسوب
به خواجه نظام‌الملک وبقیه را به ملکشاه سلجوقی
وسایر پادشاهان و خاندان سلجوقی منسوب میدانند.

لنجان - بقعه پیربکران
۳۰ کیلومتری اصفهان
ثبت تاریخی ۱۰۱

آرامگاه و رواق و صحن بقعه پیربکران
از بناهای قرن هشتم هجری بشمار است ، که در
دوره اولجایتو ایلخان مغولی بنا نهاده شده است ،
مجموعه این بنا که دارای دوتاریخ ۷۰۳ و ۷۱۲
هجری است ، شامل تزئینات گچبری و کاشیکاری
بسیار زیبایی است . خطوط ثلث و کوفی و یک
سلسله کتیبه‌های گچبری اهمیت وجذبه خاصی
باین بقعه بخشیده ، این بنا که آرامگاه محمدبن
بکران از زهاد قرن هشتم هجری است ، مشتمل بر
رواق ، صحن ، سردر ومقبره میباشد . نام استاد
ونقاش بی نظیر این اثر نفیس وهنری محمدشاه
نقاش میباشد ، خلاصه بنای مزبور درشمار
شاهکاری از هنرهای تزئینی ایران است .

اشترجان - مسجد جامع
 ۳۰ کیلومتری جنوب غربی اصفهان
 - ثبت تاریخی ۲۶۳

سردر مسجد جامع اشترجان

مسجد جامع اشترجان از ابنیه بسیار باشکوه قرن هشتم هجری است، که بانی آن بر طبق کتیبه گچبری مسجد فخرالدین نام بوده ، سال اتمام بنا ۷۱۵ هجری است، این مسجد دارای مناره هائی است که قسمت اعظم آن از یزین رفته و منهدم گردیده ، در سردر کاشیکاری نام خلفاء راشدین ثبت شده ، لوح تاریخی از زمان ابوالنصر حسن بهادرخان بتاریخ سال ۸۸۱ هجری در سردر شرقی مسجد نصب میباشد ، در این جامع و محراب و ایوان شمالی آن کتیبه های متعددی خوانده میشود ، سنگابه های تاریخی مسجد ارزنده و قابل توجه است .

کتیبه اصلی گنبد مسجد بخط کوفی برجسته برزمینه گچ میباشد . تاریخ این کتیبه در بالای محراب آن نوشته شده است (سال ۷۱۵ هجری) . در داخل مقرنسه های کاشی سردر نام خلفای راشدین خوانده میشود . و همچنین نام استادان کاشیکار سردر مسجد بخط ثلث در دو لوحه باقیمانده است: عمل استاد احمد و حاجی محمد قطاع تبریزی .

آرامگاه عموعبدالله (منارجنبان)
 - ثبت تاریخی ۳۴۹

منارجنبان

در طرفین ایوان آرامگاه عموعبدالله که بر روی سنگ قبر آن تاریخ ۷۱۶ هجری نقر شده است دو مناره جلب نظر می نماید، که بعلت ارتعاشی که در آنان پس از تکان دادن یکی در دیگری وحتى در تمام ایوان مشاهده میشود بمنارجنبان شهرت یافته ، این بنا بشیوه معماری دوران مغول میباشد. ایوان آرامگاه مزین بکاشیکاری لاجوردی رنگ باشکال ستاره چهارپر و کثیر الاضلاع میباشد . کتیبه سنگ قبر چنین است :

« هذا قبر الشيخ الزاهد البارع المتورع
 السعيد المتقى عموعبدالله بن محمد بن محمود سقلا
 رحمة الله عليه ونور في السابع عشرة من ذى حجة
 سنة ست عشرة وسبعمائه » .

مسجد جامع کاج کاج ۲۵ کیلومتری اصفهان

ثبت تاریخی ۳۲۸

مسجد کاج که دارای گنبد آجری نوک‌تیز و کتیبه‌ای از کاشی معرق و خط ثلث میباشد متعلق به قرن هشتم هجری است، این مسجد دارای مناره‌هایی بوده است که امروزه اثری از آنان دیده نمیشود. اسامی خلفاء راشدین در طرفین محراب مسجد خوانده میشود.

گنبد مسجد دشتی قریه برآن ۱۸ کیلومتری اصفهان

ثبت تاریخی ۳۴۷

مسجد جامع دشتی بعثت داشتن گنبد عظیم آجری عهد مغول و قرن هشتم هجری در زمره ابنیه مهم و مشهور این دوران است، در این جامع در حال حاضر کتیبه و نوشته‌ای که دال بر زمان قطعی ساختمان و نام بانی آن باشد دیده نمیشود. در اطراف این مسجد تاریخی آثار ساختمانهای دیگری بنظر میرسد، هم‌چنین مناره‌هایی هم در مجاورت مسجد بوده است که در حال حاضر اثری از بناهای مجاور آن برجای نیست.

گنبد زیبای مسجد دشتی

بر فراز سردری دو مناره زیبای آجری مزین بمقرنس کاری و کاشیهای معرق رنگین دیده میشود که دارای پوششی از کاشی فیروزه‌ای در متن شطرنجی و آجری است، این دو مناره را از ساختمانهای اواخر قرن هشتم هجری میدانند.

مناره دارالضیافه

ثبت تاریخی ۲۷۲

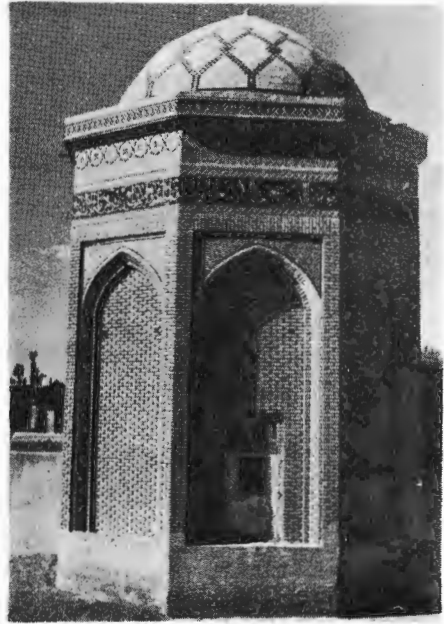
وجه تسمیه این مناره بمناسبت نزدیکی باغ معروف قوشخانه که از باغات سلطنتی شاه عباس اول بوده است میباشد، در روی بدنه وقاعده این مناره آثاری از کتیبه و خطوط دیده میشود، ساختمان آن از دوره مغول میباشد.

مناره باغ قوشخانه یا طوقچی

ثبت تاریخی ۳۱۳

امامزاده جعفر

ثبت تاریخی ۱۹۸

امامزاده جعفر

در عداد بناهای زیبای اوایل قرن هشتم هجری است، این امامزاده بنام بقعه جعفریه هم خوانده میشود و آرامگاه جعفر بن مرتضی از مشاهیر آن عهد است. دو کتیبه در نمای خارجی برج جعفریه نقش شده است، گنبد اصلی بقعه جعفریه هر می شکل بوده است. قسمت پائین گنبد مرکب از هشت ضلع است. کتیبه خارج برج زوجی است. کتیبه اول آن بخط کوفی و دومین بخط ثلث سفید بر روی کاشی معرق لاجوردی نقش شده، در سردر ورودی لوحه‌ای بخط ثلث سفید بر روی کاشی معرق موجود است. در داخل برج سنگ آرامگاه که حاوی کتیبه و نام و نشان صاحب قبر است باقیمانده است.

در پایان کتیبه گیلوئی گنبد تاریخ سال ۷۲۵ هجری بخط ثلث ثبت شده است. هم‌چنین در روی کتیبه سنگ آرامگاه پس از ذکر القاب و مقامات معنوی صاحب قبر تاریخی بشرح زیر نقر است:

« توفی فی منتصف محرم من سنه خمس و عشرين و سبعمائه » . ۷۲۵ هجری

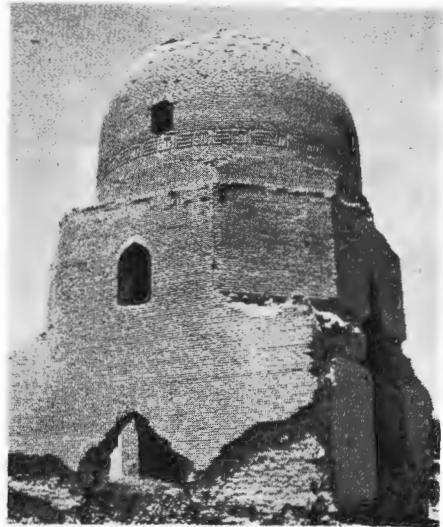
ازیران

۳۰ کیلومتری مشرق اصفهان

مسجد ازیران

ثبت تاریخی در جریان است

این مسجد در زمره مساجد چهار ایوانی است که دارای گنبد آجری، محراب گچبری زیبا و مزین بکتیبه کوفی و نقوش عالی بوده است و در عداد ابنیه جالب مغولی و متعلق بقرن هشتم هجری است.

گنبد مسجد نفیس ازیران

بقعه بابا قاسم

ثبت تاریخی ۱۰۰

مدرسه و مقبره باباقاسم که بانی آن برطبق کتیبه تاریخی سردر سلیمان ابن الحسن طالوت دامغانی است در سال ۷۴۱ هجری بنا شده ، مدرسه باباقاسم در جوار آرامگاهش بوده است ، این بنای تاریخی در زمره زیباترین نمونه های معماری نیمه اول قرن هشتم هجری میباشد. در سردر آرامگاه کاشیکاری و مقرنس سازی ، قطار بندی جالبی با کتیبه ای بخط محمدرضا امامی بسال ۱۰۴۴ هجری باقیمانده است ، گنبد هرمی شکل آجری آن با نقوش کاشیکاری جزء زیباترین ساختمانهای تاریخی اصفهان بشمار میرود .

در داخل گنبد مقبره باباقاسم کتیبه و خطوط بنائی زیادی بر روی کاشی فیروزه ای نقش شده است ، از جمله کتیبه هلال بالای محراب است که بخط ثلث سفید بر کاشی معرق لاجوردی نوشته شده و حاکی از ساختمان این عمارت و روضه بدستور سلیمان . . . طالوت دامغانی است . دولوح سنگی در خارج بقعه باقیمانده است . سنگ قبری بنام پهلوان میرزا علی مورخ بسال ۹۸۵ هجری در داخل این مقبره بنظر میرسد .

بقعه باباقاسم مورخ بسال ۷۴۱ هجری

مدرسه امامی که از مدارس بسیار قدیمی و زیبا و معروف اصفهان است در مجاور مقبره باباقاسم واقع شده ساختمان این بنا دو طبقه است ، و دارای کاشیکاری معرق نیز میباشد کتیبه ای بخط کوفی در پیشانی بنا دارد. در پایان کتیبه دیگر این بنا تاریخ ۷۲۵ هجری خوانده میشود . بنای مدرسه امامی مربوط به قرن هشتم هجری و دوران آل مظفر است .

مدرسه امامی

ثبت تاریخی ۱۱۴

درب امام

ثبت تاریخی ۲۱۷

ساختمان تاریخی درب امام متعلق بقرن نهم هجری بوده و برطبق کتیبه درون گنبد در سال ۸۵۷ هجری وزمان جهانشاه آق قویونلو بنا شده است، درب امام دارای دو گنبد کاشیکاری و سه صحن و دو سردر و رواق و دهلیز و مدفن، دو امامزاده و آرامگاه مادر جهانشاه قراقویونلو نیز میباشد، این بنا از لحاظ معماری و کاشیکاری معرق و کتیبه گچبری و خطوط عالی از ابنیه بسیار مشهور تاریخی است، در دوران پادشاهان صفوی تعمیرات کلی در آن بعمل آمده. کتیبه خط ثلث و کاشیکاری معرق سردر نفیس و زیبای تاریخی این بقعه جزء زیباترین آثار هنری زمان جهانشاه قراقویونلو است.

گنبد درب امام در حال تعمیر

این دو مناره قدیمی برفراز سردر مدرسه‌ای از دوران آل مظفر باقی مانده است که قسمتی از آنها ریخته شده، بدنه این دو مناره آجری و در روی آن کمربندی از کاشیکاری وجود دارد، ساختمان این دو مناره را عده‌ای باواخر دوره سلجوقی نسبت داده، و برخی تاریخ ساختمان آنرا بدوران سلطان محمد آل مظفر منسوب میدارند.

در جنب این دو مناره گنبد کاشیکاری مقبره سلطان بخت‌آغا که زوجه سلطان محمود آل مظفر است باقیمانده، ساختمان این مقبره بر طبق کتیبه روی سنگ قبر باید در حدود سال ۷۶۹ هجری باشد.

در بدنه دو مناره کتیبه‌هایی بخط آجری بر زمینه کاشی فیروزه‌ای باقیمانده، در سردر باشکوه آن نیز کلمات، یا دیان، یا منگان، یا حنان، الملك لله، العزت لله خوانده میشود.

مناره‌های دردشت و گنبد سلطان بخت‌آغا

ثبت تاریخی ۱۱۵

مناره‌های سردر مدرسه و گنبد سلطان بخت‌آغا

سردر بقعه مسعودیه

ثبت تاریخی ۲۱۹

از بقعه یا خانقاه شیخ ابومسعود سردر قابل توجهی باقیمانده که در بالای سردر آن کتیبه‌هایی بخط ثلث و طغری با تزئینات کاشیکاری بنظر میرسد، در این کتیبه نام سلطان یعقوب آق‌قویونلو و سال ۸۹۵ هجری است ثبت شده، زیبایی و عظمت کاشیکاری سردر موجب شهرت این بنای تاریخی شده است.

دهکده هفشویه شمال شرقی اصفهان

مسجد هفشویه

ثبت تاریخی ۴۳۰

ساختمان مسجد هفشویه متعلق بدوران سلجوقیان است، در حال حاضر محراب گچبری زیبایی از آن بنا باقیمانده، که شامل خطوط کوفی نیز می‌باشد. گچبری‌های این محراب شباهت زیادی با آثار تزئینی بقعه پیربکران دارد، تزئینات گچبری آن شامل گل و بوته و ریزه کاری‌های ظریف و کتیبه‌هایی بخط کوفی و بنائی می‌باشد. گنبد مسجد فرو ریخته و پایه مناره آجری سلجوقی آن باقی است.

تالار تیموری

ثبت تاریخی در جریان است

ساختمان این کاخ، در حال حاضر محل باشگاه افسران اصفهان است، در عداد بناهایی است که در دوره تیمور و جانشینان وی ساخته شده، از کاخ مزبور اینک دو تالار بزرگ و چندین اتاق و ایوان بلندی برجای مانده، مقرنس کاری آجری و گچبری‌های آن مورد توجه می‌باشد. سنگاب بسیار ارزنده و نفیسی که دارای کتیبه منظومی از قرن یازدهم هجری است در محوطه باغ موجود است.

سردر مدرسه و خانقاه نصرآباد

۳ کیلومتری مغرب اصفهان

ثبت تاریخی ۲۳۵

خانقاه نصرآباد بوسیله صدرالدین علی طبیب بنا شده، در سردر خانقاه کتیبه‌ای بخط ثلث از کاشی معرق باقیمانده، که معرف سال

ساختمان بنا در نیمه اول قرن نهم (۸۵۴ هجری) میباید. کتیبه‌های سردر مدرسه و خانقاه که بنظم و نثر فارسی و عربی میباید جلوه خاصی باین مقام داده است، مقبره شیخ ابوالقاسم نصر آبادی و چند قبر دیگر در جوار خانقاه و ایوان باقیمانده است.

این بقعه از بقاع نامی و مشهور اصفهان است، و بر طبق کتیبه‌های موجود در محل شاه علاءالدین محمد که در قرن نهم هجری میزیسته در این محل مدفون شده، اصل بنا متعلق بدوره تیموری است که سپس در زمان سلاطین صفوی تعمیر و مرمت گردیده، تزئینات کاشیکاری و گچبری و کتیبه داخل بقعه از لحاظ زیبایی و نفاست قابل کمال توجه است. این بقعه دارای گنبد و ایوان و یک جفت در منبت است که بر روی آن تاریخ سال ۸۵۰ هجری خوانده میشود، کتیبه‌های گچبری بنظم و نثر فارسی و عربی و کاشیکاری معرق آن جلوه خاصی باین بقعه بخشیده است، از متن کتیبه گچبری داخل بقعه که بخط صحیفی و مورخ بسال ۱۰۱۳ هجری است معلوم میشود که در زمان شاه عباس اول صفوی مرمت شده است.

سردر کاشیکاری معرق درب کوشک باقیمانده از بنائی است که برای حفاظت آن به کاخ چهلستون انتقال یافته، در این سردر نفیس کتیبه‌ای بخط ثلث که حاوی نام رستم بهادر خان آق قویونلو و تاریخ سال ۹۰۲ هجری است خوانده میشود.

بنای هارون ولایت یا هارونیه دارای گنبد و ضریح و دو صحن و دو سردر با کاشیهای معرق زیباست، و در سال ۹۱۸ هجری زمان شاه اسمعیل صفوی بنا شده، و سپس در دوران سایر سلاطین

بقعه شهشهان

ثبت تاریخی ۳۶۸

سردر درب کوشک

ثبت تاریخی ۹۷

هارون ولایت

ثبت تاریخی ۲۲۰

صفوی تعمیر و مرمت یافته، این بنا از نظر کاشیکاری در عداد ابنیه تاریخی جالب اصفهان است.

در این بنا کتیبه‌های بی‌شماری بخطوط مختلف در روی کاشی معرق باقیمانده، از جمله کتیبه سنگاب قدیمی آن است، اشعاری از زمان صفوی وقاچار در بقعه و رواق موجود میباشد. گنبد زیبای کاشیکاری آن در ساقه دارای کتیبه‌ای بخط کوفی است.

پس از خرابی مسجد، سردر کاشیکاری آن که بر طبق کتیبه مورخ بسال ۹۵۰ هجری است بقسمت جنوبی باغ چهلستون منتقل شده، و در محلی نصب و حفاظت میشود، بنای اصلی این مسجد در زمان شاه طهماسب صفوی ساخته شده است.

مسجد درب جو باره در سال ۹۵۵ هجری، دوره شاه طهماسب اول صفوی ساخته شده، پس از خرابی مسجد، سردر تاریخی آن را بمنظور حفاظت بی‌باغ چهلستون منتقل و در محلی نصب نموده‌اند.

بقعه زبیدی دارای گنبد کاشیکاری با طرح زیبایی میباشد و از ابنیه اوایل دوره صفوی است، در داخل بقعه مجالس نقاشی مذهبی ترسیم شده، در این بنا تاریخ سال ۹۹۴ هجری خوانده میشود و بتدریج در زمان سایر پادشاهان صفوی مرمت و وسعت یافته است. در سردر بقعه لوح سنگی نصب شده مفاد لوح حاکی بر این است که در زمان شاه سلیمان صفوی تعمیراتی در این آستانه بعمل آمده است، لوح و کتیبه‌های دیگری در این بنا بیادگار باقیمانده است.

سردر مسجد قطیبه

ثبت تاریخی ۲۱۸

سردر مسجد درب جو باره

ثبت تاریخی ۲۷۴

بقعه شاه زبیدن امام علی بن الحسین (ع)

ثبت تاریخی ۲۹۴

گنبد امامزاده شاه زید

خیابان چهارباغ

ثبت تاریخی ۱۰۹

خیابان چهارباغ در زمان شاه عباس اول و سال ۱۰۰۶ هجری احداث شده، در اطراف این خیابان کاخهای سلطنتی صفوی مانند باغ عباس آباد و جهان نما و ستاره و نسترن وجود داشته که امروزه باستثنای کاخ هشت بهشت که متعلق بزمان شاه سلیمان صفوی است بقیه از بین رفته و منهدم شده‌اند.

مسجد مقصودیه یا ظلمات

ثبت تاریخی ۲۲۱

این مسجد که در تکیه ظلمات در زمان شاه عباس اول صفوی ساخته شده، در زمره زیباترین مساجد معروف اصفهان بوده، در حال حاضر هم بعلت دارا بودن محراب نفیس و کتیبه کاشی معرق آن که بخط علیرضا عباسی خطاط معروف صفوی و مورخ بسال ۱۰۱۱ هجری است شهرت بسزائی دارد. آرامگاه میرعماد خطاط دریکی از حجرات این مسجد است.

مسجد سرخی

ثبت تاریخی ۲۷۵

بنای این مسجد متعلق بزمان شاه عباس اول صفوی و طبق کتیبه کاشیکاری بسال ۱۰۱۴ هجری بنا شده است.

مدرسه ملا عبداللّه

ثبت تاریخی ۲۲۴

مدرسه ملا عبداللّه که در شرق بازار شاهی (قیصریه) واقع شده از انبیه زمان شاه عباس اول صفوی است، از نظر قدمت و کاشیکاری و ساختمان حجرات دو طبقه اطراف صحن بسیار جالب است. بر لوح سنگی ایوان کتیبه‌ای دال بر موقوفات مدرسه و مورخ بسال ۱۰۸۸ هجری نقر شده است، در سردر مدرسه کتیبه‌ای بخط ثلث بر کاشی خشت، لاجوردی نوشته شده که میرساند مدرسه در زمان فتحعلیشاه قاجار مرمت گردیده است.

مسجد جارچی

ثبت تاریخی ۲۹۲

ساختمان آن متعلق بدوران شاه عباس اول صفوی و در سال ۱۰۱۹ هجری ساخته شده ، بانی این مسجد جارچی باشی سلطنتی بوده است .

میدان شاه

ثبت تاریخی ۱۰۲

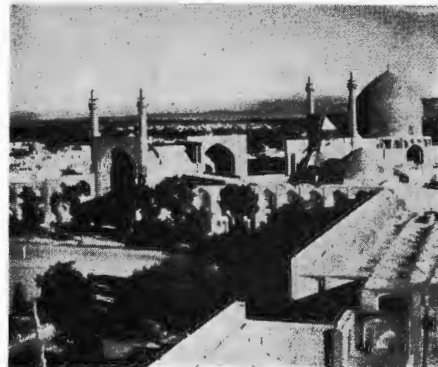
میدان شاه کنونی در زمان شاه عباس اول صفوی ، و در سال ۱۰۲۱ هجری احداث گردیده ، این میدان بشکل مربع مستطیل طول آن ۵۰۰ متر و عرض آن ۱۶۰ متر است ، در چهار طرف آن قریب دویست باب حجرات تحتانی و فوقانی ساخته شده ، در شمال و جنوب میدان دروازه های چوگان دوره صفوی باقی است .

مسجد شاه (سلطانی)

ثبت تاریخی ۱۰۷

بنای مسجد شاه که در جنوب میدان شاه است ، از اثنیه زمان شاه عباس اول صفوی است که در فاصله سالهای ۱۰۲۱ تا ۱۰۴۰ هجری ساخته شده ، ساختمان این مسجد از لحاظ معماری و کاشیکاری و حجاری و عظمت گنبد و مناره های بلند آن از شاهکارهای قرن یازدهم هجری بشمار میرود ، تزئینات کاشیکاری مسجد شاه در زمان جانشینان شاه عباس بتدریج تکمیل شده است ، کتیبه سردر اصلی مسجد بر روی کاشی معرق و بخط ثلث علیرضا عباسی و مورخ بسال ۱۰۲۵ هجری میباشد ، در زیر این کتیبه ، کتیبه دیگری بخط ثلث نصب شده که معرف نام معمار بنا «استاد علی اکبر اصفهانی» و مباشر ساختمان مسجد بنام «محب علی بیگ الله» میباشد. در سردر و جلوخان مسجد کتیبه های دیگری نیز جلب توجه می نماید. کاشیکاری معرق و خشتی هفت رنگ آن با پیچ فیروزه کاشی و مقرنسه های درون سردر جزء زیباترین هنر کاشیکاری عهد صفوی بشمار میرود.

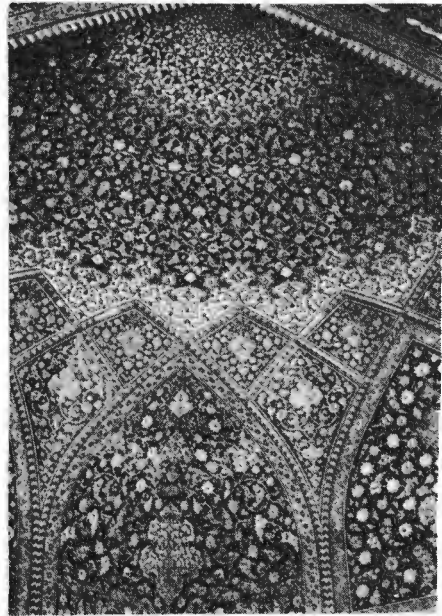
میدان شاه
منظره سردر و گلدسته و گنبد مسجد شاه

دومناره کاشیکاری مرتفع سر در دارای کتیبه‌هایی نیز میباشد .

در نقره مسجد دارای اشعاری بفارسی از دوران شاه‌صفی است، که بنا بحساب حروف ابجد متعلق بسال ۱۰۴۶ هجری است . در هشت زیبای مسجد سنگاب بزرگ تاریخی واقع شده ، این مسجد جزء مساجد چهارایوانی است ، کتیبه ایوان بزرگ و گنبد عظیم آن بخط عبدالباقی تبریزی است ، در زیر گنبد و بر بالای محراب کتیبه‌ای بخط محمد صالح اصفهانی بتاریخ ۱۰۳۸ هجری نقر شده ، کتیبه‌های متعدد دیگری در چهارستون شرقی و گنبد جنوبی و سایر قسمتهای مسجد بر روی کاشی معرق و خشت نوشته شده ، بر روی سنگاب چهارستون غربی کتیبه منظومی بخط نستعلیق نقر گردیده که متعلق بزمان شاه سلیمان صفوی و مورخ بسال ۱۰۹۵ هجری است .

در این مسجد فرامین متعددی از دوران شاه عباس اول بر روی الواح سنگی نقر گردیده و نصب شده است . در دو زاویه صحن مسجد بنای دو مدرسه سلیمانی و ناصری جلب توجه می‌نماید، مدرسه سلیمانی متعلق بزمان شاه سلیمان صفوی و مورخ بسال ۱۰۷۸ هجری است - مدرسه دیگر که بنای آنهم متعلق بدوره صفوی است بعلت تعمیراتی که در زمان ناصرالدین شاه قاجار در آن بعمل آمده بنام ناصری شهرت یافته ، در این مدرسه دو تاریخ سال ۱۰۷۷ و ۱۰۹۵ هجری ثبت میباشد . گنبد عظیم کاشیکاری دوپوشه مسجد شاه و دومناره مرتفع (ارتفاع این دومناره ۴۸ متر میباشد) جنبین آن دارای کتیبه‌هایی نیز میباشند، تاریخ پایان کتیبه گنبد سال ۱۰۳۷ هجری است . بلندی گنبد در حدود ۵۴ متر است، حدفاصل مابین دو جدار داخلی و خارجی گنبد دوپوشه بطور تقریب در حدود ۱۵ متر میباشد. در این مسجد فرامین و الواحی از زمان قاجار نصب شده است.

گوشه‌ای از کاشیکاری مسجد شاه

همچنین لوحه‌ای که حاکی از تعمیرات کلی گنبد و کتیبه ایوان بزرگ و سایر اصلاحات آن در عصر درخشان سلطنت اعلیحضرت همایون محمدرضا شاه پهلوی است و مورخ بسال ۱۳۲۸ خورشیدی می‌باشد در مسجد نصب شده است :

✧ مسجد شیخ لطف‌الله

ثبت تاریخی ۱۰۰

در شرق میدان شاه بنای مسجد شیخ لطف‌الله که از زیباترین آثار تاریخی اصفهان است و آقعه شده است ، تناسب ساختمان گنبد و سردر و کاشیکاری شبستان و محراب گرانها و آزاره سنگی و کتیبه‌های زیبای آن که بخط علیرضای عباسی با بهترین کاشیهای معرق ساخته شده ، عظمت خاصی باین بنا داده است ، ساختمان این مسجد که در تاریخ سال ۱۰۱۱ هجری آغاز شده تا سال ۱۰۲۸ هجری ادامه داشته ، و در نتیجه ساختمان این مسجد که از بزرگترین شاهکارهای هنری می‌باشد ۱۷ سال بطول انجامیده است .

بر روی گنبد کاشیکاری معرق شاخ و برگ اسلیمی این مسجد زیبا کتیبه‌ای بخط ثلث با کاشی سفید معرق بر متن لاجوردی نقش بسته . کاشیکاری کنونی پوشش خارجی گنبد از تعمیرات سال هزار و سیصد و پانزده خورشیدی می‌باشد ، همچنین در یک قطعه کاشی دیگر بخط نستعلیق در سردر مسجد بشرح زیر :

«در عهد سلطنت اعلیحضرت اقدس همیون شاهنشاه رضا پهلوی خلدالله ملکه و سلطانه تعمیر شد آبان ۱۳۰۷» کتیبه‌ای نصب شده که حاکی از تعمیرات اساسی و تزئینی بنا می‌باشد .

گنبد مسجد شیخ لطف‌الله

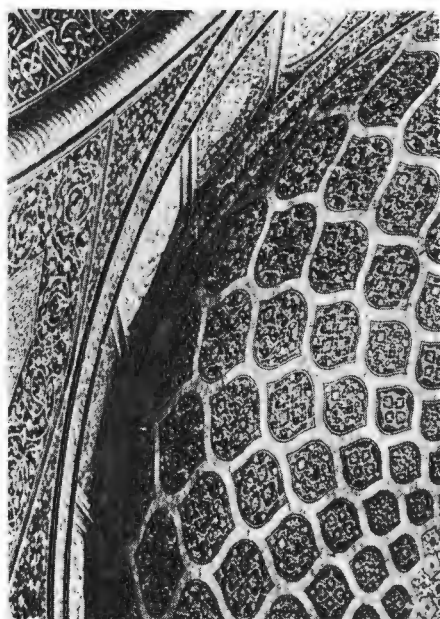

راهر و مسجد که منتهی به شبستان و محراب بی نظیر میشود دارای کاشیکاری خشتی بسیار زیبا و پنجره‌های سنگی مشبک است.

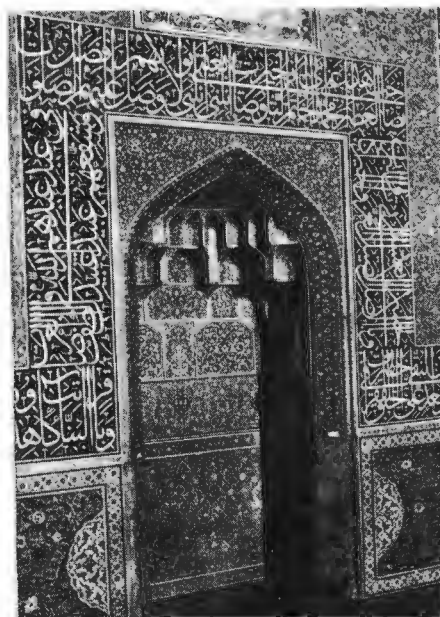
کاشیکاری داخل شبستان شامل خشت‌های کاشی‌درازاره و معرق‌کارهای بی‌نظیر و کتیبه‌های معرق و قطار و پیچ کاشی فیروزه‌ای و پنجره‌های مشبک کاشی میباشد، تنوع طرح نقوش و رنگ-آمیزیهای متنوع و الوان نارنجی و لاجوردی جلال و زیبایی خیره‌کننده‌ای باین شبستان بی‌نظیر داده است، کاشی‌کاری سقف داخلی شبستان با طرح لوزی و ریزه‌کارهای خاصی که در آن بکار رفته اعجاب‌انگیز است؛ محراب کاشی معرق و مقرنس‌کاری آن در زمره آثار هنری مهم و شاهکاری از لحاظ صنعت کاشی‌پزی و معرق‌کاری است، در این محراب در داخل دو لوحه نام کارگر و استاد بنا به شرح زیر ثبت شده:

«عمل فقیر حقیر محتاج برحمت خدا
محمدرضا بن استاد حسین بناء اصفهانی ۱۰۲۸» .
در زیر این شبستان، شبستان زمستانی واقع شده که محراب کاشیکاری آن بتاریخ ۱۰۱۱ هجری است، ارتفاع گنبد مسجد در حدود ۳۲ متر میباشد.

وجه تسمیه این مسجد بمناسبت نام امام جماعت آن شیخ لطف‌الله میباشد که در زمان سلطنت شاه عباس اول صفوی در این مسجد و مدرسه مجاور آن باقامه نماز و تدریس علوم دینی اشتغال داشته است.

کاشیکاری قسمتی از بدنه سقف داخلی
گنبد شیخ لطف‌الله

محراب نفیس مسجد شیخ لطف‌الله

نقاره‌خانه و بازار شاهی (قیصریه)

ثبت تاریخی ۱۰۳

نقاره‌خانه و سردر بازار شاهی، از ابنیه زمان شاه‌عباس اول صفوی است، که در شمال میدان‌شاه، در فاصله سالهای ۱۰۱۱ تا ۱۰۲۹ هجری ساخته شده، در سردر بازار شاهی علاوه بر کاشیکاری زیبا مجالس نقاشی بسیار عالی کشیده شده، که قسمتی از آن شامل تصاویر جنگ شاه‌عباس با ازبکان و مجالس بزم شاهی نیز می‌باشد.

عالی‌قاپو

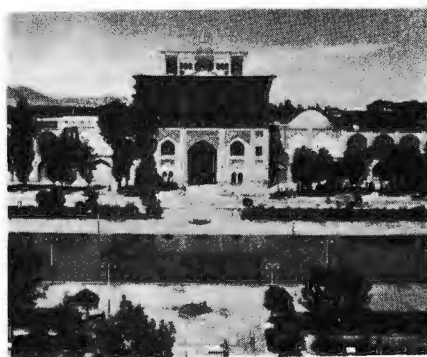
ثبت تاریخی ۱۰۴

کاخ عالی‌قاپو در مغرب میدان‌شاه بنا به فرمان شاه‌عباس اول در اوائل قرن یازدهم هجری ساخته شده است، عالی‌قاپو دارای جلوخان و شش طبقه ساختمان است که در هر طبقه تزئینات و گچ‌بری و نقاشی دارد، جانشینان شاه‌عباس در تکمیل بنا کوشیده‌اند ارتفاع این کاخ از روی زمین تا بام آن ۴۸ متر است، ایوان رفیع آن با ستونهای چوبی و سقف خاتم بسیار جالب می‌باشد.

ایوان طبقه سوم این کاخ که دارای ۱۸ ستون و سقف آلت و لغت چوبی و حوض مسی است، از بناهای شاه‌عباس دوم می‌باشد. دیوارهای داخلی عمارت عالی‌قاپو و تالار و اطاقهای بزرگ و کوچک آن کلاً مزین بنقاشی گل و بوته زیبا است.

طبقه ششم کاخ که شامل بزرگترین تالارهای عالی‌قاپو است محل پذیرائی و حضور رامشگران و نوازندگان عصر صفوی بوده در بالای تالار اشعاری نوشته شده که دال بر ساختمان ایوان در زمان شاه سلطان‌حسین صفوی است. تزئینات گچ‌بری مجوف و توخالی دیوارها و طاقچه‌های این طبقه بی‌نهایت زیبا است، در ایوان و بعضی از طاقچه‌های اطاقهای این کاخ آثار باقیمانده مجالس نقاشی صفوی دیده می‌شود، این بنا در زمان شاه سلطان‌حسین صفوی تعمیر شده، قسمتی از نقاشیهای آن متعلق به دوران این پادشاه صفوی است، در سردر آن

منظره‌ای از میدان نقش‌جهان و کاخ عالی‌قاپو

کتیبه‌ای میباشد که حاکی از تعمیرات این کاخ در زمان ناصرالدین‌شاه قاجار بسال ۱۲۷۴ هجری است ، اکنون تعمیرات اساسی و تزئینی این کاخ عظیم و مهارکشی آهنی بنا و اصلاح نقاشیهای داخل ساختمان و تجدید کاشیکاری جبهه خارجی و پشت بغلهای آن در دست انجام میباشد . این کاخ دارای دوپله گان پیچ در پیچ است.

کاخ چهلستون (موزه سپاهان)

ثبت تاریخی ۱۰۸

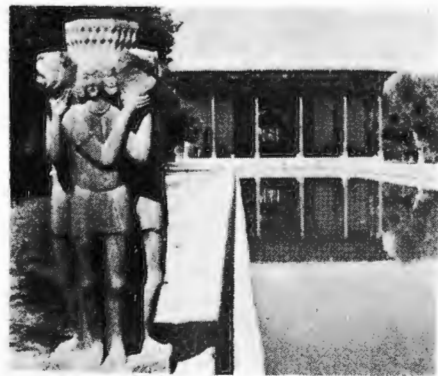
کاخ چهلستون در زمان شاه عباس اول و دوم (۱۰۵۷ هجری) ساخته شده ، این بنا دارای ایوانی رفیع با ۱۸ ستون و تالار آئینه و اطاقهای درشمال و جنوب ساختمان میباشد ، در کلیه بنا تزئینات فراوان اعم از آئینه کاری و گچبری و نقاشیهای عالی دیده میشود . تالار بزرگ آن که دارای سقف طلاکاری است بمحل موزه سپاهان اختصاص دارد .

تزئینات آینه کاری و ایوان بزرگ آن که دارای ۱۸ ستون میباشد از بناهای شاه عباس دوم صفوی است، در دوران صفوی ایوان روی ستونها آئینه کاری بوده است ، و همچنین درهای عالی منبت و خاتم آن شهرت داشته ، سقف ایوان چوبی و دارای نقاشیهای زیبا میباشد ، در وسط ایوان حوضی میباشد . این کاخ در وسط باغ مصفائی واقع شده و در مقابل آن استخر بزرگی نمایان است .

در تالار بزرگ گذشته از شیوه و اسلوب ساختمان طاقهای رفیع و نقش و نگار زرین آن شش مجلس نقاشی دارد که چهارمجلس آن بشرح زیر متعلق بدوره صفوی است :

- ۱ - مجلس پذیرائی شاه عباس اول از ولی محمدخان پادشاه ترکستان .
- ۲ - مجلس یزم شاه طهماسب اول از همایون پادشاه هندوستان .

کاخ چهلستون

- ۳ - جنگ شاه عباس با ازبکها .
 ۴ - مجلس پذیرائی شاه عباس دوم از پادشاه
 ترکستان .

دومجلس دیگر بعد از صفویه بتالار الحاق
 شده و بدینقرار است :

- ۱ - منظره جنگ شاه اسمعیل اول باقشون
 عثمانی در محل چالدران .
 ۲ - منظره جنگ نادرشاه افشار باهندوان
 در کرناال .

در این تالار نقاشی‌های دیگری از زمان
 قاجاریه موجود میباشد ، گذشته از مجالس نقاشی
 تالار دردو ایوان بنا تصاویر چندی از خارجیان
 باقیمانده ، در سایر اطاقهای اطراف ایوان مجالس
 نقاشی و نقش و نگارهای بدیع از دوران صفوی
 وزمان شاه عباس کبیر باقی است که از نظر دقت
 و ظرافت کار بسیار ارزنده و گرانبها است ، طبق
 کتیبه منظوم تاریخی ایوان این بنا قسمت اعظم
 این کاخ که محل پذیرائی شاهان صفوی از پادشاهان
 و سفراء دول خارجی بوده است ، در زمان شاه عباس
 دوم و بسال ۱۰۵۷ هجری ساخته شده و ماده
 تاریخ ساختمان آن مصراع زیر است که بحساب
 ابجد سال ۱۰۵۷ هجری است .
 مبارکترین بناهای دنیا .

مجلسی از نقاشی‌های چهلستون

بقعه تاریخی سنی فاطمه در گورستانی بهمین
 نام واقع شده ، این بقعه دارای سردر و ایوان
 کاشیکاری از دوران صفوی میباشد. در جنب بقعه
 چند تن از شاهزادگان صفوی که تاریخ سنگ
 قبرشان ۱۰۴۱ و ۱۰۶۲ هجری است مدفون
 هستند. در درون بقعه اشعاری بخط نستعلیق بر روی
 گچ نقاشی شده است ، که حاکی بر تعمیر این
 مقبره در زمان فتحعلیشاه قاجار و بسال ۱۲۴۲
 هجری میباشد .

بقعه سنی فاطمه و شاهزادگان

ثبت تاریخی ۲۲۲

مدرسه جده بزرگ
ثبت تاریخی در جریان است

این مدرسه از ازنیه زمان شاه عباس دوم صفوی است، که در سال ۱۰۵۸ هجری ساخته شده، دارای صحن و دوطبقه حجره میباشد، صحن آن کاشیکاری و در کتیبه کاشی سردر آن سال ۱۰۵۸ هجری و امضاء خطاط معروف محمدرضا امامی دیده میشود.

مدرسه جده کوچک
ثبت تاریخی ۳۱۴

بانی این مدرسه دوطبقه دلارام خانم است، در دوران شاه عباس دوم ساخته شده، لوحی بخط ثلث در این مدرسه نصب است که حاوی تاریخچه ساختمان آن میباشد، و مورخ بسال ۱۰۵۷ هجری است، در کتیبه کاشیکاری سردر تاریخ سال ۱۰۵۶ هجری هم نیز ثبت شده است.

کوی امامزاده احمد
مسجد ساروتقی
ثبت تاریخی ۱۱۳

مسجد ساروتقی که بنام بانی آن ساروتقی وزیر دوره شاه عباس دوم میباشد، دارای گنبدی زیبا است، این مسجد از نظر معماری و تزیینات کاشیکاری داخل گنبد و کتیبه سردر که مورخ بسال ۱۰۵۳ هجری است بسیار مشهور میباشد.

مسجد مصری (جوباره)
ثبت تاریخی ۲۷۳

این مسجد بنام بانی آن محمد مصری در سال ۱۰۶۱ هجری ساخته شده است.

تخت پولاد - مقبره بابارکن الدین
ثبت تاریخی ۲۰۱

ساختمان بقعه مشهور بابارکن الدین که دارای گنبد کاشیکاری هرمی شکل است، بر طبق کتیبه آن در زمان شاه عباس اول بسال ۱۰۳۹ هجری ساخته شده، این بقعه زیبا در جنوب غربی گورستان قدیمی تخت پولاد واقع است.

دهکده گز
۱۸ کیلومتری اصفهان
کاروانسرای عباسی
ثبت تاریخی ۳۷۹

از بناهای زمان شاهعباس اول صفوی (۱۰۳۹ - ۹۹۶ هجری)، و نمونه‌های کامل ساختمانی کاروانسراهای قدیمی است. این سرا دارای صحن وسیع و در چهار گوشه آن چهار برج آجری ساخته شده، سردر آن بلند و دارای تزئینات کاشیکاری است، ایوانهای دوطبقه آن دارای پشت‌بغل‌های کاشی نیز میباشد، در عقب ایوانها، حجرات و اطاقها قرار گرفته است. رویه‌رفته این ساختمان از لحاظ معماری و سنگ-کاری و کاشی‌کاری و عظمت بنا قابل کمال توجه و حفاظت است.

پل سی‌وسه پل (الله وردیخان)

ثبت تاریخی ۱۱۰

سی‌وسه پل

در انتهای جنوبی خیابان چهارباغ بر روی زاینده‌رود واقع شده است دارای سی‌وسه چشمه است بنا بر شاه‌عباس اول ساختمان آن در سال ۱۰۱۱ هجری آغاز گردید، یکی از سرداران شاه‌عباس بنام الله‌وردیخان مأمور اتمام این پل شد از این رو بنام پل الله‌وردی‌خان نیز شهرت دارد، این پل آجری دارای ۳۰۰ متر طول و ۱۴ متر عرض است.

در جلفا سه کلیسای تاریخی نیز میباشد که مهمترین آن کلیسای وانک و یا خواهران مقدس است، که در زمان شاه‌عباس دوم بسال ۱۰۷۴ هجری ساخته شده است، از نظر معماری و نقاشی و کاشیکاری بسیار جالب است. موزه جلفا در همین کلیسا نیز میباشد.

در کتیبه سردر ورودی که بخط ارمنی است نام شاه‌عباس دوم خوانده میشود و معلوم میشود که در سال ۱۱۰۴ ارمنی ساختمان آن آغاز شده و در سال ۱۱۱۳ ارمنی پایان یافته است. دیگر از کلیساهای تاریخی جلفا، کلیسای هاگوپ، گیورگ و مریم است.

کلیسای تاریخی جلفا - وانک

(۱۶۶۴ - ۱۶۵۵ میلادی)

ثبت تاریخی ۸۵

خیابان خواجه - پل خواجه

ثبت تاریخی ۱۱۱

پل خواجه

پل خواجهی کنونی بوسیله شاه عباس دوم در سال ۱۰۶۰ هجری ساخته شده است، طول این پل ۱۳۲ متر و عرضش ۱۲ متر است، ساختمان این پل که از سنگ و آجر میباشد بر روی رودخانه زاینده رود واقع شده است، از نظر معماری و کاشیکاری فوق العاده جالب و مشهور است.

این مسجد دوزمان شاه عباس دوم بسال ۱۰۶۷ هجری بدست محمد داود حکیم ساخته شده، از نظر معماری و کاشیکاری و تزئینات مختلف و کتیبه های زیبا بسیار مشهور و جزء مساجد مهم تاریخی شهر اصفهان است.

مسجد حکیم

ثبت تاریخی ۲۲۳

مسجد کنونی در محله قدیمی لنبان بر روی خرابه های مسجدی از قرن هشتم در زمان شاه سلیمان صفوی بسال ۱۰۸۰ هجری ساخته شده، منبر نفیس چوبی این مسجد از آثار هنری و ظریف تاریخی دوران صفوی است.

مسجد لنبان

ثبت تاریخی ۲۹۳

کاخ هشت بهشت

ثبت تاریخی ۲۲۷

کاخ تاریخی هشت بهشت که اکنون در تصرف دولت میباشد نمونه ای از بقایای قصور پادشاهان صفوی در مسیر خیابان تاریخی چهارباغ است، این کاخ زیبا در قدیم دارای باغ وسیعی بوده است، اکنون در حدود پنجهزار متر از اراضی آن باقیمانده است، ساختمان این کاخ سلطنتی بدوران شاه سلیمان تعلق دارد و در سال ۱۰۸۰ هجری بنا شده است، شهرت این کاخ گذشته

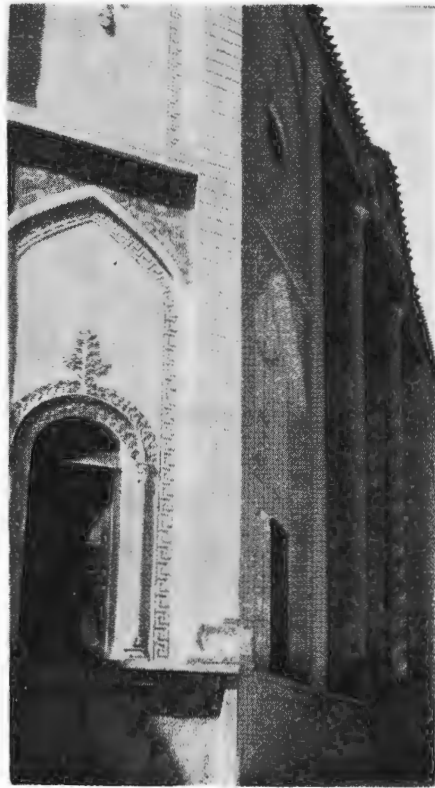

تزئینات داخلی کاخ هشت بهشت

از جنبه معماری و زیبایی بعلت بکاربردن سنگهای مرمر و طاق مقرنس کاری و نقاشی و مناظر کاشیکاری خاص آن است. ساختمان این قصر دو طبقه، دارای شاه نشین و غلام گردش و اطاقهای متعددی است. داخل ایوانهای آن با نقوش زیبا طلائی تزئین شده، در باب عظمت و شکوه و جلال این کاخ نوشته‌های بسیاری از سیاحان خارجی و مورخین ایرانی و تذکره نویسان در دست است. پشت بعلهای کاشی این کاخ بی نظیر صفوی مزین به خشت‌های هفت رنگ و تصاویری از پرنده گان و طیور میباشد که در کمتر از بناهای تاریخی دوران صفوی نظیر آن دیده میشود. آئینه کاری این کاخ شاهد دیگری بر زیبایی بنا بوده است.

تالار اشرف

ثبت تاریخی ۱۰۶

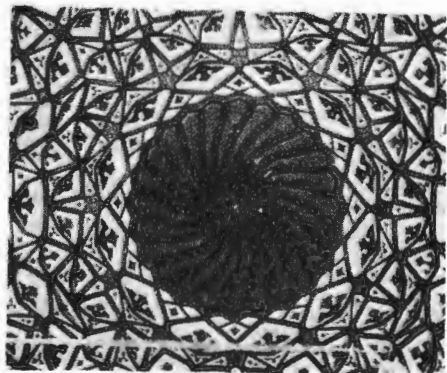

نمای خارجی کاخ هشت بهشت

تالار اشرف کنونی شامل تالار بزرگ و دو اطاق جنب آن است، اهمیت این بنا گذشته از نظر معماری و سقف‌های بزرگ ضربی، بواسطه مقرنس کاری و نقاشی و تصاویر طلاکاری سقف و شاه نشینهای آن میباشد، ساختمان این تالار مربوط بدوران شاه عباس دوم و شاه سلیمان صفوی است. (۱۱۰۶ - ۱۰۵۲ هجری)

مجموعه کنونی بنای تالار اشرف باقیمانده یکی از قصور صفوی میباشد، این بنای زرنگار از لحاظ هنر تزئینی و نقاشی و مقرنس‌های زیبا و گچبری و طاقهای متناسب ضربی جلوه و شکوه خاصی دارد و بی نهایت جالب و ارزنده است.

قسمتی از تزئینات سقف تالار اشرف

مسجد خان

ثبت تاریخی ۳۲۷

این مسجد در زمان شاه سلیمان صفوی بدستور شیخ علیخان زنگنه وزیر در سال ۱۰۹۰ هجری ساخته شده ، از نظر استحکام بنا و دارا بودن کتیبه‌های کاشی خوش خط شهرت بسزائی دارد. کتیبه ایوان شمالی و جنوبی هر دو بسال ۱۰۹۰ هجری است و بخط محمدحسن امامی میباشد .

احمدآباد - مسجد ایلچی

ثبت تاریخی ۲۷۱

بانی مسجد ایلچی در زمان شاه سلیمان صفوی ، صاحب سلطان بیگم دختر نظام‌الدین حکیم‌الملک ایلچی بوده که در سال ۱۰۹۷ هجری پایان رسیده است . در این مسجد چند کتیبه در ایوان و اطراف محراب و سردر آن بخط محمدرضا امامی باقی است .
در کتیبه‌های محراب این مسجد دو تاریخ سال ۱۰۹۳ و ۱۰۹۴ هجری در روی کاشی معرق نقش شده است .

مدرسه نیم‌آورد

ثبت تاریخی ۳۷۸

این مدرسه در زمان شاه سلیمان صفوی بوسیله زینت بیگم بنا شده و از مدارس مشهور و طلبه‌نشین اصفهان است ، دارای تزئینات فراوان کاشیکاری و قطار گچبری و مقرنس کاری در سردر میباشد .
در این مدرسه مشهور و تاریخی تزئیناتی از قبیل کاشیکاری و گچبری و مقرنسهای گچی باقیمانده است و همچنین چند کتیبه منظوم در داخل قطارهای مدرسه خوانده میشود .

مدرسه کاسه‌گران

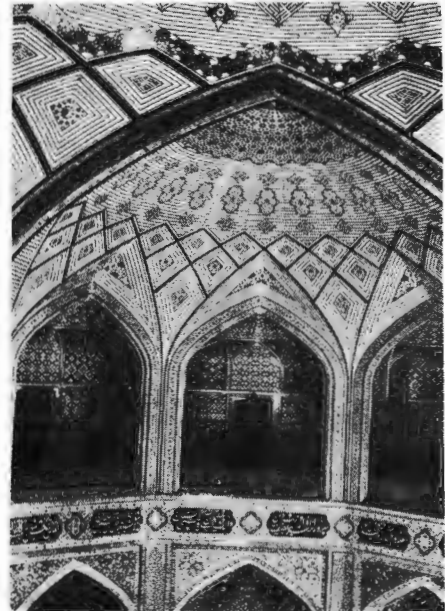
ثبت تاریخی ۳۸۶

بانی این مدرسه حکیم‌الملک اردستانی است، که در دوران سلطنت شاه سلیمان در سال ۱۱۰۵ هجری ساخته شده است، در این بنا مجموعه‌ای از تزئینات کاشیکاری و کتیبه‌های مختلف در سردر مدرسه و داخل آن باقیمانده است .

مدرسه سلطانی یا چهارباغ

ثبت تاریخی ۱۰۹

گنبد و گلدسته مدرسه چهارباغ

مدرسه چهارباغ که ازمشهورترین مدارس تاریخی طلبه‌نشین اصفهان است، در زمان شاه سلطان حسین صفوی و در فاصله سالهای ۱۱۱۸ تا ۱۱۲۶ هجری ساخته شده، این بنا دارای صحنی وسیع و چهار طرف آن را حجرات دوطبقه تشکیل می‌دهند، دارای سردری زیبا و گنبد و دومناره رفیع کاشیکاری است، این مدرسه شاهکاری از معماری دوره صفوی و باشکوه‌ترین مدارس تاریخی اصفهان است، در مجاور این مدرسه تاریخی بازار شاهی (بازارچه بلند) قرار گرفته است که از لحاظ سبک و شیوه معماری فوق‌العاده جالب و ارزنده است.

سردر این مدرسه از نظر شیوه کاشی‌کاری و رنگ‌آمیزی جلب نظر می‌نماید، در کتیبه آن نام شاه سلطان حسین بانی مدرسه بر روی کاشی معرق بخط عبدالرحیم جزایری و مورخ بسال ۱۱۲۲ نقش بسته است، در نقره آن بسیار ممتاز و دارای کتیبه منظومی است، قرار است پس از تعمیر و اصلاحی که شده است مجدداً نصب نمایند. سرسرای مسجد که در وسط آن سنگابی میباشد از نظر شیوه معماری و کاشیکاری و داشتن کتیبه‌ای بتاریخ سال ۱۱۱۹ هجری شایان توجه است. در داخل گنبد و جنب محراب منبری از سنگ مرمر نصب شده، کتیبه‌های متعددی در داخل شبستان وزیر گنبد و مناره و ایوان شمالی و جنوبی و شرقی نصب شده که دارای تاریخ سال ۱۱۱۹، ۱۱۲۱، ۱۱۲۳، ۱۱۲۶ هجری میباشد.

در سردر و داخل این مدرسه کتیبه‌های منظوم مفصلی بر روی کاشی خشت و معرق نقش شده است، این کتیبه‌ها بخط خطاطان مشهور صفوی مانند: محمد صالح اصفهانی، محمد مهدی حسینی، عبدالرحیم، علی نقی امامی، محمد رضا، محمد مؤمن و سایرین است.

منظره قسمتی از کاشیکاری سقف دالان مدرسه چهارباغ

مسجد علیقلی آقا

ثبت تاریخی ۲۲۵

مسجد علیقلی آقا در زمان شاه سلطان حسین صفوی بسال ۱۱۲۲ هجری ساخته شده ، در این بنا تزئیناتی از کاشی دیده میشود ، در کتیبه سردر مسجد نام شاه سلطان حسین موجود است .

حمام علیقلی آقا

ثبت تاریخی ۲۲۶

این حمام تاریخی در مقابل ساختمان مسجد واقع شده است ، قسمت اعظم این حمام تاریخی منهدم گردیده ، در نتیجه مقداری از کاشیهای نفیس آن را به موزه چهلستون اصفهان انتقال داده اند ، ساختمان این حمام و مسجد علیقلی آقا در یکسال پایان یافته ، و هر دو بنا متعلق باواخر دوره صفوی است .

مدرسه شمس آباد

ثبت تاریخی در جریان است

از ابنیه زمان شاه سلطان حسین صفوی است ، که در سال ۱۱۲۵ هجری بوسیله محمد مهدی تاجر عباس آبادی ساخته شده ، دارای کتیبه کاشیکاری در سردر و تزئیناتی از دوره صفوی در داخل است .

مسجد سید

ثبت تاریخی ۳۸۷

مسجد سید از مدارس مشهور تاریخی قرن سیزدهم هجری اصفهان است ، که از لحاظ وسعت و تنوع کاشیکاری و داشتن کتیبه های فراوان و گنبد زیبا و ایوان و مدرسه و محراب بسیار معروف میباشد ، بانی این مسجد حجة الاسلام شفتی بوده است ، تکمیل بنای آن از سال ۱۲۵۵ تا ۱۳۱۱ هجری بطول انجامیده است .

مسجد حاج محمدجعفر آباده ای

ثبت تاریخی ۳۸۸

ساختمان این مسجد در قرن سیزدهم و بسال ۱۲۹۶ هجری بوسیله حاج محمدجعفر آباده ای انجام شده ، ساختمان مسجد از نظر معماری و کاشیکاری بسیار جالب است .

اردستان
زواره
مسجد پامنار
۱۹۰ کیلومتری اصفهان
ثبت تاریخی ۲۸۴

این مسجد و مناره آن متعلق بزمان سلجوقیان است ، مناره آجری آن مورخ بسال ۴۶۱ هجری است ، مسجد از لحاظ دارا بودن خطوط کوفی و تزئینات دوره سلجوقی بسیار جالب و ارزنده میباشد .

بانی قسمت اعظم ساختمان این مسجد ابوطاهر حسین فرزند غالی فرزند احمد است که در سالهای ۵۵۳ تا ۵۵۵ هجری در تکمیل مسجد کوشش نموده است .

این مسجد در عداد مساجد چهار ایوانی است و شامل شبستان مربعی است که برفراز آن گنبد آجری خوش طرحی استوار گشته است . ایوان شمالی آن بنام صفا خوانده میشود ، ایوان غربی بنام صفا امام حسن و ایوان شرقی بنام امیر جمله است .

مناره و مسجد جامع زواره
ثبت تاریخی ۲۸۳

این مسجد که از ابنیه دوره سلجوقی است دارای کتیبه آجری بخط کوفی و محراب گچبری بسیار جالبی میباشد ، تاریخ این بنا در حدود سال ۵۳۰ هجری است .

مناره در سمت مغرب مسجد ساخته شده است . گنبد آجری مسجد در کمال زیبایی و تناسب طرح ریزی گردیده ، در ایوان جنوبی در پایان کتیبه گچبری بخط ثلث تاریخ سال ۵۵۱ هجری نقش شده است .

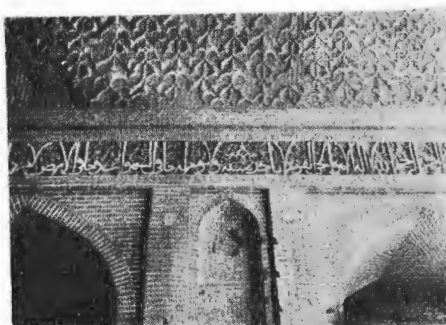
در ضلع جنوبی این مسجد شش ایوان که هر کدام دارای محرابی میباشد ساخته شده است ، در این محرابها انواع تزئینات گچبری بکار رفته است ، اکنون آثار مختصری از خطوط کوفی و ثلث آنها باقی مانده است .

کتیبه مناره که بخط کوفی ساده برجسته است از نظر زیبایی و تراش ظریف کلمات بسیار جالب میباشد .

مسجد جامع اردستان

ثبت تاریخی ۱۸۰

گچبری و کتیبه ایوان مسجد جامع اردستان

از مساجد اولیه دوران سلجوقیان است که بانی آن ابوطاهر حسین بوده است و دارای کتیبه‌ای بخط کوفی و تاریخ سال ۵۵۵ هجری است، این بنا از لحاظ دارا بودن گچبریهای زیبا در عداد زیباترین آثار تزئینی دوران سلجوقیان بشمار است. این مسجد از مساجد چهار ایوانی و دارای گنبد بزرگ آجری و شبستان‌های بزرگ و کوچک و چهار ایوان و غرفات متعددی میباشد، محراب و گچبری آن از لحاظ هنر گچبری بسیار ارزنده است، کتیبه‌های بسیاری از زمان پادشاهان صفوی که دال بر مرمت بنا میباشد در این مسجد موجود است، فرمانی از شاه عباس اول صفوی مورخ بسال ۱۰۲۴ هجری دایر بر تخفیف مالیات شیعیان اردستان در این مسجد باقیمانده است.

مسجد امام حسن از بناهای قرن ششم هجری

میباشد، این مسجد دارای سردری زیبا مزین بکتیبه‌هایی بخط کوفی در مهن کاشی فیروزه‌ای است، سردر و باقیمانده مناره و شبستان و محراب گچبری آن نماینده کامل و جالب ساختمان‌های دوره سلجوقی و تزئینات آن عهد است.

مسجد امام حسن (ع) و مناره

ثبت تاریخی ۲۴۹

شهرضا

بقعه شهرضا

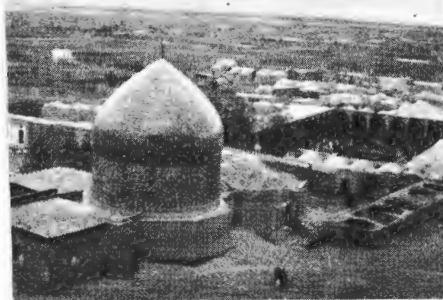
۸۴ کیلومتری اصفهان

ثبت تاریخی ۱۳۰

بقعه شهرضا

این بقعه در مرکز شهرستان شهرضا سرراه اصفهان بشیراز قرار گرفته دارای سردر و صحن با صفا و گنبد کاشیکاری میباشد و متعلق باواخر دوره صفوی است.

در این بقعه گذشته از کتیبه ضریح، کتیبه‌های دیگری از نظم و نثر بر درهای خاتم والواح ثبت شده، که معرف تعمیرات و آئینه‌کاری و تهیه ضریح نقره و سلیم؛ اصلاحات این آستانه در قرن سیزدهم و چهاردهم هجری میباشد.

قریه مهیار

کاروانسرای

ثبت تاریخی ۳۵۴

درسی کیلومتری شهرضا بنای کاروانسرای مهیار که از نمونه‌های عالی و برجسته سبک معماری و ساختمانی سراهای کاروانی صفوی است باقیمانده است، ساختمان این بنای عظیم را که دارای صحن و سردر و حجرات و یک رشته تزیینات خاص می‌باشد بدوره شاه سلیمان صفوی نسبت می‌دهند.

گلیایگان

مسجد جامع

ثبت تاریخی ۱۹۱

بنای جامع گلیایگان از مساجد مهم تاریخی دوران سلجوقی است، این مسجد دارای صحن و شبستان وسیع و گنبد بزرگ آجری نیز می‌باشد، و متعلق بزمان محمد بن ملک‌شاه است، از حیث نکات فنی و ساختمانی دارای امتیازات فراوانی می‌باشد. از خصوصیات مسجد و گنبد آن دارا بودن کتیبه‌های کوفی آجری متعدد و تزیینات فراوان سلجوقی است، در متن کتیبه کوفی گنبد نام محمد بن ملک‌شاه خوانده می‌شود، در اطراف محراب بزرگ زیر گنبد در متن کتیبه‌ای نام بانی این بنای عظیم را «ابونصر ابراهیم بن محمد بن ابراهیم» آورده‌اند، همچنین بر بدنه‌های مختلف شبستان نام بزرگان دین و جملات مذهبی را بخط کوفی آجری نوشته‌اند. در زمان فتحعلیشاه قاجار شبستانهای ساده طرفین گنبد و بناهای شرقی و غربی مسجد را احداث نموده و بر ساختمان گنبد عهد سلجوقی افزوده‌اند، ساختمان گنبد سلجوقی متعلق باوایل قرن ششم هجری است. (۴۹۸ - ۵۱۱ هجری)

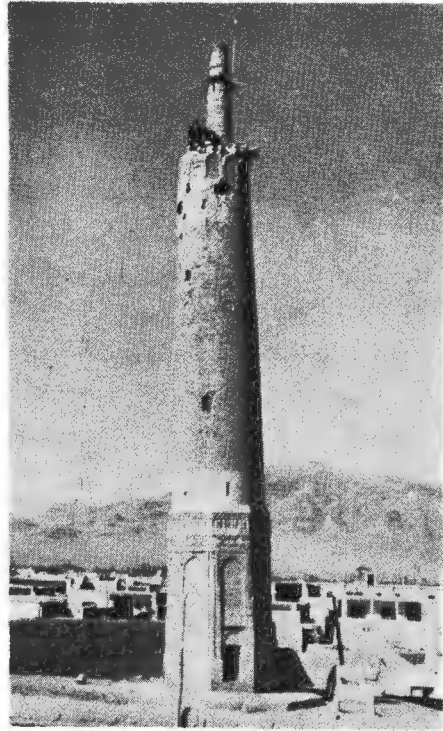
مسجد جامع گلیایگان

مناره سلجوقی

ثبت تاریخی ۲۵۰

بنای مناره آجری دوره سلجوقی در عداد بلندترین مناره‌های قرن پنجم هجری است که دارای دو در است و در درون آن پلکانی تعبیه شده است، قسمت پائین و بالای مناره مرمت گردیده است. این مناره دارای کتیبه آجری بخط کوفی است، لیکن فاقد تاریخ میباشد، متن کتیبه آن از آیات کلام الله مجید است.

مناره دوره سلجوقی در حال تعمیر

بقعه هفده تن - خارج شهر

ثبت تاریخی ۲۹۰

بنای هفده تن از ابنیه قرن یازدهم و زمان شاه عباس اول صفوی است، که بر طبق کتیبه سردر آن در سال ۱۰۳۲ هجری ساخته شده است. بر روی بنای هشت گوش بقعه گنبد کاشیکاری باشکوهی قرار گرفته، که از لحاظ ساختمانی و تزئین کاشیکاری بسی جالب و زیبا است. کتیبه منظوم فارسی مفصلی در توصیف شاه عباس اول صفوی در این بنا بیادگار مانده است و حاکی از احداث این بقعه بوسیله امام قلیخان سردار معروف آن زمان است.

بقعه هفده تن در حال تعمیر

مسجد جامع سرآور
 ۱۸ کیلومتری شمال شرقی گلپایگان
 ثبت تاریخی ۴۳۴

مسجد جامع سرآور از لحاظ معماری و سقف‌بندی و ساختمان ستون و حمالهای چوبی بنا قابل توجه می‌باشد، کتیبه زیبای منبر آن از نفایس هنری این مسجد بشمار است. در روی در مسجد تاریخ سال ۹۷۹ هجری خوانده میشود. منبر نفیس چوبی مسجد دارای کتیبه‌ای بخط نسخ می‌باشد، در پایان کتیبه سال ۸۱۱ هجری حک شده و همچنین روی حاشیه محجر و دو سمت منبر کتیبه دیگری نیز باقی است.

کتیبه منبر بخط نسخ برجسته چنین است:

۱- الله مفتوح الابواب .

۲- هذه العمارة مسجد الجامع سرالور .

۳- هذه الخیر المبارک ابراهیم بن علی سرالوری .

۴- فی تاریخ عشرين ذوالقعدة سنه احدی عشر و ثمانائه .

بقعه امامزاده ابوالفتوح

قریه و انشان (بر سر راه گلپایگان به خوانسار)

ثبت تاریخی ۴۳۵

بقعه امامزاده ابوالفتوح قریه و انشان که در ۱۲ کیلومتری گلپایگان واقع شده، منظره بسیار بدیع و دلنشینی دارد، گنبد هرمی شکل بلند ۱۲ ترک آن بی نهایت جالب توجه می‌باشد، کتیبه این بقعه بر روی لوحه سنگ مرمری نقر شده، از مطالعه متن این کتیبه چنین معلوم میشود که شاهزاده ابوالفتوح از فرزندان حضرت امام موسی کاظم (ع) است.

در این بنا سه تاریخ ۹۶۲ و ۹۶۳ و ۹۹۰ هجری بر روی لوحه مرمر و کتیبه در منبت عالی امامزاده و بدنه صندوق مرقد موجود است. بنابراین مجموعه بناهای بقعه و آثار نفیس داخلی آنرا میتوان متعلق بقرن دهم هجری و زمان صفوی دانست.

گنبد هرمی شکل کاشیکاری امامزاده ابوالفتوح

نظرن
آتشکده ساسانی
ثبت تاریخی ۱۸۷

از چهار طاقی ساسانی و گنبد سنگی آن در حال حاضر چهار پایه و دو دهانه طاق آن باقیمانده است، ساختمان این آتشکده از سنگ و گچ میباشد.

محراب مسجد کوجه میر
ثبت تاریخی ۲۰۹

این محراب گچبری که مکرر تعمیر شده است دارای تزئینات فراوان و ظرافت خاص میباشد، و متعلق به آغاز قرن ششم هجری است.

مسجد جمعه - خانقاه - مناره
شیخ عبدالصمد
ثبت تاریخی ۱۸۸

مسجد جمعه که دارای امتیازات خاصی از نظر معماری و کاشیکاری میباشد، متعلق به قرن ششم هجری است، کتیبه سردر آن مورخ بسال ۷۰۴ هجری میباشد، ساختمان ایوان شمالی و طاق مرتفع و تزئینات گچبری داخل ایوان جالب است.

این مسجد دارای درهای قدیمی است، در روی دو در آن تاریخ سال ۸۲۵ و ۹۷۲ و ۱۰۱۲ هجری حک شده است. همچنین سه لوح سنگی در ایوان مسجد نصب شده که کلاً دال بر تعمیرات و فهرست موقوفات این جامع میباشد. خانقاه شیخ عبدالصمد اصفهانی بنای گنبددار هر می شکلی است، که از نظر ساختمان و معماری و دارا بودن تزئینات گچبری و محراب کاشی و ضریح چوبی شهرت خاصی دارد، این محراب مورخ بسال ۷۰۷ هجری است، ضریح چوبی دارای تاریخ سال ۷۰۷ هجری میباشد، کتیبه کاشی سردر خانقاه بخط ثلث مورخ بسال ۷۲۵ هجری است، لوح سنگ مرمر سردر دارای تاریخ سال ۹۲۱ هجری است. مناره خانقاه دارای کاشیکاری زیبا و کتیبه ای است که در پایان آن سال ۷۲۵ هجری خوانده میشود.

قمصر
بقعه پیر داود
ثبت تاریخی ۴۰۲

ساختمان این بقعه متعلق بدوران صفوی است.

قهرود

محراب مسجد میانه

ثبت تاریخی ۳۶۹

در مسجد میانه محراب زیبایی باقیمانده است که مورخ سال ۷۰۱ هجری است. این محراب از لحاظ گچبری بی نهایت ممتاز می باشد .

نائین

مسجد محمدیه

ثبت تاریخی ۳۵۵

مجموعه ساختمان این مسجد وطاق نمای دو طرف شبستان بزرگ و محراب آن نظیر مسجد جامع نائین می باشد ، در داخل این بنا کتیبه ای که حاوی تاریخی باشد دیده نشده ، منبر این مسجد که از چوب سخت ساخته شده ، دارای ۲۱ لوح است که نقش و نگاری هم در آن بکاررفته ، این منبر بسیار نفیس و ارزنده می باشد ، بنای مسجد محمدیه را متعلق بقرن چهارم یا پنجم هجری میدانند .

مسجد باباعبدالله

ثبت تاریخی ۲۰۴

مسجد باباعبدالله متعلق بپایان قرن هفتم هجری است ، در این مسجد کتیبه ای درشش سطر بر روی قاب چوبی بخط نسخ حک شده و دایر بر ساختمان این مسجد مبارک بامر شمس الدین عبدالله در سال ۷۰۰ هجری است .

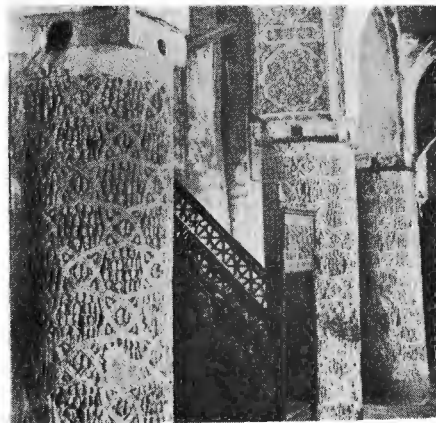
مسجد جامع

ثبت تاریخی ۱۴۴

مسجد جامع نائین از ابنیه مشهور تاریخی ایران است . ساختمان اصلی بنا متعلق بقرن چهارم هجری است ، و شباهت کاملی از نظر ساختمان طاقهای هلالی بمسجد تاریخانه دامغان و مسجد جامع نیریز فارس دارد ، مسجد شامل یازده طاق نما با سقفهای هلالی است ، طاق نمای وسطی از سایر طاق نماها وسیعتر ساخته شده . بر روی دیوار وطاق وجرزها نقوش متنوع هشت ضلعی و اشکال هندسی ساده توأم با شاخ برگ گچبری شده ، از مختصات این گچبری ساده گودی و عمق آن است ، همین امتیاز در هنر گچبری موجب شده که این بنای ساده را در عداد مساجد اولیه اسلامی بدانیم .

اهمیت دیگر این جامع وجود منبر و در چوبی منبت و گرانبهای تاریخی آن است ، که

شبستان جامع نائین

از نظر ظرافت کار دارای ارزش صنعتی نیز میباشد، در روی منبر کتیبه‌ئی بخط نسخ در متن شاخ و برگ حاک شده، این کتیبه دارای تاریخ سال ۷۱۱ هجری است، که مصادف با زمان وقف منبر از طرف جمال‌الدین ملک‌التجار بر مسجد است، در کتیبه قاب در چوبی مسجد سال ۸۷۴ هجری کنده شده، این تاریخ مربوط بزمان تعمیر مسجد میباشد. این مسجد را بنام مسجد علویان هم مینامند.

مقبره دوازده‌امام از نمونه‌های کامل بناهای دوره سلجوقیان میباشد. اهمیت این بنا از نظر معماری و ساختمان‌گنبد آجری آن است، این بقعه در نهایت استحکام باقی‌مانده، در داخل گنبد کتیبه‌ای بخط کوفی در سه سطر خوانده میشود، تاریخ کتیبه سال ۴۲۹ هجری است. درون بنا مزین بنقوش و طراحی رنگین بسیار زیبا میباشد، از خصوصیات ممتاز این بنا گچبری محراب آن است، که در عداد شاهکاری از هنر دوره سلجوقیان بشمار می‌آید.

گنبد شیخ جنید برج هشت ضلعی سنگی است، که نماسازی آن بوسیله سنگهای ساده‌ای از نوع بادبرتشکیل شده است، قسمتی از این گنبد سنگی فرو ریخته است. این گنبد از لحاظ شیوه و سبک معماری عهد سلجوقی نمونه قابل توجهی بشمار میرود.

در بالای محراب آن کتیبه آجری بخط کوفی موجود بوده که بعلت عدم اطمینان از بقای آن در محل اصلی در سال ۱۳۱۵ شمسی به موزه ایران باستان منتقل گردیده است، مضمون کتیبه میرساند که این برج آرامگاه . . . ابن‌ابی‌طاهر عمادبن علی بن عبدالرحمن بوده است و بدستور فرزندش در سال ۵۴۳ هجری ساخته شده است.

یزد

دوازده امام

ثبت تاریخی ۲۰۷

توران پشت

گنبد شیخ جنید

ثبت تاریخی ۳۶۵

مسجد جامع

ثبت تاریخی ۲۰۶

ساختمان اصلی مسجد جامع را متعلق بقرن ششم هجری میدانند، لیکن جامع کنونی مربوط بزمان آل مظفر و قرن هشتم و نهم هجری است، از امتیازات معماری و هنری این مسجد در مرحله اول ساختمان و کاشیکاری سردر بلند و باشکوه و دو مناره زیبا و تزئینات کاشیکاری و دو کتیبه نفیس آن یکی بخط کوفی آجری و دیگری بخط ثلث سفید بر روی کاشی لاجوردی معرق میباشد، در متن کتیبه‌های سردر نام شاهرخ تیموری و سلطان جهان‌شاه و تاریخ سال ۸۶۱ هجری خوانده میشود، تزئینات کاشی معرق و گره‌کاری داخل و خارج گنبد بی‌نهایت ارزنده و جاذب است. نمای خارجی و داخلی ایوان اصلی مزین بکاشیکاری زیبا و کتیبه‌ای بخط ثلث بر روی کاشی معرق است، مهمترین اثر تزئینی این جامع محراب زیبا و گرانبهای آن است که با نقوش کاشی معرق آرایش شده، قطار مقرنس محراب آن جالب است، لوحه سنگ مرمری که در دهلیز مسجد نصب است مورخ به سال ۷۷۷ هجری میباشد. سیزده قطعه لوح سنگی و کاشی در داخل هشتی مسجد نصب شده‌است، و هر کدام مورخ بسال معین (۷۷۳ تا ۱۱۷۹ هجری) و شامل وقفنامه و امور دیوانی و مالیاتی میباشد.

نکته قابل توجه در ساختمان مسجد جامع یزد مسئله ایجاد روشنایی غیر مستقیم بوسیله انعکاس نور از گچ سفید گنبد و دیوارها است که معمار و سازندگان بنا در قرن هشتم هجری باین مطلب پی برده‌اند.

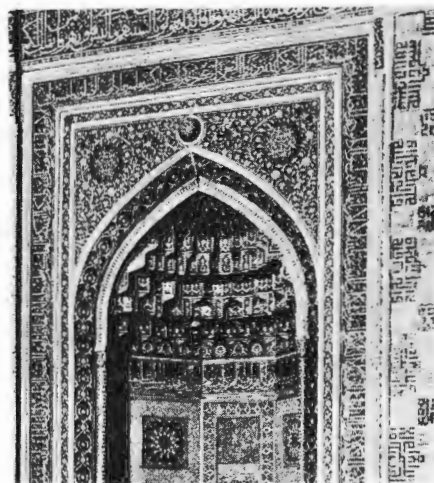
محراب کاشی معرق جامع

سردر مسجد جامع کبیر

گنبد مسجد جامع

بقعه سید شمس‌الدین

ثبت تاریخی ۲۰۸

بقعه سید شمس‌الدین دارای ایوان بلند با کاشیکاری معرق رنگارنگ است، طبق کتیبه تاریخ این بنا سال ۷۶۷ هجری می‌باشد، این مقبره شامل مجموعه‌ای بسیار زیبا و ظریف از هنر گچبری است، در وسط سقف ترنج بزرگی نقش بسته و در گوشه‌های سقف گل و بوته‌هایی زیبا ساخته شده، کتیبه‌ای بخط نسخ و کتیبه‌ای هم بخط کوفی بر روی زمینه‌آبی‌رنگ باقیمانده است، قطار و مقرنس کاری و تزئینات درون سقف آن از لحاظ هنری جالب و از خصوصیات ممتاز این بنا می‌باشد.

بقعه سید رکن‌الدین

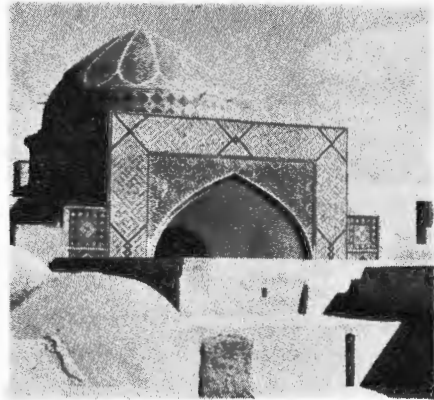
ثبت تاریخی ۲۴۶

بقعه سید رکن‌الدین که دارای سردر و گنبد زیبا با پوشش کاشی و کتیبه‌ای بشیوه خط کوفی است، متعلق به قرن هشتم (۷۲۵ هجری) است، در داخل گنبد تزئینات آجری بنظر میرسد، بانی بنا را امیر رکن‌الدین محمد قاضی میدانند، این محل قبل از اینکه بصورت مقبره درآید بنام مسجد مصلی عتیق نامیده می‌شده است.

مسجد میرچقماق

ثبت تاریخی ۲۴۷

بنای مسجد میرچقماق بواسطه داشتن سردر رفیع باشکوه و جلوخان جالب شهرت بسزائی دارد، این مسجد دارای گنبدی عظیم و صفه‌ای عالی می‌باشد، و در اصل بنام مسجد جمعه و مسجد نو نامیده می‌شده، کتیبه سردر آن از لحاظ هنر خطاطی بسیار ارزنده است، و بر طبق مفاد آن بنای مسجد بسعی بی‌بی فاطمه خاتون زوجه امیرچقماق فرمانروای یزد اتمام یافته است،

گنبد و ایوان مسجد میرچقماق

در این مسجد محرابی از سنگ مرمر نصب شده است، که اطراف آن را با کاشیهای معرق تزئین و آیاتی از کلام الله مجید در روی سنگ نقر گردیده، علاوه بر ساختمان مسجد بناهای دیگری بامر امیر جلال‌الدین چقماق در یزد ساخته شده: مانند خانقاه (۸۳۰ هجری) و کاروانسرا، گرمابه، میدان، تکیه که بنام بناهای میرچقماق شهرت داشته است.

میدان و تکیه میرچقماق

ثبت تاریخی ۴۰۳

اصل بنای میدان و تکیه میرچقماق که سردر بازار قدیم یزد بشمار میرفته است در اواخر قرن نهم هجری و زمان ساختمان مسجد میرچقماق سال ۸۳۰ هجری بنیان نهاده شده بود لیکن سردر و دوماناره کاشیکاری رفیع و چند دهانه از طاقنماهای کنونی آن از بناهای قرن سیزدهم هجری و زمان قاجاریه است که بعداً ساخته شده و در حال حاضر محوطه مقابل آن تبدیل بمیدان مرکزی شهر گردیده، و با احداث آب‌نما و ایجاد باغچه و غرس اشجار بصورت تازه‌ای درآمده است.

سردر و گلدسته‌های رفیع تکیه میرچقماق

مصلی یزد شباهت کاملی به بنای آتشکده فیروزآباد فارس دارد، بنای کنونی مصلی بر روی شالوده چهارطاقی استوار گردیده، و دارای تاریخ سال ۹۵۸ هجری است. در اطراف سردر شرقی مصلی کتیبه‌ای از کاشی معرق بخط ثلث سفیدرنگ

مصلی

ثبت تاریخی ۲۶۲

برزمینه لاجوردی نقش بسته است ، در زیر این کتیبه اشعاری بر روی قطعه سنگی نقر شده است که میرساند این بنا در زمان شاه عباس اول صفوی بسال ۱۰۳۵ هجری تعمیر گردیده است .

نکته مهمی که در کتیبه این بنا مورد بررسی واقع شده ذکر کلمه معبد در دو بیت زیر است که در اینیه دیگر سابقه نداشته ، و این کلمه ممکن است از این امر ناشی باشد که بنای مصلی کنونی در عهد شاه طهماسب صفوی بنا نهاده شده ، و سپس در عصر شاه عباس صفوی مرمت یافته است و مصلی را بر روی بنای آتشکده ای بنیان نهاده اند .

دولت عباس شاه باد که در عهد او میکده ها شد خراب معبدها شد بنا بود مصلی ز اصل ساخته جد او گشت ز تعمیر وی شادروان بنا در پایان کتیبه روی در منبت مصلی تاریخ ۱۰۳۵ هجری حک شده است .

برای بار دوم در این بنا کلمه معبد و تغییر شکل آن بمکان مسجد و مصلی در کتیبه سردر شرقی بخط ثلث سفید رنگ برزمینه کاشی معرق لاجوردی چنین نقش شده است :

« قدتمت عمارة المعبد المعلى و اعادة المسجد المصلى بميامن سلطنته اعدل الخواقين . . . . المشهور بميركبيگ شربتدراشاهی فی سنه ۹۵۸ هجری کتبه عبدالوهاب ابن . . . »

بلوچستان و سیستان

کوه خواجه بارتفاع تقریبی ۹۰۰ مترمانند جزیره‌ای دروسط دریاچه هامون قرارگرفته است. بالای این کوه آثارآتشکده و کاخ عظیمی نمایان است، که دیوارهای خشتی آن باقیمانده، اطاق مرکزی آتشکده دارای طاق کوچکی است که روی محوطه چهارگوشی ساخته شده است. تاریخ ساختمان این آتشکده را درحدود قرن اول میلادی میدانند، ویرانه‌های اطراف آن را هم بدوران اشکانی و ساسانی نسبت میدهند.

ویرانه‌های شهر باستانی معروف زرنج، پایتخت قدیم سیستان درجلگه‌ای که دراطراف دریاچه هامون واقعشده باقیمانده است، آثار این ویرانه‌ها معرف زمان آبادی و پایتختی این ناحیه مشهور تاریخی دردوران باستانی، و پیش ازاسلام و اسلام میباشد، بدیهی است با شروع کاوشهای علمی و مطالعات تاریخی آثارو بناهای فراوانی درمنطقه زرنج از ادوار پیش ازتاریخ ودوران هخامنشی، اشکانی، ساسانی و اسلامی کشف خواهد شد.

بنای آتشکده ناحیه کرکوی و آثار باقیمانده آن متعلق بدوره ساسانیان میباشد.

باقیمانده بنای این مناره آجری که بقایای ساختمان مسجدی هم دریای آن باقیمانده است، شباهت تامی با مناره‌های دوره سلجوقی دارد، ساختمان این مناره متعلق بقرن ششم هجری میباشد. درروی بدنه آجری مناره کتیبه کوفی نصب شده است.

کوه خواجه

تیمورآباد - هامون
کاخ و آتشکده اشکانی
ثبت تاریخی ۵۴

زرنج - سیستان

ویرانه‌های پایتخت باستانی
ثبت تاریخی ۵۵

کرکوی - سیستان

آتشکده

ثبت تاریخی ۱۱۹

زابل

مناره یا میل قاسم آباد
ثبت تاریخی ۱۲۰

خراسان

بیرجند

مسجد جامع قائن

ثبت تاریخی ۲۹۵

مسجد جامع قائن از بناهای قرن هشتم هجری است. این مسجد بر طبق کتیبه‌ای که در لوح سنگی نقر نموده‌اند در سال ۷۹۶ هجری ساخته شده، سپس در زمان شاه سلیمان صفوی بسال ۱۰۸۶ مرمت یافته است. منبر چوبی نفیس آن مورخ بسال ۱۰۸۲ هجری وازلحاظ هنرهای یدی قابل توجه است.

ساختمان مسجد شامل: صحن، ایوان، دوشبستان، طاق مقرنس گچی رنگین، رواق و گوشوارهایی در طرفین شبستان است.

از کتیبه تاریخی مسجد که بر روی سنگ نقر شده و در داخل ایوان نصب است، چنین مستفاد میشود که ساختمان جامع بفرمان جمشید بن قارن در سال ۷۹۶ هجری انجام یافته است.

از مضمون کتیبه دیگری که بر لوح سنگی نقر شده، معلوم میشود که این مسجد در زمان شاه سلیمان صفوی با کوشش و همت صفشکن خان مرمت شده است.

دیگر نوشته منظومی است بر طاق بنا که دارای تاریخ سال ۱۲۶۳ هجری و نام استاد

ومعمار آن کربلائی اسحق قائمی است .
 منبر چوبی مسجد متعلق بقرن یازدهم
 هجری است ، از نظر ظرافت کار و تزئینات آلت
 ولغت بندی و کتیبه ده سطری بخط نسخ وسایر
 کنده کاری ممتاز میباشد ، در روی بدنه منبر
 نام نجار وسازنده آن بدین ترتیب حک شده
 است : عمل استاد محمد مقیم . . . کاخکی سنه
 ۱۰۸۲ هجری .

تربت جام مسجد مولانا تایباد (طیبات)

ثبت تاریخی ۳۰۹

در قریه تایباد نزدیک مرز کنونی ایران
 و افغانستان بنای زیبائی ازدوره تیموری بنام
 مسجد ومزار مولانا شیخ زین الدین واقع شده
 است . بانی این مسجد پیر احمد خوافی وزیر
 شاهرخ بهادر تیموری میباشد ، که در سال ۸۴۸
 هجری بدستور وی ساخته شده است .

اهمیت این بنا بیشتر از لحاظ دارا بودن
 کتیبه های زیبای سردر ، کاشیکاری معرق
 و حواشی آن است ، که از هر جهت شامل نکات
 ظریف هنری ومشخصات دوره تیموری است ،
 در کتیبه کاشی معرق تاریخی مسجد نام شاهرخ
 و پیر احمد خوافی خوانده میشود .

گذشته از کتیبه تاریخی ایوان ، و حواشی
 آن ، کتیبه ای بر روی سنگ نقر شده و در بالای
 سرقبر قرار دارد . این کتیبه منظوم که بخط
 نستعلیق نوشته شده حاکی از این است که محجر
 مشکی از سنگ رخام در سال ۱۰۳۰ هجری ،
 از طرف خواجه درویش نامی برای قبر شیخ
 زین الدین علی ساخته شده که اینک در خارج مسجد
 وجلو ایوان نصب است .

مسجد ومزار مولانا

تربت شیخ جام مزار پیر ژندهپوش - جام

ثبت تاریخی ۱۷۴

این مزار بنای قسمتی از خانقاه شیخ الاسلام احمد جامی عارف مشهور است که از قرن هشتم هجری باقیمانده است، لیکن ابنیه کنونی مزار والحاقات آن متعلق بقرن نهم تا یازدهم هجری میباشد، مزار شیخ الاسلام در جلو ایوان بسیار بلند و باشکوه و در صحن بقعه (درون محجر سنگی و زیر درخت کهن انجیر کوهی) بوضعی بس روحانی قرار دارد.

از متعلقات دیگر مزار مسجد گنبد سفید است که در سال ۶۳۳ هجری ساخته شده، و سپس در سال ۷۰۳ هجری توسط ملک غیاث الدین محمد کرت وسعت یافته است. همچنین مدرسه مجاور آن از بناهای شاهرخ تیموری است که در سال ۸۴۶ هجری احداث گردیده است، در زمان شاه عباس اول صفوی بسال ۱۰۲۲ هجری کاشیکاری و تعمیراتی در مجموعه این بنا بعمل آمده است. یادگار نفیسی بتاریخ ۹۸۱ هجری بر روی یک قطعه سنگ از همایون پادشاه هند در این بنا باقیمانده بود که بعداً ضمن چهار جلد تفسیر کلام الله مجید بموزه ایران باستان انتقال داده شده است.

گنبد و ایوان تربت شیخ جام

تربت حیدریه

بازه هور (بز دغور)
بین مشهد و تربت حیدریه

ثبت تاریخی ۳۹

در محل رباط سفید چهارطاقی واقع شده که جزء آتشکده‌های دوره ساسانی محسوب میشود ساختمان این بنا از سنگ و گچ است، ویرانه‌های دو قلعه تاریخی و قدیمی بنام قلعه دختر و قلعه پسر بر فراز کوهستان و بردو سمت این آتشکده باقیمانده است.

این دو قلعه بطور تحقیق مربوط و وابسته به آتشکده‌ئی بوده است که در پائین تپه قرار گرفته و امروزه متروک است.

از سبک بنای باقیمانده معلوم میشود که متعلق بعهد ساسانیان است. این قریه نزدیک رباط سفید مابین مشهد و تربت حیدریه واقع گردیده است.

مسجد ملك زوزن

خواف - زوزن

ثبت تاریخی ۳۴۰

این مسجد در دشت زوزن واقع شده است از ساختمان اصلی مسجد که متعلق با آغاز قرن هفتم هجری میباشد چند پایه و دودیوار و سردری باقی مانده و در کتیبه آن تاریخ ۶۰۰ و ۶۱۰ هجری خوانده میشود، از لحاظ تزئینات و خطوط کوفی جالب توجه است.

آثار باقیمانده این مسجد معرف معماری و تزئینات قرن هفتم هجری میباشد، بالاخص ساختمان ایوان و طاقها و سایر ریزه کاری هنری آن موجب شده است که بنای مسجد زوزن در شمار زیباترین مساجد تاریخی قرن هفتم هجری محسوب شود.

کتیبه کوفی آجری مسجد ملك زوزن

دره گز

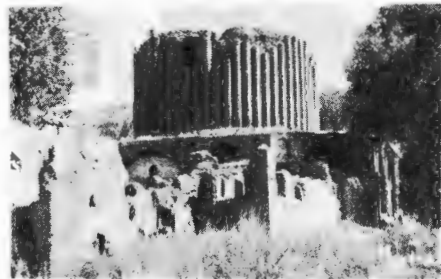
عمارت خورشید

کلات - باغ نادری

ثبت تاریخی ۳۲۹

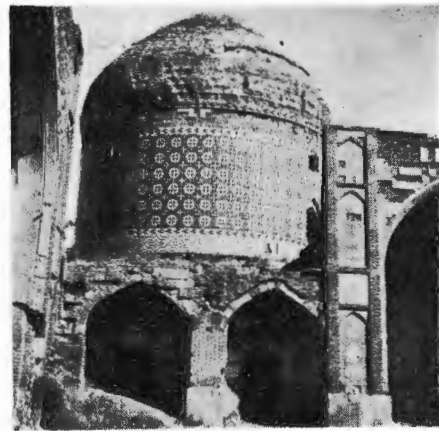
کاخ خورشید بصورت برج مدوری. با ترکهای شبیه نیم ستون معروف به خیاری است که روکش آن از سنگ تراش واصل بنا از آجر محکم است، این قصر سه طبقه میباشد که مشتمل بر ۱۲ طاق بوده، درون طاقها تزئیناتی از گچبری و نقاشی دارد، کاخ مزبور در زمان نادرشاه و فرمان وی ساخته شده و متعلق به نیمه دوم قرن دوازدهم هجری است. (۱۱۵۰ هجری قمری)

عمارت خورشید

گنبد کبود کلات - کبود گنبد

ثبت تاریخی ۲۲۹

گنبد کبود نادری

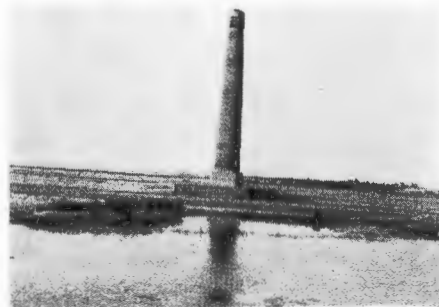
نام گنبد کبود به مسجدی اطلاق میگردد که از ابنیه نادری است و چون گنبد آن را با کاشیهای کبود پوشانیده‌اند بنام گنبد کبود خوانده میشود. این مسجد که از آثار معماری مهم دوران نادرشاه افشار در کلات می‌باشد در فاصله سالهای ۱۱۵۵ و ۱۱۶۰ هجری قمری ساخته شده است، در سال ۱۲۵۰ هجری قمری حاکم کلات قسمتی از خرابیهای مسجد را مرمت کرده و از خطر انهدام رهایی پیدا نموده است.

سبزوار مناره خسروگرد

ثبت تاریخی ۱۶۰

این مناره که در عداد زیباترین مناره‌های تاریخی آغاز قرن ششم هجری است، قریب ۳۸ متر بلندی دارد، در بدنه آجری آن دورشته کتیبه کوفی و تزئینات لوزی شکل دیده میشود، تاریخ کتیبه این مناره سال ۵۰۵ هجری است.

مناره خسروگرد

مناره مسجد پامنار

ثبت تاریخی ۱۶۰

در پای این منار مسجد تاریخی بوده که امروزه اثری از آن دیده نمیشود. ساختمان مناره مسجد آجری است، کتیبه آجری آن محو شده بنای این مناره را بقرن ششم هجری نسبت میدهند.

بنای این امامزاده متعلق بقرن پنجم هجری است، کتیبه درون گنبد دارای تاریخ سال ۴۴۹ هجری است، ضمناً تاریخ دیگری هم بر روی صندوق چوبی قبر میباشد که مورخ بسال ۹۸۰ هجری است.

گلشن (طبس)

امامزاده حسین

ثبت تاریخی ۳۳۷

مناره کبیر - گلشن

ثبت تاریخی ۲۴۵

مناره طبس بسک و شیوه منارهای دوره سلجوقی از آجر ساخته شده و متعلق بقرن پنجم هجری است .

برج یا مناره کرات دهکده کرات - گلشن

ثبت تاریخی ۱۲۳

دهکده کرات شامل بارو و حصار میباشند، در خارج دهکده بر فراز تپه‌ای مناره آجری ساخته شده است که اندکی انحنا دارد . این مناره دارای کتیبه‌ای بخط کوفی است ، تاریخ ساختمان آنرا بقرن پنجم هجری نسبت میدهند .

مدرسه دومنار

گلشن

ثبت تاریخی در جریان است

مناره‌های آجری مدرسه دومنار سلجوقی از لحاظ ساختمانی و شکل و تزئینات شباهت کلی بامناره مسجد امام حسن واقع در اردستان اصفهان که متعلق بهمین دوره است دارد ، این مناره‌های مدور آجری بلند بدین ترتیب ساخته شده‌اند، که هر قدر از پایین رو بالا می‌رود نازکتر و ظریفتر می‌گردد ، در بدنه آجری آن تزئینات کمر بندی دیده میشود ، کتیبه‌ای بخط کوفی که توأم با کاشی فیروزه‌ای بر حاشیه گچی است در این مناره‌ها باقیمانده است ، این دومناره متعلق بقرن پنجم هجری است .

قوچان

میل رادکان

ثبت تاریخی ۱۴۶

این میل را بنام رادکان غربی هم مینامند، بنای آن آجری ترك ترك و بشکل مدور ساخته شده دارای گنبد هرمی است ، ارتفاع آن در حدود ۲۵ متر است ، در زیر قاعده گنبد میل آثار کتیبه‌ای مخلوط از آجر و کاشی دیده میشود ، در عدد آرامگاه‌های اواخر عهد سلجوقی بوده ، و متعلق بقرن ششم هجری است .

میل رادکان

مناره کاشمر یا فیروزآباد که با آجر ساخته شده، دارای کتیبه‌ای بخط کوفی است که می‌رساند این بنا متعلق با اواخر قرن هفتم هجری است. قسمت اصلی بدنه برج با آجرهای ساده و بشکل زیبایی که با اصطلاح معماری هفت و هشت نامیده میشود زینت یافته است. در روی مناره روزنه‌ای ساخته شده است، در داخل مناره آثار پله‌کانی دیده میشود، ارتفاع مناره در حال حاضر ۱۸ متر است لیکن در قدیم بلندی آن بیشتر بوده، در رأس این مناره روکشی با تزیینات آجری نصب شده است.

کاشمر
مناره فیروزآباد
چهل و هشت کیلومتری کاشمر
 ثبت تاریخی ۹۱

مناره فیروزآباد

در علی‌آباد کاشمر بنائی است که بر روی قلعه‌ای بنام کوشک ساخته شده است، معماری این مناره آجری بشیوه برج رادکان قوچان میباشد، شکل مناره مانند برجی است که منظره خارجی آنرا چهل و دو ستون مدور آجری تشکیل میدهد و دارای دوازده قاب آجری مزین باشکال لوزی است. در حد فاصل ستونهای بدنه برج و گنبد آن تزیینات قطار سازی دیده میشود، گنبد آجری آن مخروطی شکل و دوپوشه است، ارتفاع گنبد آن ۱۸ متر میباشد، شکل داخلی بنا هشت گوش است، محیط داخلی آن ۲۲ متر و محیط خارجی آن ۴۲ متر است. ساختمان این مناره را با مقایسه با میل رادکان در حدود قرن هفتم هجری میدانند.

مناره کاشمر یا برج مقبره کاشمر
چهل و دو کیلومتری کاشمر
 ثبت تاریخی ۱۲۷

مسجد جامع گناباد بر طبق تاریخ کتیبه کوفی آن در سال ۶۰۹ هجری ساخته شده است ، قسمت اعظم بنای اصلی آن منهدم گشته ، از لحاظ دارا بودن کتیبه کوفی و آجر کاریهای ظریف حائز اهمیت صنعتی و هنری است .

گناباد

مسجد جامع

ثبت تاریخی ۳۲۵

ایوان مسجد جامع

امامزاده سلطان محمد عابد

کاخک - گناباد

ثبت تاریخی ۳۸۵

این بقعه متعلق بزمان شاه طهماسب صفوی میباشد و طبق کتیبه در سال ۹۶۰ هجری ساخته شده است .

گنبد امامزاده سلطان محمد عابد

مسجد جامع خارگرد یا خرگرد از ابنیه زمان سلجوقیان و در سال ۴۵۰ هجری توسط خواجه نظام الملک وزیر ساخته شده است . کتیبه کوفی این مسجد که با آجر تراش است جزء شاهکارهای هنری قرن پنجم بشمار میرود ، همچنین ساختمان قدیمی ایوان مسجد و محراب گچبری آن بی نهایت جالب میباشد ، تنها اثر موجود قابل توجه این بنا قسمتی از کتیبه خط کوفی آجری بسیار زیبا و عالی آن بوده است که به موزه ایران باستان منتقل و در غرفه آثار اسلامی نصب گشته است .

مسجد جامع خارگرد

ثبت تاریخی ۱۲۵

مدرسه غیاثیه
خارگرد - خارچ شهر
ثبت تاریخی ۱۲۶

مدرسه خارگرد از اثنیه قرن نهم هجری بشمار
میروند ، بر طبق تاریخ کتیبه در سال ۸۴۸ هجری
ساخته شده است . این مدرسه چهار ایوانی دارای
صحن و حجرات دو طبقه میباشد . بنای این مدرسه
چهار ایوانی نماینده و معرف کامل معماری مدارس
قرن نهم هجری است ، نام معماران بنای مدرسه
وبانی ساختمان در دو کتیبه مدرسه بشرح زیر
موجود است :

بنای مدرسه خواجه غیاث الدین پیراجمد
خوافی وزیر سلطان شاهرخ بهادر تیموری است ،
معماران آن استاد قوام الدین و غیاث الدین شیرازی
بوده اند .

بطور کلی بنای این مدرسه نماینده کامل
معماری مدارس قرن نهم هجری است . این مدرسه
بنام مدرسه غیاثیه خوانده میشود .

مزار قطب الدین حیدر
ثبت تاریخی ۱۷۵

بنای اصلی مزار را متعلق بدوره تیموری
میدانند ، لیکن قدیمترین تاریخی که در بنای
کنونی خوانده میشود ۹۸۷ هجری است ، که
در روی ضریح چوبی کنده شده است ، مسجد
جامع شاه صفی صفوی در جنب مزار ساخته شده است
و طبق لوح سنگی که در روی دیوار نصب گردیده ،
تاریخ ساختمان آن سال ۱۰۴۵ هجری است .

مقبره شیخ حیدر ساختمان بالنسبه مفصلی
است که دارای صحن و مسجد و چندین ایوان
و سردابه میباشد ، بنای این مقبره را برخی از
باستانشناسان بدوره سلجوقیان نسبت داده اند ، وبانی
آنها خواجه نظام الملک میدانند ، عده ای دیگر
بنای کنونی را از آثار دوره تیموری شناخته اند .

نمای مدرسه خارگرد

مقبره شیخ حیدر
دهستان کدکن (کدکان)
ثبت تاریخی ۱۷۵

مشهد

بقعه مطهر حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام
آستان قدس رضوی (مشهد)
مقدس و تاریخی ایران و محل زیارت کلیه مسلمین
جهان است شامل مجموعه بناهای زیر میباشد:
۱ - حرم مطهر که در زیر گنبد زرین عظیمی

قرار دارد .

- ۲ - صحن عتیق .
  - ۳ - صحن جدید .
  - ۴ - مسجد عظیم گوهر شاد .
  - ۵ - مدرسه پریراد .
  - ۶ - مدرسه بالاسر .
  - ۷ - مدرسه دودر .
  - ۸ - موزه و کتابخانه
  - ۹ - آرامگاه شیخ بهائی .
  - ۱۰ - دارالحفاظ .
  - ۱۱ - دارالسیادة .
  - ۱۲ - توحیدخانه .
  - ۱۳ - مسجد بالاسر .
  - ۱۴ - گنبد الله وردیخان .
  - ۱۵ - گنبد حاتم خانی .
  - ۱۶ - دارالضيافة .
  - ۱۷ - دارالسلام .
  - ۱۸ - دارالسرور .
  - ۱۹ - مدرسه میرزا جعفر .
  - ۲۰ - مدرسه مستشار .
  - ۲۱ - سقاخانه زرین .
- صندوق چوبی و قدیمی قبر مطهر بر طبق

آستان قدس رضوی

کتیبه‌ئی که بخط علیرضای عباسی درروی آن
حک شده است :

« کلب آستان شاه ولایت عباس‌الحسینی

الموسوی الصفوی تقدیم نمود سنه ۱۰۲۲ » .

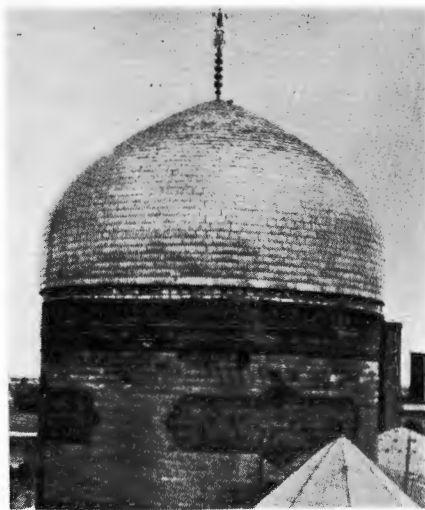
تقدیمی شاه‌عباس اول صفوی است ، صندوق
کنونی ازسنگ مرمر میباشد . گنبد زرین حرم
حضرت رضا (ع) دوپوشه است ، پوشش خارجی
آن طلاکاری است ، این گنبد دارای کتیبه‌ئی
بخط علیرضای عباسی است ، دراین کتیبه نام
شاه‌عباس اول صفوی وتاریخ آغاز وپایان تزئین
گنبد نوشته شده است (۱۰۱۰ - ۱۰۱۶ هجری) .
کتیبه دیگری برپدنه گنبد درچهار لوح
ثبت شده است ، این کتیبه متعلق بزمان شاه سلیمان
صفوی و دارای تاریخ ۱۰۸۶ هجری و بخط
محمدرضای امامی اصفهانی است .

حرم بنای چهارگوشی است که هر ضلع آن
تقریباً ده متر است . ازاره آن با کاشیهای خشتی
ممتاز مزین گردیده است . این خشت‌های کاشی
با نقش ونگار بدیع وطلاکاری درزمره نفیس‌ترین
انواع کاشی است ، درروی برخی از این کاشیها
تاریخ ۶۱۲ و ۷۲۰ هجری خوانده میشود .

صحن عتیق که بشکل مربع مستطیل است
دارای چهار ایوان بزرگ میباشد ، ایوان شرقی
وغربی دارای سردر بسیار زیبا و مزین بکاشیکاری
ممتاز می‌باشند ، قسمتی از این صحن را امیرعلی
شیرنوائی وزیر دانشمند سلطان حسین بایقرا
درسال ۸۷۲ هجری بنیان نهاده است . قسمت
دیگر این صحن بنا بفرمان شاه‌عباس اول صفوی
(ایوانهای شمالی و شرقی وغربی) ساخته شده است .

گلدسته‌های طلاکه برروی ایوان عباسی
و ایوان جنوبی قرار دارند . از آثار شاه‌طهماسب
صفوی (۹۲۰ هجری) و نادرشاه افشار (۱۱۴۵
هجری) است . همچنین طلاکاری ایوان درسال
۱۱۴۵ هجری بفرمان نادرشاه افشار انجام شده

گنبد زرین حرم مقدس

است از اینرو است که ایوان به ایوان نادری شهرت دارد.

در ایوان جنوبی (ایوان طلا) چهار در نقره وجود دارد، این ایوان شامل تزیینات گوناگون و کتیبه‌های متعددی است، از جمله کتیبه‌ای بخط محمدرضای امامی.

گنبد حاتم خانی که داخل آن با سنگهای مرمر ممتاز و کاشیکاری معرق زینت یافته است بنام بانی آن حاتم بیگ که از وزرای شاه عباس اول صفوی است شهرت دارد. این بنای زیبا در سال ۱۰۱۰ هجری قمری پایان یافته است.

گنبد الله‌وردیخان که از نظر معماری و کاشیکاری قابل توجه است بدستور الله‌وردیخان والی فارس در زمان شاه عباس اول صفوی بنا شده است.

رواق دارالضیافه دارای کتیبه‌ئی بنام شاه عباس اول صفوی و مورخ بسال ۱۰۲۲ هجری است.

رواق دارالحفاظ از بناهای گوهرشادآغا بانی مسجد گوهرشاد است.

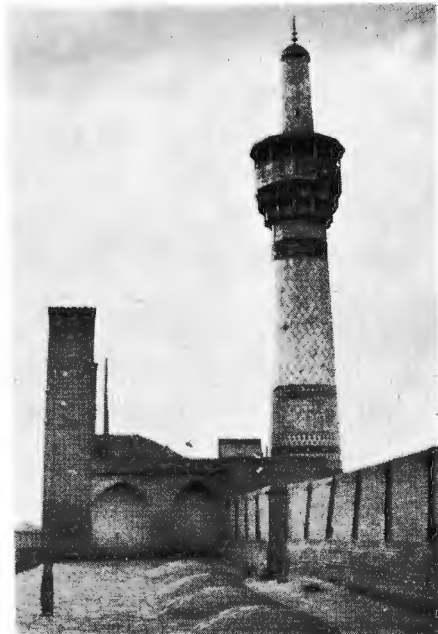
صحن جدید در زمان سلطنت فتحعلیشاه قاجار بنا نهاده شده است، سپس در زمان محمدشاه قاجار با کاشیکاری تزیین یافته است. در این صحن تاریخ سال ۱۲۶۲ و ۱۲۷۱ هجری ثبت شده است.

ساختمان کتابخانه و موزه آستانقدس در سال ۱۳۲۴ شمسی اتمام یافته است.

کتیبه‌های مهم چندی در گلدسته ایوان طلا، صحن عتیق و سایر متعلقات بنا موجود است که تاریخ برخی از آنها سال ۱۰۱۰، ۱۰۱۶، ۱۰۸۴، ۱۰۵۹، ۱۱۴۵ هجری میباشد.

بطور کلی مجموعه بناهای آستانقدس رضوی (ع) را میتوان از لحاظ معماری، تزیینات کاشیکاری، گچبری، و هنر کتابت و خطاطی،

گلدسته زرین

رنگ آمیزی ، آئینه کاری ، نقاشی ، حجاری ، فلزکاری ، نقره و طلاکاری ، وسایر رشته‌های هنری گنجینه‌ئی از هنرهای ظریفه دوران اسلامی در ایران دانست .

از زمان سلطنت اعلیحضرت فقید رضاشاه پهلوی وهم‌چنین در دوران سلطنت شاهنشاه آربامهر تکمیل بناهای تاریخی و حفظ تزیینات گرانها و تجدید برخی از قسمتهای قدیمی آثار آستان‌قدس واحداث بناهای مورد احتیاج این بارگاه مقدس همچنان ادامه دارد و روزبروز برشکوه وعظمت ابنیه آستان‌قدس افزوده میشود ، چنانکه در حال حاضر مرمت‌گنبد حرم مقدس با نظارت فنی و راهنمایی کارشناسان ومهندسین وزارت فرهنگ و هنر در دست انجام است .

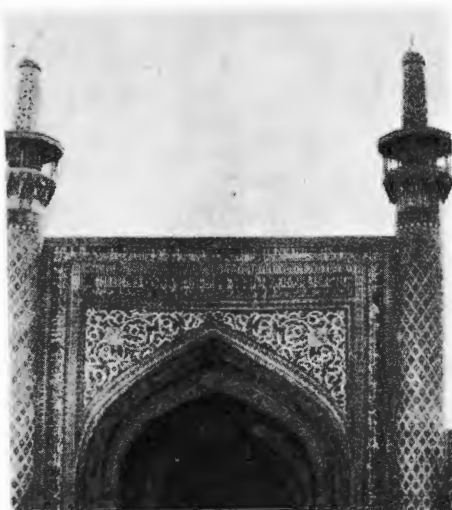
مسجد ایوان گوه‌رشاد از زیباترین ابنیه تاریخی قرن نهم هجری ایران است ، بانی آن گوه‌رشاد زوجه شاهرخ تیموری بوده ، این مسجد بسبک چهار ایوانی است که در طرفین ایوان اصلی آن دومناره کاشیکاری جای گرفته است . درجهه ایوان مزبور کتیبه بزرگی که شامل نام شاهرخ بهادر وسال ۸۲۱ هجری است خوانده میشود . قسمتی از این کتیبه خط بایسنغر میرزا شاهزاده تیموری است که از لحاظ هنر حسن خط فوق‌العاده است . قسمتهای دیگر کتیبه متعلق بزمان صفوی بوده ، خط آنرا به محمدرضا امامی نسبت میدهند . مجموعه ابنیه گوه‌رشاد مشهد از نظر معماری و کاشیکاری در عداد شاهکار هنری و معماری محسوب میشود .

در پایان متن کتیبه تاریخی بایسنغر نام معمار این بنای عظیم ومشهور « قوام‌الدین شیرازی » ضبط شده است ، گذشته از این کتیبه تاریخی ، کتیبه‌های بیشماری در ایوان قبلی ، جنین در ، اطراف ایوان ، پیشانی ایوان ، در طاق ایوان

مسجد گوه‌رشاد مشهد

ثبت تاریخی ۱۴۰

ایوان مسجد گوه‌رشاد

وسایر قسمتهای بنا ثبت شده که دال بر تعمیر و تکمیل تزئینات کاشیکاری والحاق ابنیه به ساختمان اصلی در قرن یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری است .

بطور کلی مسجد گوهرشاد با گنبد پیازی شکل کاشی و ایوان رفیع و دو مناره بدیع آن ، در زمره زیباترین شاهکار معماری و کاشیکاری ایران بشمار است ، بدیهی است با تزئینات و تعمیرات مفصلی که از طرف پادشاهان صفوی و افشار و قاجار و بالاخص در عصر کنونی در مجموعه این ابنیه مقدس مذهبی بعمل آمده و میآید روز بروز بر زیبایی و وسعت و تکمیل ابنیه و متعلقات آستان مقدس افزوده خواهد شد .

در خرابه‌های شهر سنگان که در قرن اول اسلامی شهری آباد بوده است، دو طاق مربع گنبددار باقیمانده که از خشت خام ساخته شده است، در درون این طاقها و گنبد تزئینات گچبری ارزنده‌ای مشاهده میشود که برنگ آبی و سفید است. در وسط اطاق سنگ قبری نصب شده ، در کتیبه آن نام تاج‌الدین خوانده میشود ، مجموعه ساختمان این بنا را (بدون نقاشی آب و رنگ آن) با وائل دوره صفاری (قرن سوم هجری) نسبت میدهند . این بنا را بنام مسجد گنبد نیز نامیده‌اند .

مسجد گنبد

خرابه‌های سنجان یا سنگان
صد کیلومتری جنوب مشهد

ثبت تاریخی در جریان است

گنبد هارونیه

طوس

ثبت تاریخی ۱۷۳

گنبد هارونیه

در طوس نزدیک شهر مشهد محل تولد و آرامگاه فردوسی شاعر بزرگ ایران مقبره مربع شکل گنبدداری باقیمانده که ساختمان اصلی آنرا بقرن هشتم هجری نسبت میدهند ، گنبد این مقبره دارای پوشش آجری است ، و دو پوشه میباشد ، درون گنبد و مقبره ساده است ، در قسمت شمالی آن ساختمان محراب گچبری و حجرات

جلب توجه می‌نماید، در بالای دیوار اصلی يك رشته اطاقهائی است که شبیه مقبره سلطان سنجر و الجایتو میباشد.

سنگ بست
مقبره و مناره غزنوی (ایاز)
جاده مشهد بقریمان
ثبت تاریخی ۱۶۴

مقبره سنگ بست

در ۳۷ کیلومتری شهر مشهد بنای گنبددار و مناره‌ای در ناحیه سنگ بست دیده میشود، این بنا را مقبره ارسلان جاذب حکمران طوس که معاصر سلطان محمود غزنوی بوده است میدانند. بنا شامل اطاق مربع شکلی است که دیوارهای داخل آن با نقش آجری تزئین یافته، و در اصل با رنگهای روشن زینت شده بود، در بالای دیوار حاشیه‌دار آن کتیبه‌ای بخط کوفی که با رنگ آبی روی زمینه گل‌دارنوشته شده، بنظر میرسد. گنبد روی کثیرالاضلاع هشت ضلعی قرار دارد کوتاه و سنگین است، داخل آن دارای نقوش آجری است، چهار روزنه هلالی شکل در هر طرف بین جرزها تعبیه شده در زیر هر يك از آنها دری ساخته‌اند؛ مناره در چند متری گنبد قرار دارد، در قسمت بالا و حاشیه کتیبه کوفی آن تزئینات دوره غزنویان باقیمانده است. اهمیت این بنا بیشتر از این جهت است که شاید یگانه اثر معماری دوره غزنوی در داخل خاک کنونی ایران باشد که خوشبختانه محکم و استوار مانده است.

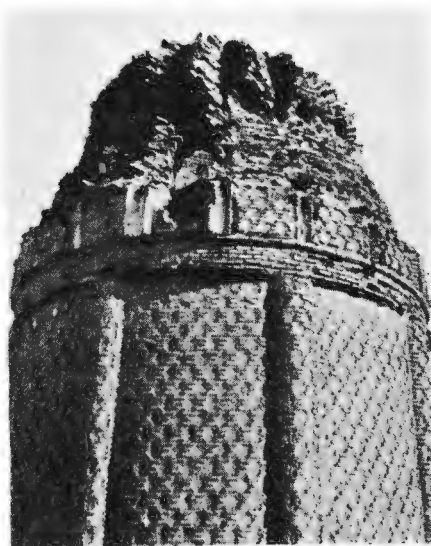
این گنبد و مناره جزء بنای رباط عظیمی بوده است که بوسیله ارسلان جاذب در فاصله سالهای ۴۲۱ - ۳۸۹ هجری ساخته شده است.

مناره غزنوی سنگ بست

ساختمان این میل متعلق بدوره تیموری
 و قرن نهم هجری است ، و مشتمل بر برج هشت
 ضلعی آجری زیبا .. و گنبد مخروطی ترك ترك
 معروف به خیاری است ، آجرکارهای آن بسیار
 هنرمندانه و باشکال گوناگون است .

میل اخنجان
 بیست و دو کیلومتری شمال مشهد
 ثبت تاریخی ۳۴۱

میل اخنجان

مسجد شاه
 ثبت تاریخی ۱۸۶

مسجد شاه مشهد از بناهای تاریخی قرن
 نهم هجری است . دارای گنبد بزرگ کاشیکاری
 و ایوان و دو مناره میباشد ، بطوریکه از متن کتیبه
 ایوان بنا مفهوم میشود ساختمان آن در ماه رجب
 سال ۸۵۵ هجری پایان یافته است .

در آخر کتیبه نام معمار بنا شمس‌الدین
 محمد تبریزی بناء ثبت است ، دو مناره کاشی
 طرفین ایوان دارای کتیبه میباشد ، ازاره ایوان
 با کاشیهای هشت گوش مزین شده ، گنبد کنونی
 آن با کاشی پوشش گردیده است، بقیه بنا دارای
 تزئینات کاشیکاری میباشد .

مسجد شاه مشهد

بقعه خواجه ربیع

ثبت تاریخی ۱۴۲

مقبره خواجه ربیع که در چهار کیلومتری شمال شهر واقع شده از بناهای قرن یازدهم هجری است. این مقبره بصورت بقعه هشت گوش و منظری زیبا با گنبد بلند و پوش کاشیکاری در وسط باغی قرار دارد.

در داخل بقعه دو کتیبه بخط علیرضای عباسی باقیمانده که یکی مورخ بسال ۱۰۲۶ هجری و دیگری که بر روی سنگ نقر شده دارای تاریخ ۱۰۳۱ هجری است.

این بقعه در زمره بناهای مهم دوران سلطنت شاه عباس اول صفوی در خراسان است.

مقبره خواجه ربیع بن خیشم

گنبد سبز مشهد

ثبت تاریخی در جریان است

نمای شرقی گنبد سبز - مشهد

بقعه گنبد سبز که بمناسبت کاشیکاری سبز رنگ گنبد آن بدین نام شهرت یافته، مدفن شیخ محمد حکیم مؤمن صاحب کتاب معروف تحفه حکیم مؤمن در طب قدیم است دارای گنبد و طاق نماهایی میباشد و داخل آن سنگ مزار حکیم نصب است و تمام بنا در وسط میدان جدید الاحداثی قرار دارد. اصل ساختمان آن متعلق بدوره صفویه است لیکن در اثر خرابی و تعمیرات بعدی صورت تازه ای پیدا کرده است. در جنب این بقعه خانقاهی ساخته اند که از اینبه جدید میباشد.

مصلی پائین خیابان مشهد

ثبت تاریخی ۱۴۱

مصلی پائین خیابان مشتمل بر ایوان بزرگ باشکوهی است که در زمان سلطنت شاه سلیمان صفوی ۱۰۷۸ هجری ساخته شده ، این بنا مزین به کاشیکاری و کتیبه‌هایی بخط ثلث و کتیبه منظومی از دوران صفوی است .

مصلی - طرق

ثبت تاریخی ۳۳۸

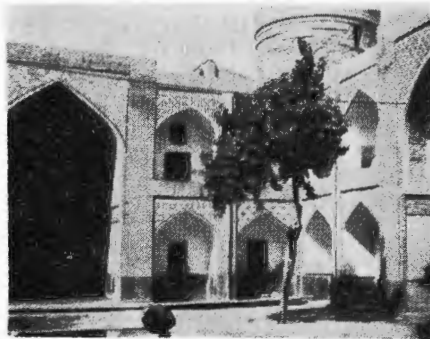
بنای مصلی در ۱۴ کیلومتری جنوب غربی مشهد واقع شده ، از اواخر قرن نهم هجری است . طبق کتیبه تاریخ ساختمان بنا ۸۳۷ هجری می باشد . در شهریور ماه سال ۱۳۲۰ خورشیدی پوشش گنبدی آن فروریخته شد .

مدرسه دودر

ثبت تاریخی ۳۰۱

مدرسه دودر متعلق بقرن نهم هجری است ، بنا بر کتیبه کاشی معرق آن در زمان شاهرخ تیموری بسال ۸۴۳ هجری ساخته شده است . در این مدرسه وزیر گنبد آن قبری می باشد که باستاند نبشته‌ای متعلق به بانی این مدرسه (بنام شاهرخ هم نامیده میشود) یوسف خواجه است ، این مدرسه در زمان شاه سلیمان صفوی بتاریخ ۱۰۸۸ هجری تعمیر شده ، بطور کلی مدرسه دودر از نمونه‌های کامل معماری قرن نهم هجری می باشد ، که از لحاظ جنبه تزئین و کاشیکاری و خطوط مختلف و نقوش قابل کمال توجه است . از متن کتیبه پیشانی سردر که بر سنگ نقر شده ، چنین معلوم میشود این تعمیرات بمساعی امیرالامراء کلبعلیخان قورچی باشی و بیگلربیگی مشهده مقدس معلی و صوابدید شیخ محمد فاضل خادم و مدرس مدرسه انجام یافته ، خط کتیبه از محمدخان وعمل محمد شفیع است .

گوشه‌ای از مدرسه دودر

مدرسه پریزاد

ثبت تاریخی ۳۳۳

این مدرسه از ابنیه زمان تیموری است که در زمان شاه سلیمان صفوی بسال ۱۰۹۱ هجری مرمت شده است. از متن کتیبه آن چنین معلوم میشود، که تعمیر این مدرسه تیموری توسط نجفقلی خان بیگلربیگی قندهار با اهتمام محمدباقر بیگ و سعی میرزا شکرالله نامی انجام یافته است، گذشته از این کتیبه، نوشته‌های دیگری بر روی گچ در این مدرسه موجود است، که بیشتر دارای جنبه مذهبی میباشد.

مدرسه بالاسر

ثبت تاریخی ۳۳۴

مدرسه بالاسر متعلق بدوره تیموری است، سپس در قرون بعد بکرات تعمیر و مرمت گردیده، از جمله کتیبه‌ای است گچی بخط ثلث که میرساند این بنا در عهد شاه سلیمان صفوی بسال ۱۰۹۱ هجری تعمیر شده است، در سالهای ۱۲۷۱ و ۱۳۵۶ هجری مجدداً مرمت گردیده است. ماده تاریخ کتیبه تعمیر چنین است:

در عهد شهنشاه سلیمان زمان
کز نام و نسب فخر سلاطین باشد
چون گشت تمام گفت احسان تاریخ
زین مدرسه زه بقبله دین باشد
راقمه سیف‌الدین محمد.

مشهد - سرخس

رباط شرف

ثبت تاریخی ۳۵۹

بانی رباط شرف شرف‌الدین ملقب بوجیه‌الملک وزیر سلطان سنجر سلجوقی است، ساختمان عظیم این رباط در عداد مهمترین ابنیه تاریخی استان خراسان بشمار میرود، تاریخ مجموعه این بنا را بقرن ششم هجری نسبت میدهند. در کتیبه ایوان شمالی سال ۵۴۹ هجری ثبت شده است.

کتیبه و قسمتی از تزیینات رباط شرف

مقبره لقمان بابا
سه کیلومتری سرخس
ثبت تاریخی ۱۶۵

بنای مقبره شیخ لقمان که از عرفای قرن چهارم هجری بوده است، از ابنیه باشکوه و مهم تاریخی است، این بنا شامل گنبد آجری و ایوان بلند و تزئیناتی از آجرکاری و گچبری میباشد، قسمتی از بنای اصلی را بدوران سلجوقیان نسبت میدهند، و بقیه متعلق بقرن هشتم هجری است.

بنای کنونی مقبره شیخ لقمان دارای گنبد دوپوشه آجری کوتاهی است، که کمربندی قسمت مدورگنبد را از ساقه و دیواره آن که بر روی قاعده کثیرالاضلاعی قرار گرفته جدا میکند، در بدنه هر ضلع آن روزنه‌ای برای روشنایی درون گنبد تعبیه شده است.

پایه اصلی بنا که گنبد سنگین را با مجموعه‌ی ساختمان زیرین آن نگاهداری میکند بنای آجری زیبایی است، که شامل نمونه‌های گوناگون از تزئینات آجری است. درون طاقنماها مزین بنقوش هندسی شکل لوزی (برجسته و گود) میباشد، این قبیل ریزه کاریهای ظریف بمنزله روکش زیبایی است که بر روی نمای اصلی و آجری ساختمان نصب شده است.

در سردر بنا نمونه‌ای از گچبری عالی باقیمانده، در داخل بنا کتیبه‌ای بخط نسخ گچبری شده است، این کتیبه تاریخی حاکی بر این است که ساختمان مقبره در سال ۷۵۷ هجری برای شیخ محمود بن محمد لقمان آماده شده. این مقبره عظیم شهابت کلی با آرامگاه سلطان سنجر سلجوقی دارد. تزئینات داخلی آن مانند گنبد هارونیه طوس است. در پایان میتوان این بنا را که دارای تزئینات گچبری و آجرکاری ممتاز میباشد در ردیف بناهای مهم صنعتی و تاریخی و هنری ایران محسوب داشت.

مقبره لقمان بابا و مناره آن

نیشابور

تپه‌های تاریخی البارسلان - شادیباخ -
آهنگران - سیزپوشان - مدرسه - بازار -
ارک و اراضی مجاور آن

ثبت تاریخی ۲۱۶

در این تپه‌های تاریخی و نقاط مجاور آن تا شعاع یک کیلومتر، در خلال سالهای ۱۳۱۲ - ۱۳۱۶ خورشیدی کاوشهای علمی بوسیله هیأت‌های امریکائی بعمل آمده است، از مجموع آثار کشف شده که شامل ظروف سفالی و لعابدار مصور و قطعات گچبری و نقاشی و مسکوکات باشد این نتیجه حاصل شده که این تپه‌ها و آثار اطراف آن متعلق باوائل دوره اسلام و دوران طاهریان و سامانیان و غزنویان و سلجوقیان میباشد.

مسجد جمعه

ثبت تاریخی ۳۱۷

جامع نیشابور از بناهای قرن نهم (۸۹۹ هجری) است که صحن آن بشکل چهارگوش با ایوانهای بلند و شبستان و محراب سنگی و چند کتیبه منظوم باقی‌مانده است، از زمان شاه‌عباس اول صفوی بسال ۱۰۲۱ نیز لوحی در این بنا نصب شده است.

کتیبه اصلی مسجد منظوم و شامل دو بیت است که بخط ثلث در روی ستون شبستان جنب ایوان باقی‌مانده است، از این کتیبه معلوم میشود که بانی مسجد پهلوان‌علی بوده است:

از پهلوان‌علی ولد خاص نامدار
ماند این بنا بشهر نیشابور یادگار
در سال هشتصد ونود ونه تمام شد

جائی که هست سجده‌گه خلق روزگار
کتیبه منظوم دیگری بر روی سنگ در بالای محراب نصب است، مفاد این کتیبه حاکی بر این است، که مسجد بدست عباسقلیخان نامی تعمیر شده و بناهایی پهنای اصلی مسجد افزوده شده است. سه فرمان تاریخی از شاه‌عباس اول صفوی، در روی سنگ نقر شده و در این مسجد باقی‌است، هر سه فرمان دارای تاریخ ۱۰۲۱ هجری میباشد. متن سه فرمان شامل لغو و تخفیف مالیات، رفع مزاحمت عمال دولتی از مردم و ساکنین نیشابور است.

منظره‌ای از مسجد جمعه

امامزاده محمد محروق

ثبت تاریخی ۳۰۲

امامزاده محمد محروق که دارای گنبد کاشیکاری و ایوانهای بلند است در وسط باغ مشجری قرار گرفته، از ازنیه زیبای قرن دهم هجری بشمار میرود. در زیر گنبد قبر امامزاده محمد محروق واقع شده. کتیبه کاشی معرق ایوان و صندوق منبت و در ورودی حرم از زمان شاه - طهماسب اول (قرن دهم هجری) است، سنگی از دوران شاه سلطان حسین صفوی مورخ بسال ۱۱۱۹ هجری در این بنا نصب است. کاشیهای آزاره آن از زمان نادرشاه افشار (مورخ بسال ۱۱۴۵ هجری) است. در چند سال اخیر انجمن آثار ملی تعمیرات اساسی و کاشیکاریهای ایوان و جبهه‌های مختلف آنرا انجام داده است.

بنای امامزاده محمد محروق و گنبد آن که مزین بکاشیکاریهای زیبا و خوش آب و رنگ میباشد با موقعیتی که دارد دارای شکوه و عظمت و زیبایی خاصی است. بانی این مزار امیر کمال الدین شاهر حسین است. همچنین کتیبه منظومی از زمان شاه سلطان حسین صفوی در سمت راست ایوان بر روی سنگ نقر شده که میرساند در اواخر دوره صفوی محمدخان نامی در نیشابور به بنای مسجد و مصلی اقدام نموده است. در این بقعه یکی از اولادان حضرت موسی بن جعفر (ع) نیز مدفون است.

گنبد امامزاده محروق (حضرت محمد بن محمد بن زید بن علی بن الحسین علیهم السلام)

بقعه قدمگاه

آبادی قدمگاه

ثبت تاریخی ۲۳۶

بقعه زیبایی است از قرن یازدهم هجری بصورت هشت گوش با ایوانهای بلند و طاقنماهای دو طبقه مزین بکاشیهای خشت هفت رنگ و قطار گچبری که در وسط باغ بزرگی قرار دارد، از کتیبه تاریخی آن چنین مستفاد میشود، که بنا بامر شاه سلیمان صفوی در سال ۱۰۹۱ هجری ساخته شده است. علت وجه تسمیه آن بقدمگاه بواسطه وجود يك پارچه سنگ است که بر روی

آن اثر دو قدم بزرگ منسوب به جای پای حضرت
رضا ثامن الائمه دیده میشود .

گنبد بزرگ کاشی قدمگاه که بر فراز بقعه
جای گرفته ، مزین به نره کاشی باشکال لوزی
سفید و فیروزه‌ای است ، در اطراف گنبد کتیبه‌ای
بخط ثلث در حد فاصل بدنه گنبد و پایه آن نصب
شده است . ساختمان این بقعه شباهت کاملی به
بنای خواجه ربیع دارد .

چهار ایوان بزرگ در جهات مختلف بنا
ساخته شده ، ازاره داخلی بقعه با کاشیهای هشت
گوش ممتاز پوشش یافته است . کتیبه‌ای بخط
ثلث باقیمانده ، نام نویسنده آن العبد محمدحسین
در پایان کتیبه ثبت شده است .

بقعه قدمنگاه

خوزستان

اهواز

شوش و تپه‌های مجاور آن

ثبت تاریخی ۵۱

شهر باستانی شوش پایتخت عیلامیها بوده است، آبادی این ناحیه بسیار مهم تاریخی تا اوائل اسلام ادامه داشته است. در نتیجه کاوشهای علمی که توسط هیأت فرانسوی از سال ۱۲۶۹ خورشیدی (۱۸۹۱ میلادی) تا زمان حاضر در این ناحیه ادامه دارد، آثار و بقایای تمدن ماقبل تاریخ از زیر خاک بیرون آمده، چنانکه در طبقه اول اراضی شوش آلات و ادوات مسی کشف شده است، و در نتیجه تاریخ اراضی این طبقه را بدوره مس نسبت داده‌اند، پیدایش ظروف سفالی زردرنگ پایه‌دار که در روی آنها نقش حیوانات و اشکال هندسی ترسیم گردیده معرف صنعت سفال سازی ایران در حدود سه تا دوهزار و پانصد سال قبل از میلاد مسیح میباشد.

در طبقه دوم اراضی این شهر عیلامی ادوات زیادی از سنگ و مس و سایر فلزات و مهره‌های استخوانی بدست آمده است، همچنین در سایر طبقات زمین‌های شوش سفالهای پخته شده مصور، رنگین و سلاح و مهره‌های فلزی، سنجاق مسی، تصاویر انسان و حیوانات کشف شده است.

بقعه دانیال و دورنمای ویرانه‌های شهر شوش

ناحیه قدیمی شوش را از نظر قدمت و اهمیت آثار به چهار بخش متمایز تقسیم نموده‌اند :

۱ - آکروپول (گورستان دوران اور)

۲ - شهر شاهی

۳ - آپادانا

۴ - بخش پیشه‌وران

در کلید این بخش‌ها آثار زیرخاکی فراوانی از نوع ظروف سفالی ، اسلحه ، وسایل زینتی ، اشیاء فلزی ، مفرغی و همچنین الواحی که دارای علائم خط تصویری است کشف شده است .
الواح گلی و سنگی متعددی که مربوط به ۱۷۰۰ سال قبل از میلاد می‌باشد در شوش بدست آمده ، متن این الواح اکثراً شامل اسناد و قراردادهای حقوقی می‌باشد .

در زمان هخامنشیان داریوش کبیر شهر تاریخی شوش را پایتختی زمستانی خویش انتخاب نمود ، کاخ مجللی با تزیینات فراوان در آن برپا کرد ، همراه این آثار کتیبه‌هایی که حاکی از تاریخچه ساختمان کاخ و کارنامه شاهنشاهی حدود کشور بوده است بدست آمده . پس از داریوش خشایارشا و اردشیر دوم و اردشیر سوم در تکه‌یل این پایتخت زمستانی اقدام نمودند . در اطراف شوش و هفت تپه آثار زیادی از ادوار مختلف عیلام ، هخامنشی ، اشکانی ، ساسانی و اوائل اسلام بدست آمده است که شامل ظروف سفالی ، استخوانی ، فلزی و سنگ‌نمشته می‌باشد .
در خلال کاوشهای علمی شوش آثار فراوانی از دوران پایتختی شوش در عهد شاهنشاهان هخامنشی همراه با کتیبه‌هایی بر روی سنگ و نبشته‌هایی بر روی الواح گلی و ستون و سرستون و پایه ستون کشف شده است ، که کلاً حاکی از ساختمان کاخ و گزارش دوران پادشاهی و کارنامه شاهنشاهی هخامنشی و حدود و ثغور کشور و نام و نشان شاهان هخامنشی می‌باشد ، روی هم رفته از بررسی تاریخی

گاو بالدار مینائی شوش

آثار کشف شده و مقایسه آن آثار با کشفیات باستان‌شناسی ناحیه بین‌النهرین تاریخ تقریبی آغاز تمدن سرزمین شوش و نواحی مورد کاوش را به چهار هزار سال پیش از میلاد مشخص ساخته‌اند.

دزفول

زیگورات چغازنبیل
سی کیلومتری شوش

ثبت تاریخی ۵۲

معبد عیلامی چغازنبیل در روی تپه بزرگ خاکی و در ساحل رودخانه دز از شعب رود کارون واقع شده است. این معبد توسط آنتاش^۱ گال پادشاه عیلامی در سال ۱۲۵۰ قبل از میلاد ساخته شده و آنرا اختصاص به خدای اینشوشیناک داده است، بنای معبد دارای چند طبقه ساختمان است، ارتفاع آن در حدود ۲۵ متر می‌باشد. این بنا از خشت خام ساخته شده، و روکشی از آجر دارد، در اطراف این معبد تعدادی الواح گلی نبشته و مجسمه انسان و حیوان کشف شده است.

ضمن خاکبرداری در قسمتی از این تپه دو عدد آجر که روی آن مطالبی بخط عیلامی نقر شده بود کشف گردید، قاعده زیگورات مربع است، بلندی ساختمان در اصل ۵۰ متر بوده است، آخرین طبقه آن بخدای اینشوشیناک تعلق داشت. سردرهای مجلل و راه‌پله‌های متعدد آن طوری ساخته شده که منتهی بطبقات فوقانی معبد میشود، جالب‌ترین شیئی که در حفاریات اخیر چغازنبیل بدست آمده است مجسمه گاو لعابداری است که با کمال ظرافت و مهارت ساخته شده و کتیبه‌ای بر روی‌گرفته آن بخط عیلامی در چند ردیف نوشته شده است، اکنون این مجسمه زینت بخش تالار موزه ایران باستان است، این گاو ظاهراً در بالای یکی از سردرهای زیگورات قرار داشته است، در حال حاضر زیگورات چغازنبیل با ابهت و جلال پیمانندی سر با آسمان کشیده، و شاهدی بر عظمت امپراطوری بزرگ عیلام میباشد.

ایوان کرخه

هیجده کیلومتری دزفول

ثبت تاریخی ۴۷

آثار خرابه کاخ آجری عظیمی از دوره ساسانی بنام ایوان کرخه، که مشرف بمنظر رودخانه کرخه میباشد دیده میشود، در دور آن باروئی باقیمانده است. در این کاخ آثار ساختمان تالار بزرگ باشکوهی بر جای مانده که مخصوص اجرای مراسم درباری پادشاهان ساسانی بوده است.

دزفول

مسجد جامع

ثبت تاریخی ۲۸۷

جامع قدیمی دزفول از لحاظ معماری به دارا بودن شبستان و ستونهای سنگی در عداد مساجد اوائل دوره اسلام است، که سپس در قرن هفتم و دوازدهم هجری وسعت و مرمت یافته است. در این مسجد تاریخ سال ۱۱۵۷ هجری در سردر آن خوانده میشود که دلیل بر مرمت بنا میباشد.

این مسجد که بشبوه و معماری دوره ساسانی و مانند جامع شوستر ساخته شده، از لحاظ شبستانهای قدیمی و ستونهای سنگی که آثار فرسودگی در آنها هویدا و آشکار است قابل کمال توجه است. ایوان شرقی از بناهای دوره صفوی است که بسال ۱۱۱۰ هجری احداث گردیده، سردر مسجد و گلدستههای آن متعلق بقرن دوازدهم هجری میباشد، این بنا تقلیدی از اصول معماری کاخ ایوان کرخه است.

ویرانههای شهر قدیم اردشیر بابکان

ثبت تاریخی ۴۳

در ویرانههای اطراف شهر اهواز کنونی ویرانههایی باقیمانده که تعلق آن بدوره ساسانیان قطعی است. بانی شهر اهواز قدیم را برخی اردشیر بابکان دانسته، عدهای بنای شهر را به شاپور نسبت میدهند. (۲۱۲ - ۲۷۱ میلادی)

خرابههای آرجان (ارگان)

ارجان - پای کوه بهبهان

ثبت تاریخی ۴۴

خرابههای شهر ارجان و بقایای ساختمان دوپل آن بدوره ساسانیان منسوب است. (۲۱۱ - ۶۲۹ میلادی)

دزفول
پل ساسانی
ثبت تاریخی ۸۴

ویرانه پلی که در هشت کیلومتری ایوان
کرخه نمودار است، متعلق بدوره ساسانی است،
این پل بر روی رودخانه کرخه ساخته شده است.

تپه چغامیش
۴۰ کیلومتری جنوب شرقی دزفول
ثبت تاریخی ۴۸۷

حفاری علمی مشترک ایران و آمریکا در این
تپه عظیم باستانی در گذشته و حال ادامه دارد،
در این منطقه آثار فراوانی از تمدن پیش از تاریخ
کشف گردیده است. در خلال کاوشهای علمی در این
تپه که در سالهای ۱۳۴۱ و ۱۳۴۲ خورشیدی بعمل
آمده است آثاری کشف گردید که میرساند در حدود
دو الی سه هزار سال قبل از میلاد در این نواحی
تمدنی حکومت می نموده است.

ویرانه‌های شهر جندی شاپور
کنار راه دزفول به شوشتر
ثبت تاریخی ۴۶

بنای این شهر را به شاپور اول ساسانی
نسبت میدهند. در این ویرانه‌ها آثاری ازدوره
ساسانیان کشف شده است.

آسک
بین رامهرمز و ارجان
ثبت تاریخی ۴۲

آثار ویرانه‌های این ناحیه حاکی از آبادی
آن در زمان ساسانیان است.

رامهرمز
طاق نصرت
ثبت تاریخی ۵۰

از آثار دوره ساسانی است.

هندیجان
آثار هندیجان
ثبت تاریخی ۴۸

آثار باقیمانده در هندیجان معرف ابنیهای
از دوره ساسانیان است.

رامهرمز
آثار دورک
دورک (دورق بین ارجان و رامهرمز)
ثبت تاریخی ۴۵

آثاری از بناهای دوره ساسانی برجای مانده
است.

شوشتر
پل (بند قیصر)
ثبت تاریخی ۷۸

این پل یا بند قیصر همان سد شادروان میباشد که در زمان شاپور دوم ساسانی بنا گردیده است. پل دیگری هم از این عصر باقی مانده که بر روی رودخانه کارون بسته شده است. (۳۱۰-۳۷۹ میلادی)

مسجد جمعه

ثبت تاریخی ۲۸۶

مسجد جمعه یا جامع شوشتر از ابنیه اوائل دوره اسلام است. در این بنا مناره و ستونهای سنگی و کتیبه‌های متعدد مشاهده میشود، چند تاریخ در این جامع باقیمانده است.

از مطالعه در طرح ساختمانی و سبک معماری و تزیینات گچبری و کتیبه کوفی بالای محراب و اطراف آن چنین معلوم میشود، که بنای این مسجد متعلق بقرن سوم هجری است، برخی بانی آنرا الْمُعْتَرِبَاللَّهِ خَلِيفَةُ عَبَّاسِي مِيدَانِد، همچنین بر طبق کتیبه والواح موجود در مسجد که دارای تاریخ سال ۴۴۵، ۶۸۳، ۹۳۳، ۱۱۷۵، ۱۲۱۳ هجری است، معلوم میشود که مسجد عباسی شوشتر در قرون بعد بکرات تعمیر و مرمت شده است.

ساختمان مناره مسجد را به دوران چوپانیان و شیخ اویس بن شیخ حسن چوپانی (۸۲۲ هجری) نسبت میدهند، شبستان اصلی مسجد در طرف جنوب واقع شده، در شبستان منبر چوبی نفیسی قرار دارد که طبق کتیبه نام «منصور ابوالحارث» و تاریخ «صفر سال ۴۴۵ هجری» بر روی آن حک گردیده است.

مسجد در طرف شمال دارای دوازده ردیف ستون، و در سمت جنوب هشت ستون دارد، که بلندی هر کدام از ستونها در حدود پنج متر است، از مشاهده قوس طاقها و ایوان رفیع و شبستان آن که بشیوه معماری دوره ساسانی ساخته شده،

قدمت بنا وتعلق آن باوائل اسلام تاحدی روشن
میباشد، بااینکه جامع شوستر بدفعات تعمیرشده
است، لیکن آثار قدمت بنا درمجموعه ساختمانی
آن آشکار است.

بنای کنونی این امامزاده متعلق به قرن
هفتم هجری میباشد، تاریخ سال ۶۲۹ هجری
در آن موجود است.

این مزار بر بالای تلی در جنوب شهر، داخل
حصاری واقع شده دارای منظری باصفا است،
ساختمان اصلی آنرا به المستنصر بالله خلیفه عباسی
نسبت میدهند، در بالای سردر حرم امامزاده
عبدالله کتیبه‌ای بخط کوفی باقیمانده، که حاوی
تاریخ محرم سال ۶۲۹ هجری است. این مزار
در قدیم دارای متعلقات زیادی مانند مدرسه
و کتابخانه و مهمانسرای بوده است، که بمرور ایام
از بین رفته و منهدم گردیده است.

این آتشکده که متعلق بدوره اشکانی و ساسانی
است برفراز صفا سنگی بزرگی احداث گردیده
است.

آتشکده میدان نفت که بنام معبد بدر نشانده
هم خوانده میشود متعلق بدوره اشکانی است.

بنای آتشکده خیرآباد و پل مجاور آن از
دوران ساسانیان است.

امامزاده عبدالله

ثبت تاریخی ۳۶۴

آتشکده

مسجد سلیمان

ثبت تاریخی ۳۰۰

میدان نفت (بدر نشانده)

ثبت تاریخی ۳۷۲

خیرآباد

آتشکده - چهارطاق

ثبت تاریخی ۳۷۱

فارس

گنبد علی قدیمترین ابنیه تاریخی ابرقو است، دارای گنبد مدور سنگی است که بر روی برج هشت ضلعی قرار گرفته. کتیبه‌ای بخط کوفی در سردر این بنا دیده میشود، که حاوی نام بانی بنا فیروزان بسال ۴۴۸ هجری و صاحب قبر امیر عمیدالدین شمس‌الدوله ابی‌علی هزارسب است. بنای گنبد سنگی علی با مقرنسهای زیبای سنگی و طرح ساختمانی مستحکم، و کتیبه کوفی آن در زمره آثار و مقابر مهم تاریخی ایران در قرن پنجم هجری و دوران سلجوقیان است.

ابرقو
گنبد علی یا عالی
بیست و دو کیلومتری آباده
ثبت تاریخی ۱۹۵

مزار پیر از ابنیه قرن ششم هجری است، که دارای محراب گچبری نفیسی میباشد، در بالای سرمحراب کتیبه‌ای بخط نسخ باقی است. زیبایی تزئینات و ریزه کاری و ظرافت و هنر خاصی که در گچبری و کتیبه‌های کوفی و نسخ آن بکار رفته است موجب گردیده که این بنای محقر را شامل گنجینه‌ی هنری ممتاز و ارزنده از قرن ششم هجری بدانیم، نام سازنده بنا، محمد بن ابی‌الفرج و تاریخ ماه رمضان و سال پانصد هجری در روی گچبری باقی است.

مزار پیر حمزه پوش
ثبت تاریخی ۲۰۵

مسجد جامع

ثبت تاریخی ۱۹۷

ساختمان اصلی مسجد جامع متعلق بدوران سلجوقی است که اکنون ویرانه آن باقی است، این مسجد چهار ایوانی دارای صحن وسیع است، قسمتی از ساختمان مسجد در زمان ابوسعید بهادرخان ایلخان مغولی مرمت شده است. محراب آن شاهکاری از هنر است. از لحاظ حجاری قابل ملاحظه می باشد. چند لوح مرمر و محراب اصلی آن که آنهم از سنگ مرمر می باشد بموزه ایران-باستان منتقل شده است. محراب گچبری مسجد مورخ سال ۷۳۸ هجری است.

مقبره حسن بن کیخسرو

ثبت تاریخی ۱۹۶

این مقبره مدفن حسن بن کیخسرو و دخترش می باشد، متعلق بدوران مغول است. قسمتی از ساختمان آن خراب شده، از نظر تزئینات و نقاشی و داشتن کتیبه های کوفی جزء ابنیه بسیار زیبای قرن هشتم هجری است. این بنا که بنام مقبره طاووس هم نامیده میشود شامل ساختمان خشتی چهارگوشی است که بشیوه بناهای مغولی ساخته شده، گنبد آجری آن بلندی ۲۵ متر می باشد، روکش خارجی گنبد کاشی فیروزه ای است، درون گنبد دارای تزئینات گچبری، نقاشی گل و بوته و کتیبه های مختلف است.

قلعه ایزدخواست

ایزدخواست - بین راه اصفهان

شیراز

ثبت تاریخی ۳۷۶

قلعه باستانی این محل بر روی صخره بزرگی بنیان نهاده شده، در درون آن آثار آتشکده ای از دوران ساسانیان باقی مانده است. این چهارطاقی اکنون بصورت مسجدی درآمده است. لیکن در داخل قلعه هنوز هم آثاری از زمان اصلی ساختمان دیده میشود.

مسجد جامع

سوربان - بوانات

ثبت تاریخی ۲۸۲

اهمیت جامع سوربان بواسطه منبر تاریخی و هنری آن است که دارای تاریخ سال ۷۷۱ هجری است، اکنون این منبر نفیس درموزه

ایران باستان تهران حفظ میشود ، این منبر نفیس
بفرمان خواجه مظفرالملک ساخته شده است .
ساختمان بنای اصلی مسجد را بقرن ششم هجری
منسوب میدارند .

بنای امامزاده حمزه از ابنیه قرن دهم
هجری و زمان صفوی بشمار میرود ، در این بنا
تاریخ سال ۹۵۳ و ۱۰۰۷ هجری (زمان شاه -
طهماسب اول صفوی وشاه عباس کبیر) ثبت شده
است . این امامزاده دارای گنبد مدور ومحوطه
وسیع وزیبائی است . تزئینات آن شامل گچبری
وترسیمات ونقوش هندسی است .

قلعه درب یا دُخیه که کوهی در میان آن
قرار گرفته است، در اطراف آن بقایای آثار ساختمانی
که شامل سنگهای بزرگ و آجر باشد باقیمانده
این قلعه متعلق بدوران ساسانی است .

بزرگترین سنگتراشی ساسانی در نقش رستم
دارابگرد است که شامل تصویر مجلس پیروزی
شاپور اول بر والرین امپراطور رم شرقی است
که در سال ۲۶۰ میلادی اتفاق افتاده است ، در این
نقش تصویر عده ای از اسراء رومی وبزرگان دربار
شاپور و عرابه جنگی دیده میشود .

مسجد سنگی کنونی بر روی بنائی ازدوره
ساسانی ساخته شده است ، این مسجد که در دل
کوه تراشیده شده متعلق بزمان اتابکان فارس
ومورخ بسال ۶۵۲ هجری است . بنای مسجد
سنگی دارای راهروی عریض ، رواق ، فضای
مربع وسیع روباز وشاه نشین است .

امامزاده حمزه

بوانات

جنوب سوریان

ثبت تاریخی ۲۶۶

دارابگرد قلعه درب (داراب کنونی)
پنج کیلومتری جنوب شهر دارابگرد

ثبت تاریخی ۱۴

نقش رستم

درمجاورت قلعه دارابگرد

ثبت تاریخی ۲۶۷

مسجد سنگی

دارابگرد

ثبت تاریخی ۲۲۹

شیراز
تل باکون
مرودشت - شیراز
ثبت تاریخی ۱۸۹

تپه تل باکون و تپه مجاورش که در نزدیکی تخت جمشید واقع شده متعلق بدوران پیش از تاریخ است، طبق اشیاء مکشوفه این دو تپه باید متعلق به هزاره سوم پیش از میلاد باشد، نمونه ظرف سفالی زیبایی که بر روی آن نقش حیوان کشیده شده و متعلق به حدود ۳۵۰۰ سال پیش از میلاد است در این مکان بدست آمده و اکنون زینت بخش موزه ایران باستان است.

جنگه مرودشت
ویرانه‌های شهر استخر
ثبت تاریخی ۱۸

ویرانه‌های شهر استخر قدیم بنام تخت طاووس هم نامیده شده، در اطراف این محل دروازه سنگی و آثار بارو و حصار خشتی و سنگی هخامنشی و علائم بناهای اسلامی دیده میشود، بدیهی است با شروع کاوشهای علمی در این ناحیه امید بکشف آثار فراوانی ازدوران هخامنشی، اشکانی، ساسانی اسلام میرود.

بند امیر
جنوب شرقی مرودشت
ثبت تاریخی در جریان است

در انتهای جنگه و دشت وسیع پهناور مرودشت پل تاریخی و بند عظیمی بر روی رود کُرساخته شده است. این پل که از آثار زمان عضدالدوله دیلمی است متعلق به نیمه اول قرن چهارم هجری است. (۳۶۵ هجری).

ساختمان این بند که بمنزله سدی برای آبیاری و مشروب ساختن آبادیهای مجاور آن است در زمره بناهای اسلامی بشمار میرود، در حال حاضر چند دهانه آن ریخته شده و حاجت بنعمیر و پی‌بندی کامل دارد.

پاسارگاد - دشت مرغاب
ده بید - قادر آباد
ثبت تاریخی ۱۹

محدوده اراضی تاریخی پاسارگاد شامل، آثار اولیه دوران هخامنشی است، که مهمترین ابنیه باقیمانده آن بشرح زیر است:

کاخ بارکورش، کاخی با نقش انسان بالدار، کاخ اختصاصی، صفت تخت سلیمان، آتشکده، مهمترین بنای آن آرامگاه کوروش کبیر است که چند اثر اسلامی از قرن هفتم و هشتم هجری مانند پرستشگاه و مسجد آنرا احاطه نموده است.

آرامگاه کوروش کبیر بنای مربعی است که بر روی صفت شش طبقه سنگی استوار گردیده است، این بنا از قطعات سنگ سفید ساخته شده، بلندی بنا در حدود ۱۲ متر میشود، در درون این آرامگاه سنگی و جان پناه آن محل دو قبر مشاهده میشود، که قبر بزرگتر را منسوب به مدفن کوروش کبیر و دیگری را قبر همسر وی میدانند.

آثار تصرفات مهمی در صحن آرامگاه دیده میشود، از جمله دوتاریخ و سنگ نبشته ازدوران اتابکان فارس و اسلامی (سال ۶۱۲ و ۶۲۱ هجری) باقیمانده است.

آثار کاخ بارکورش که دارای تالار بزرگ، و چندین ایوان و اطاق با ستونهای سنگی و کتیبههای بخط میخی است در شمال شرقی آرامگاه برجای مانده است.

دیگر کاخ با نقش انسان بالدار است، این نقش بر سنگ سفید تراشیده شده.

چهارمین بنای مهم پاسارگاد باید کاخ اختصاصی کوروش باشد، این کاخ از لحاظ مفصل بودن بنا و وسعت آن و مصالحی که از سنگ و آجر و گچ و رنگ در آن بکاررفته میرساند که نسبت بسایر کاخها و بناهای پاسارگاد دارای امتیازات بیشتری بوده است.

آثار دیگری در اطراف سطحه پاسارگاد موجود است که مهمترین آنها بنای آتشکده شاهنشاهی و تخت سلیمان و یک رشته بقایای بناهای سنگی اطراف آن میباشد.

آرامگاه کوروش (پاسارگاد)

نقش انسان بالدار

تخت جمشید

۵۷ کیلومتری شیراز

ثبت تاریخی ۲۰ - ۱۸۹

ستونهای کاخ آپادانا

آثار تخت جمشید که بر روی صخره کوه - رحمت واقع شده، بر طبق کتیبه‌ای که بر روی سنگ نقر گردیده، در زمان داریوش کبیر و بامر این شاهنشاه هخامنشی (۵۲۱ - ۴۸۶ پیش از میلاد) و خشایارشا اول، اردشیر، خشایارشا دوم، داریوش دوم، کورش دوم، اردشیر دوم و سوم، داریوش سوم (۳۳۶-۳۳۱ پیش از میلاد) در فاصله صد و پنجاه سال ساخته شده است و این بارگاه عظیم محل پایتخت تابستانی هخامنشی و انجام تشریفات رسمی و درباری بوده است.

اهم مجموعه این آثار شامل:

صدوده پلکان دو طرفه ورودی بصفه.

مدخل تخت جمشید یا دروازه ورودی.

کاخ آپادانا با نقوش ملل مختلف و پلکان

(محل کشف الواح زرین و سیمین).

کاخ صد ستون.

کاخ سه دروازه.

بنای جنوبی کاخ آپادانا.

کاخ آئینه (تَجَر).

کاخ خشایارشا (هَدِش).

کاخ جنوبی.

خزانه هخامنشی.

برج و باروی.

آثار پائین تخت جمشید و حوالی آن.

دخمه یا آرامگاه شمالی منسوب به اردشیر دوم.

دخمه یا آرامگاه دیگر که در سینه کوه

احداث گردیده متعلق به اردشیر سوم.

دخمه یا آرامگاه نیمه تمام که آنرا متعلق

به آخرین شاهنشاه هخامنشی داریوش سوم

میدانند.

مجاری زیر زمین و چاه آب و سایر آثار آن.

در کلیه این آثار نقوش و کتیبه‌های متعدد

نقر شده است که معرف تاریخچه ساختمان و اهمیت

این بنای عظیم میباشد.

کاخ داریوش (تَجَر)

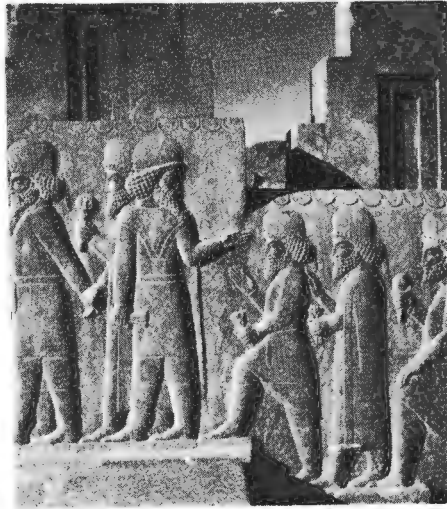
مضامین کتیبه‌های میخی تخت جمشید اصولاً شامل ستایش اهورمزدا و توصیف آفرینش زمین و آسمان و مردم و نام و نشان و شجره شاهنشاهان هخامنشی و ساختمانها و احداثاتی است که هر کدام از شهریاران هخامنشی در تخت جمشید ساخته و پرداخته‌اند، و در پایان هر کدام از این کتیبه‌های منقور بر سنگ و ستونها و درگاهها از اهورمزدا درخواست نگاهبانی و مدد و یاری شده است، این کتیبه‌ها به زبان فرس قدیم، بابلی و عیلامی میباشد.

اینک برای نمونه ترجمه کتیبه دیوار جنوبی صفا تخت جمشید در زیر نقل میشود:

« اهورمزدا بزرگ که بزرگترین خدایان است او داریوش را پادشاهی داد، بوی سلطنت بخشید، بیاری اهورمزدا داریوش شاه است، داریوش شاه گوید این سرزمین پارس است اهورمزدا بمن بخشید، سرزمینی خوب دارای مردان و اسبهای نیکو، بیاری اهورمزدا و کردار نیک خویش داریوش شاه از هیچ دشمنی بیم ندارد.

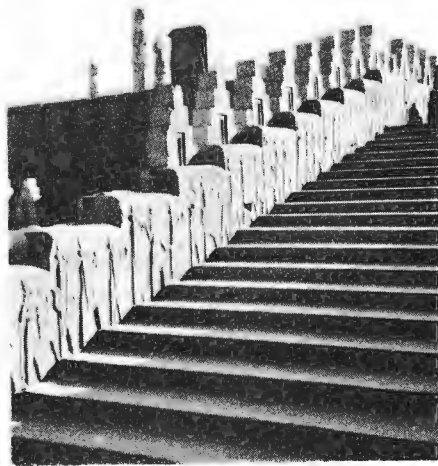
داریوش شاه گوید: من از اهورمزدا درخواست یاری دارم و خدایان دیگر مرا یاری نمایند، اهورمزدا این سرزمین را، این مزوبوم را، از کینه، از دشمن، از دروغ، از خشکسالی حفظ کند. قحطی، دشمنی، کینه جوئی، دروغگوئی باین سرزمین نیاید، این را من از اهورمزدا که بزرگترین خدایان است خواهانم، اهورمزدا و سایر خدایان آنرا قبول یاری نمایند».

الواح زرین و سیمین که در دو گوشه شمال شرقی و جنوب شرقی تالار کاخ آپادانا در شهر یور ماه سال ۱۳۱۲ خورشیدی کشف شده و اکنون یک لوح زر و یک لوح سیم آن در موزه سلطنتی کاخ مرمر، و یک لوح زر و یک لوح سیم دیگر آن زینت بخش تالار موزه ایران باستان میباشد دارای کتیبه‌ای بضمون زیر میباشد:

نقوش برجسته افسران مادی
کاخ مرکزی

دیوار سنگی کنگره‌دار ایوان ویلکان
کاخ مرکزی

«داریوش ، شاه بزرگ ، شاه شاهان ، شاه کشورها ، پسر ویشناسپ هخامنشی ، داریوش شاه گوید این است کشوری که من دارم ، از سکستان آن طرف سغد تا کوشا (حبشه) ازهند تا سارد (شام و بیروت) که آنرا اهورمزدا بزرگترین خدایان ، بمن داده است ، اهورمزدا مرا و خاندانم را پاس دارد» .

بر روی تپه‌ای چند قطعه سنگ ، با نقوش برجسته از دوران هخامنشی باقی است ، که مهمترین آن تعمیر خدمتگزاری است که بر سطحه درگاه سنگی نقر شده ، در این محل وحوالی آن آثاری از دوران اشکانی و ساسانی و اسلام پدیدار است .

محوطه کنونی نقش رستم شامل آثار فراوانی از قبل از هخامنشیان و عهد عیلام و شاهنشاهان هخامنشی و سلسله ساسانی است .

در قسمت بالای کوه ساختمان کعبه زرتشت که بنای سنگی مربع شکلی میباشد ، نمودار است ، این بنا که با تخته سنگهای منظم سفید ساخته شده ، در عداد یکی از آرامگاههای هخامنشی باید باشد ، لیکن برخی از باستان شناسان این مکان را محل حفظ اسناد و کتاب اوستا و سایر نیشته‌های مذهبی میدانند .

کتیبه‌ای بخطوط مختلف یونانی ، پهلوی بردیوارهای سنگی کعبه زرتشت نقر شده است ، که حاکی از پیروزی شاپور اول بر مخالفین و قیام کنندگان است .

در این محل ساختمان و حجاری چهار آرامگاه بر بالای کوه دیده میشود که متعلق به خشایارشا ، داریوش کبیر ، اردشیر اول و داریوش دوم میباشد ، بلندترین آرامگاه را از آن خشایارشا میدانند ، در آرامگاه داریوش کبیر کتیبه مفصلی

قصر ابونصر یا تخت سلیمان
شش کیلومتری شرق شیراز
ثبت تاریخی ۱۳

نقش رستم
کوهستان حاجی آباد
ثبت تاریخی ۲۱

بخط میخی نقر شده که اهم مضمون آن ستایش
اهورمزدا و بقیه آن درباره معتقدات دینی و اخلاقی
داریوش کبیر است .

در تمام آرامگاهها تصویری از شاهنشاهان
هخامنشی در حال نیایش بر تخت سلطنتی نشان
میدهد، در پشت سر شاهنشاه نزدیکان درباری
جای دارند، تخت شاهی بر بالای دست و دوش
نمایندگان ملل تابعه قرار دارد، در روبروی
شاه فروهر و آتش مقدس تجلی مینمایند .

نقوشی که بر پائین کوه وزیر دخمه‌های
چهارگانه شاهنشاهان هخامنشی نقر گردیده شامل:
۱ - نقش نرسی ساسانی است که شعار و حلقه
پادشاهی را از آن‌ها میگیرد، در این حجاری
تصویر طفلی در وسط و مردی در عقب نرسی نقر
شده است .

۲ - تصویر زیر دخمه داریوش کبیر است،
که شامل دو مجلس حجاری است، نقش بالای
را بهرام دوم در حال جنگ نسبت میدهند .

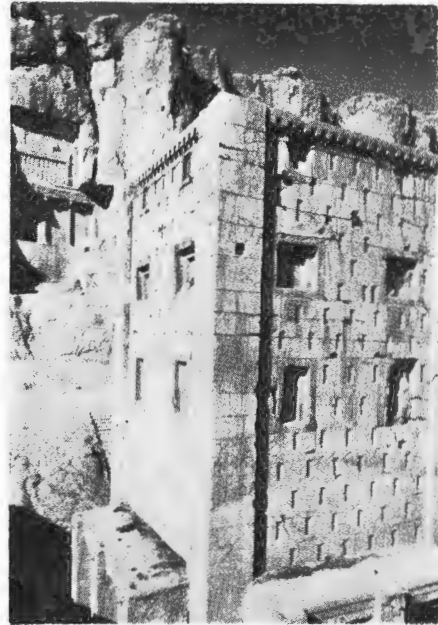
۳ - نقش سوم صحنه پیروزی شاپور اول
بر والرین امپراطور رم است . کتیبه بزرگی
بخط پهلوی که متضمن نام و نشان و تاریخچه
محاربات شاپور و خدمات وی در تقویت آئین
و دین زرتشت است در این محل نقر شده است .

۴ - صحنه پیروزی هرمز دوم بر دشمن
و خصم خویش است .

۵ - نقشی از غلبه و پیروزی بهرام دوم
است، نقش و تصویر پرچم در عقب سر شاه دیده میشود .

۶ - نقشی از صحنه‌های مذهبی دوران عیلام
است، هم‌چنین تصاویری از بهرام دوم و ملکه
و ولیعهد و سایر بزرگان عصر در این صفحه
حجاری شده است .

۷ - تصویری از اعطاء شعار و حلقه سلطنتی
است، در این نقش اردشیر بابکان حلقه شهر یاری
را از اهورامزدا میگیرد .

کعبه زرتشت

آتشدان . نقش رستم

نقش رجب
تخت جمشید - مجاور جاده
ثبت تاریخی ۲۲

در این محل نقوش برجسته‌ای از شهریاران ساسانی در سینه کوه حجاری شده است، اهورمزدا، اردشیر بابکان و شاپور اول را در حالیکه هر دو سوار بر اسب و حلقه سلطنت را از اهورمزدا میگیرند و چند تن از درباریان در عقب آنان ایستاده‌اند نشان میدهد. (۲۱۲ - ۲۷۱ میلادی) در نزدیکی نقش اردشیر کتیبه‌ای بخط پهلوی نقر شده که ترجمه قسمتی از آن چنین است: «آئین زردشت از بین رفته بود من که شاهنشاهم آنرا از نو برقرار کردم». در نقش رجب آثار سه نقش برجسته حجاری شده است.

مغاره شیخ علی
دهکده حاجی آباد - استخر
ثبت تاریخی ۱۸۳

در درون غاری کتیبه‌ای بخط پهلوی باقیمانده است، که حاوی تاریخچه‌ای از خدمات و شرح رشادت و سوارکاری و تیراندازی شاپور اول شهریار ساسانی است. در بالای غار سنگی آرامگاه محقری بنام شیخ علی ساخته شده است.

بَرَمِ دَلَك
شش کیلومتری قصر ابونصر
ثبت تاریخی ۲۱

بر سینه کوهی سه مجلس حجاری از دوره ساسانیان باقیمانده که مهمترین آن تصویری از بهرام پنجم میباشد، حجاری برم دلك در عداد آثار حجاری مهم دوره ساسانی نمیشد، در نزدیکی این نقوش آثاری از دوران اسلامی باقیمانده است.

مسجد جامع عتیق
شیراز
ثبت تاریخی ۲۲

اصل ساختمان مسجد جامع عتیق شیراز از ابنیه دوره صفاریان است، که بامر عمرو لیث صفاری در سال ۲۸۱ هجری بنا شده است، از

مسجد اصلی قسمت مهمی باقی نمانده است .
 بانی خداخانه مسجد جامع شاه ابواسحق
 اینجو درسال ۷۵۲ هجری است ، سپس در زمان
 شاه عباس اول صفوی بسال ۱۰۳۴ هجری و همچنین
 زمان بقیه شهریاران صفوی تعمیر و مرمت شده
 است . شبستان جنوبی مسجد هم از بناهای قدیم
 میباشد، کتیبه سنگی خداخانه از نمونه های ارزنده
 هنری بشمار میرود ، این مسجد دارای دو سردر
 شرقی و غربی است .

خداخانه مسجد جامع عتیق (از آثار شیخ
 ابواسحق اینجو بسال ۷۵۲ هجری)

بنای اصلی آرامگاه آبش خاتون آخرین
 اتابک فارس (زوجه منکو تیمور قآن فرزند
 هلاکو) متعلق بقرن هفتم هجری است . این
 آرامگاه پس از مرگ وی در تبریز و انتقال
 جسدش بشیراز بنا بدستور دخترش درسال ۶۸۷
 هجری بنا نهاده شد . ساختمان کنونی شامل بنای
 آجری مستطیلی شکلی میباشد که سقف آن فرو
 ریخته است ، در داخل آن مقبره واقع شده است،
 تزئینات کاشیکاری و کتیبه معرق و ازاره سنگی
 بنا از آثار دوران صفوی میباشد .

مقبره آبش خاتون (خاتون قیامت)
 شیراز - دروازه قصابخانه
 ثبت تاریخی ۷۶

در این بقعه حضرت سید علاء الدین برادر
 شاه چراغ (ع) مدفون است ، این زیارتگاه و آستانه
 دارای گنبدی بلند و حرمی است که با آئینه کاری
 زینت یافته است، ساختمان بنای کنونی متعلق با واسط
 قرن دهم هجری میباشد که بعداً چندین بار تعمیر
 و تزئین شده است. از داخل و خارج بقعه و کتیبه های
 آن معلوم میشود که در زمان شاه طهماسب اول
 صفوی نیز تعمیراتی در این مکان بعمل آمده
 است . گنبد کنونی آن درسال ۱۳۳۱ خورشیدی
 ساخته شده است . تاریخ بقعه سال ۹۴۳ هجری
 است که بنا بدستور قتلغ خان حاکم مغولی ساخته
 و بنیان نهاده شده است .

آستانه سید علاء الدین
 شیراز
 ثبت تاریخی ۳۰۷

بقعه شاه چراغ

شیراز

ثبت تاریخی ۳۶۳

گنبد کاشیکاری بقعه شاه چراغ (ع)

بقعه شاه چراغ زیارتگاه مشهور فارس مدفن حضرت میرسیداحمد فرزندانام هفتم (ع) از ابناء دوران اتابکان و قرن ششم هجری است، که در زمان اتابک ابوبکر سعدبن زنگی ساخته شده است، این بنا شامل ایوان و حرم و گنبد و رواقها و شاه نشینهایی میباشد که با آئینه کاری و گچبری و کتیبه های چندی تزئین یافته است. پس از اتابکان در زمان شهریاران صفوی و قاجار چندین بار مرمت و تعمیر شده است، مرقد حضرت در شاه نشین گنبد و مسجد بالاسر قرار دارد، دو مناره کوتاه در دو انتهای ایوان قرار گرفته، صحن آن وسیع است. کاشی کاری معرق زیبایی گنبد آن در سال ۱۳۴۵ خورشیدی بانظارت اداره کل باستانشناسی اتمام یافته است، سایر تعمیرات ضروری آن شروع شده است.

سی جزو کلام الله مجید خطی بخط یحیی جمالی متعلق باین بقعه بموزه پارس انتقال داده شده است. (۶۰۰ تا ۶۱۵ هجری)

مسجد نو

شیراز

ثبت تاریخی ۷۳

مسجد نو

مسجدنو یا مسجد اتابکی بامر اتابک سعدبن زنگی در اواخر قرن ششم هجری ساخته شده است. این مسجد عظیم دارای صحن بزرگ و شبستانی وسیع است، در مسجد نو چندین تاریخ تعمیر که متعلق بزمان صفویه و بعد است نیز دیده میشود. شبستان مسجد دارای ستونهای سنگی است و محراب هم در پشت آن ساخته شده است، این مسجد در سالهای ۹۹۵، ۱۱۸۳ هجری، و این اواخر مرمت شده، هم اکنون تعمیرات ضروری و اساسی آن بانظارت اداره کل باستانشناسی و فرهنگ و هنر فارس ادامه دارد.

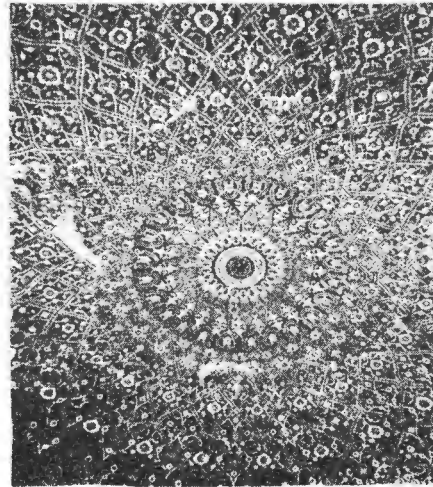
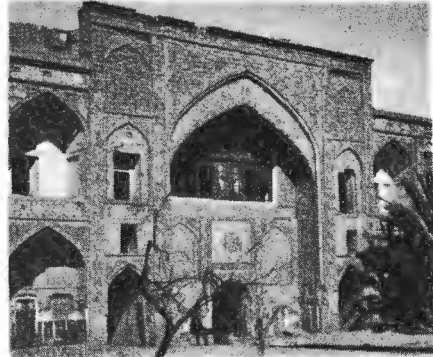

مدرسه خان

شیراز

ثبت تاریخی ۷۵

سردر مدرسه خان

کاشیکاری معرق سقف دهلیز مدرسه خان

مدرسه وسیع خان در زمان شاه عباس اول بدستور الله وردیخان و امامقلیخان والی فارس بنا شده است (۱۰۲۴ هجری) سپس در زمان قاجاریه این مدرسه زیبا تعمیر و مرمت گردیده است ، بنای مدرسه شامل سردر بلند و مقرنس سازی عالی است ، راهرو و هشت ورودی آن مزین بکاشیکاری معرق ممتاز میباشد ، در اطراف صحن حجرات دوطبقه ساخته شده ، ایوانهای بلند آن شکوه خاصی باین بنای تاریخی داده است .
نام معمار بنای مدرسه خان و کاتب کتیبه دهلیز در پایان کتیبه بشرح زیر ذکر شده است :
استاد بنا حسین شماعی .
کاتب کتیبه صیرفی .

باغ و عمارت هفت تن از ازمینه زمان کریم خان زند است ، که در صحن باغ آن هفت سنگ قبر يك شکل و قبور دیگری از دراویش و معارف میباشد . عمارت این باغ دارای نقاشی و تزئیناتی از عهد کریم خان است .
این بنای کریم خانی دارای ایوانی بادوستون سنگی وطاقنها و چند اطاق در جنبین ایوان است .

بقعه هفت تن

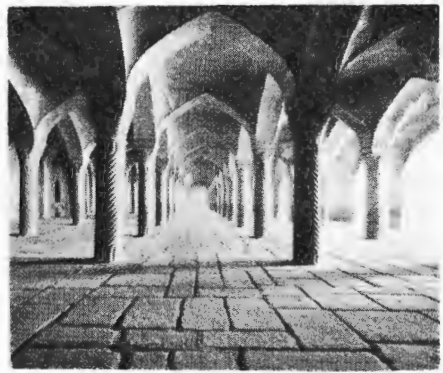
ثبت تاریخی ۷۴

مسجد وکیل

ثبت تاریخی ۱۸۲

ایوان شمالی مسجد وکیل

شبستان مسجد وکیل

مسجد وکیل از ابنیه دوره کریم‌خان زند است، که دارای صحن وسیع و سردر و شبستان و چهل و هشت ستون سنگی زیبا نیز می‌باشد، تاریخ این بنا سال ۱۱۸۷ هجری است. تزئینات آن در زمان قاجاریه انجام شده است، منبر سنگی مرمر چهارده پله آن ممتاز می‌باشد. گذشته از این مسجد آثار دیگری از دوره زندیه مانند، حمام، کاروانسرا، بازار، ارگ در شهر شیراز یادگار مانده است.

در کتیبه‌های کاشی این مسجد نام پادشاهان قاجار (فتحعلیشاه و ناصرالدین‌شاه) خوانده می‌شود، مفاد این قبیل کتیبه‌ها حاکی از اتمام تزئینات بنا می‌باشد.

تاریخ کتیبه ایوان شبستان مورخ بسال ۱۲۴۴ هجری است. کاشیکاری محراب مسجد هم چندین بار تعمیر شده است.

آرامگاه کریم‌خان زند

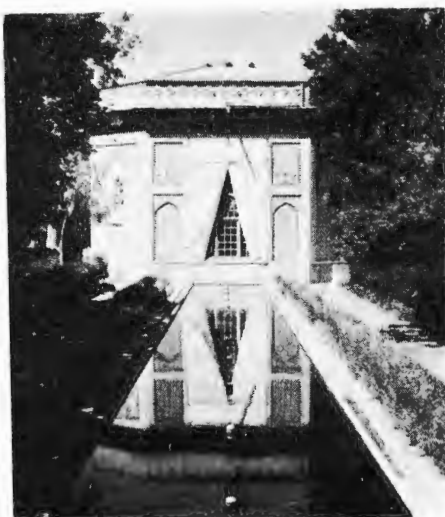
موزه پارس

ثبت تاریخی ۲۴۴

آرامگاه کریم‌خان که اکنون محل موزه پارس شیراز می‌باشد، شامل بنای زیبایی است که در وسط باغ و نارنجستان قرار گرفته است، این بنا مشتمل بر تالار و شاه‌نشین و غرفه‌هایی است که کلاً دارای تزئینات نقاشی و کاشیکاری و مقرنس است. مقبره کریم‌خان زند، محل موزه پارس

اکنون دارای مجموعه گرانبھائی از کتاب آسمانی (کلام الله مجید) و آثار و اشیاء زیر خاکی و ظروف سفالین و تابلوهای نقاشی و اشیاء قلمی و هنری میباشد. قبر کریم خان زند در شاه نشین شرقی آن قرار دارد، بطور کلی این ساختمان که بصورت کوشکی در وسط نارنجستان و چند آب نما با تزئینات کاشی کاری آنرا احاطه کرده است از بناهای زیبای تاریخی شیراز محسوب است.

آرامگاه خان زند (موزه پارس)

این مرقد متعلق به شاه میر علی نواده حضرت امام موسی کاظم (ع) میباشد، بنای کنونی از دوره زندیه و قاجاریه است، این بقعه شامل مدخل، دهلیز، صحن وسیع، حرم، ضریح چوبی، و چندین اطاق و راهرو میباشد، دومناره در طرفین نمای اصلی بقعه ساخته شده، اصل بنای قدیمی مزار را بدوره دیلمیان هم نسبت میدهند.

مزار شاه میر علی بن حمزه
دروازه قرآن شیراز
ثبت تاریخی ۵۳۴

این مسجد از ابنیه دوره قاجاریه است، که در قرن دوازدهم هجری ساخته شده است، از لحاظ معماری و کاشیکاری و نصب ستونهای سنگی تقلیدی از بنای مسجد وکیل بشمار میرود.

مسجد نصیر الملک
ثبت تاریخی ۳۶۹

ساختمان این مزار متعلق بقرن هفتم هجری است. دارای دوسردر و دوازده عدد ستون سنگی است، در این بقعه علاوه بر مزار و سنگ مورخ قبر شیخ یوسف چند قبر دیگر موجود است، که بر روی یکی از آنها تاریخ ۷۱۰ هجری خوانده میشود، تاریخ سردر شرقی آن ۷۱۴ هجری است.

مزار شیخ یوسف سروستانی
سروستان
ثبت تاریخی ۳۱۸

کاخ ساسانی

سروستان - ۸۴ کیلومتری شرق شیراز

ثبت تاریخی ۲۳

بقایای کاخ ساسانی در سروستان که در فاصله سالهای ۴۲۰ - ۴۳۸ میلادی ساخته شده است

این کاخ ساسانی که قصر ساسان هم نامیده میشود، بنای عظیمی است که ساختمان آن از سنگ و گچ و مشتمل بر گنبدها و چند ایوان و طاق و راهروهای متعدد است، ساختمان این کاخ بزرگ را به بهرام پنجم ساسانی (قرن پنجم میلادی) نسبت میدهند. تعمیرات اساسی این کاخ عظیم که معرف معماری و طاق سازی عصر ساسانیان است بوسیله اداره کل باستانشناسی در این سالهای اخیر مرتباً ادامه دارد.

فسا

قلعه ضحاک

سه کیلومتری جنوب فسا

ثبت تاریخی ۱۵

بر فراز تپه‌ای که در مجاورت شهر فسا واقع شده، قلعه‌ای بنام ضحاک از دوران پیش از تاریخ و دوران ساسانی و اوائل اسلام باقیمانده است، در نتیجه کاوشهای دقیقی که در این تل بعمل آمده آثار زیرخاکی بسیاری که شامل ظروف سفالی و لعابدار است کشف شده است.

فیروزآباد

صدویست کیلومتری جنوب شیراز

ثبت تاریخی ۱۷ - ۸۹ - ۲۶۸ - ۹۰ - ۲۶۹

کاخ ساسانی - فیروزآباد

فیروزآباد کنونی شامل ویرانه‌های باستانی شهر گورقدیم نیز میباشد که ساختمان اصلی این شهر را به اردشیر بابکان نسبت میدهند. از دوره ساسانیان در فیروزآباد ابنیه تاریخی ذیل باقیمانده: قلعه دختر که بر فراز کوه بلندی با سنگ و گچ و آهک ساخته شده است و سه طبقه میباشد. این قلعه دارای پله‌های پیچ در پیچ و طاقهای گنبددار و تالار و صحن وسیع است. ساختمان آنرا به شاپور اول نسبت میدهند. (۲۴۱ - ۲۷۱ میلادی) در خارج شهر آثار کاخ سلطنتی اردشیر بابکان که از زیباترین ابنیه دوره ساسانی است بر جای مانده، بنای این کاخ شامل چند ایوان با سقف هلالی و تعدادی طاق با سقفهای گنبدی و صحن میباشد. این کاخ بشکل مربع مستطیل

و بدرازی ۱۴۰ متر و پهنای ۵۵ متر بوده است .
و نقش برجسته در کرانه راست رودخانه تنگ آب
فیروزآباد از زمان اردشیر ساسانی باقیمانده است .
این حجاری شامل مناظر جنگ و پیروزی اردشیر
و فرزندش شاپور و سربازی را بردشمنان نشان
میدهد .

در سرمشهد نقش برجسته ای از دوره ساسانیان
در روی سنگ کنده شده ، این حجاری شامل
تصویر بهرام دوم در حال پیکار با دو شیر است
(۲۷۵ - ۲۸۲ میلادی) ، اهمیت و شهرت حجاری
سرمشهد بعلت دارا بودن کتیبه ای بزبان پهلوی
است ، که متن آن مربوط بامور مذهبی و تعلیمات
کنسّر میباشد ، این صفحه حجاری که علاوه
بر تصویر بهرام دوم نقشی از الهه ناهید و سه نفر
دیگر در روی سنگ نقر شده است حائز اهمیت
هنری از لحاظ طرز تزئینات البسه و تاج شاهنشاهی
ساسانی میباشد و هم چنین کتیبه سنگ نبشته پهلوی
آن در حال حاضر بزرگترین کتیبه تاریخی بخط
پهلوی بشمار میرود .

بیشاپور نام اصلی شهر شاپور است که دارای
آثار فراوانی از دوره ساسانیان است ، ویرانه های
این ناحیه معرف عظمت و آبادانی این شهر در زمان
ساسانیان و بانی آن شاپور اول میباشد ، از آثار
مهم تاریخی شهر شاپور و تنگ چوگان در مرحله
اول مجسمه بزرگ شاپور اول است ، که بنا بامر
وی در بالای کوهستان داخل غاریاشگفتی نصب
شده است . بلندی این مجسمه عظیم سنگی که
اکنون سرپا ایستاده است در حدود ۷ متر است .
این مجسمه را در سال ۱۳۳۶ خورشیدی پس از
سالیان دراز که شکسته و ورزمین افتاده بود سپاه
پارس بتعمیر آن اقدام و بر روی پایه مستحکمی
نصب نموده اند .

کازرون

نقش برجسته ساسانی
سرمشهد نزدیک آبادی جرّه
ثبت تاریخی ۳۳۶

ویرانه های شهر بیشاپور
بیست و پنج کیلومتری مغرب کازرون
ثبت تاریخی ۱۵۹

مجسمه شاپور اول ساسانی (۴۴۱ - ۴۷۱ میلادی)

نقوش برجسته ساسانی
دره رودخانه شاپور (تنگ چوگان)

ثبت تاریخی ۱۵۸

مراسم اعطاء حلقه سلطنت از طرف اهورمزدا
ببهرام اول (۲۷۳ - ۲۷۷ میلادی)

در دودنه سنگی تنگ چوگان سمت راست
و چپ آن مجموعاً شش نقش برجسته از دوره
ساسانی حجاری شده است بدین ترتیب :

نقش پیروزی شاپور اول بروالین .
نقش پیروزی شاپور اول بروالین که از
نقش برجسته اول مفصلتر میباشد .
مجلس پیروزی شاپور اول بروالین این
صحنه بزرگترین اثر حجاری برجسته دوره ساسانی
است .

نقش بهرام دوم .
نقش مراسم اعطاء حلقه سلطنت از طرف
اهورمزدا به بهرام اول است .
صحنه پیروزی شاپور ذوالاکتاف بر
دشمنان .

آتشکده - کازرون
ده کیلومتری جنوب شرقی

ثبت تاریخی ۳۳۱

بقایای چهارطاقی آتشکده ای است از دوره
ساسانی که با سنگ و گچ ساخته شده و برجای
مانده است .

آتشکده

جره - بین راه کازرون و فراشبند

ثبت تاریخی ۳۱۲

آتشکده جره بنای چهارطاقی ساسانی است
که بر روی قسمت مرتفعی که مشرف برودخانه
جره میباشد از سنگ و گچ ساخته شده و در اطراف
آن بقایای ساختمانهایی بنظر میرسد .

آتشکده

فراشبند - خارج شهر کازرون

ثبت تاریخی ۸۸

این آتشکده ساسانی که بصورت چهارطاقی
کوچک از سنگ و گچ ساخته شده شباهت زیادی
با آتشکده کازرون دارد .

لار - بازار قیصریه لار

ثبت تاریخی ۳۱۵

بازار لار بنائی است بسیار زیبا که کلاً از سنگ تراش ساخته شده ، دارای چهار دالان است که در طرفین هر طاق آن دوازده باب دکان احداث گردیده ، گنبد سنگی آن به بلندی ۱۸ متر میباشد ، در داخل سقف گنبد تزئیناتی از سنگ تعبیه کرده اند ، این بازار در زمان شاه عباس اول ساخته شده است ، ۱۰۱۴ هجری .
در عهد شاه عباس دوم تعمیر یافته است .

مسجد جامع لار

ثبت تاریخی در جریان است

این مسجد از نظر معماری مانند چهارسوقی ساخته شده است ، که تمام نمای آن از سنگ تراش است . محراب مسجد از سنگ تراش و دارای ظرافت خاصی میباشد ، طبق کتیبه محراب این مسجد در سال ۱۰۲۸ هجری بنا گردیده است .

ممسنی

نقوش کورانگون

سراوان - فهلیان

ثبت تاریخی ۲۵۴

نقوش برجسته‌ای بر فراز تپه بلندی از آثار دوره عیلامی (دو هزار سال پیش از میلاد) باقیمانده است ، در این سنگ تراشی نقش رب النوع و ربه النوع با پیروان و پرستندگان آنان دیده میشود ، بنظر میرسد محل مزبور جزء معابد و پرستشگاههای عیلامی بوده است . اهمیت عمده این حجاری گذشته از نشان دادن طرز آرایش و لباس این است ، که تمام تصاویر بطور نیم رخ سنگ تراشی شده است ، و از این جهت با سایر نقوش سنگی تفاوت دارد .
ویرانه‌های تاریخی زیادی در حدود سراوان و نورآباد دیده میشود ، و نیز در سه کیلومتری نورآباد نقش سنگی از تصویر بهرام دوم شهریار ساسانی بر جای مانده که بر روی تخت سلطنتی جلوس کرده است .

آثار شهر هخامنشی

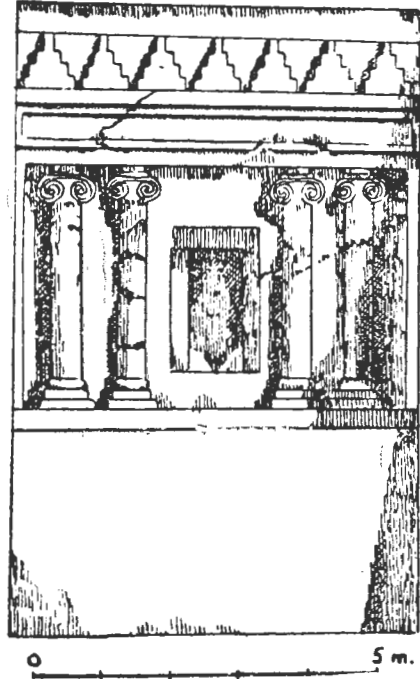
سراوان - فهلیان

ثبت تاریخی ۱۹۰

خرابه‌های شهر شاهنشاهان هخامنشی که شامل آثار و ویرانه‌های بیشماری است در ناحیه سراوان موجود است ، بدیهی است پس از کاوشهای علمی و انجام مطالعات تاریخی پیشینه و قدمت این آثار ثابت خواهد شد .

دخمه سنگی معروف به داود دختر
فهلپان - حسین آباد

ثبت تاریخی ۲۹۹

دخمه سنگی داو دختر

آتشکده اشکانی - میل اژدها

نورآباد - ممسنی

ثبت تاریخی ۳۵۶

نقش برجسته بهرام

نورآباد - ممسنی

ثبت تاریخی ۲۷۸

این دخمه سنگی را از مقابر دوره مادی میدانند که در روی صخره بلندی ساخته شده و در عداد زیباترین دخمه‌های ماداست، تاریخ تقریبی ساختمان آنرا بقرن ششم قبل از میلاد نسبت میدهند. این دخمه نظیر دخمه‌های هخامنشی میباشد بهمین علت برخی از باستانشناسان ساختمان آنرا بدوره هخامنشیان منسوب میدانند.

این دخمه در ارتفاع قریب ۳۰۰ متر واقع شده است و دارای چهار ستون سنگی است، مدخل دخمه در وسط ستونها قرار دارد، بنا دارای کنگره‌های دنداندار مانند دوران هخامنشی میباشد. این دخمه را بلهجه محلی دی و دو کر که بمعنی مادر و دختر باشد مینامند.

برج نورآباد که آتشکده‌ای از دوره اشکانی (۲۲۴ - ۲۵۳ میلادی) است از سنگهای سفید و قطعات منظم ساخته شده است و در حدود هفت متر بلندی آن بوده است، قاعده و تمام بدنه برج را با سنگهای سفید و تراش ظریف بنا نموده‌اند، پلکانی در درون برج برای رسیدن بپام آن که محل برافروختن آتش بوده است تعبیه کرده‌اند، آتشدان این آتشکده عظیم اشکانی را بموزه ایران باستان انتقال داده‌اند.

نقش برجسته بهرام دوم ساسانی (۲۷۵ - ۲۸۲ میلادی) در ناحیه بسیار زیبا و مصفا و مکان با طراوتی بر سنگ حجاری شده است. در طرفین نقش بهرام دوم دونفر از بزرگان دربار ساسانی در حالیکه با بلند کردن انکشت رویی لادرمقام تجلیل و احترام بشاهنشاه ساسانی هستند دیده میشود.

مسجد جامع

نیریز

ثبت تاریخی ۱۹۲

مسجد جامع نیریز یکی از قدیمیترین ابنیه
اوائل اسلام در فارس بشمار میرود، این مسجد
از لحاظ شیوه معماری و داشتن ایوان بلند بتقلید
از معماری ساسانی قابل توجه است، بنای این
جامع کهن متعلق بقرن چهارم هجری و ساختمان
محراب آن در حدود سال ۳۶۳ هجری میباشد.
مجموعه ساختمان این مسجد کهن شامل ایوان
بسیار بزرگ هلالی، ضلع جلوی ایوان باز
و ضلع عقب مسدود است، جنب دیوار عقب در
قسمت وسط محرابی است که بعداً اضافه شده است
در قسمت دیگر مسجد مناره‌ای دیده میشود که
شاید متعلق بساختمان اولیه مسجد باشد.

کردستان

سندج

مسجد جامع - دارالاحسان

ثبت تاریخی ۳۷۵

مسجد جامع امان‌الله‌خانی والی کردستان که در قرن سیزدهم هجری در زمان فتحعلیشاه قاجار بسال ۱۲۲۸ هجری بنا شده است بنام مسجد دارالاحسان هم نامیده میشود ، این مسجد عظیم که در نهایت استحکام و زیبایی با تزئینات فراوان کاشیکاری ساخته شده ، دارای شبستان بسیار بزرگ و وسیع است که بر روی بیست و چهار عدد ستون سنگی بنا شده وسی و پنج سقف‌گندی دارد ، دویوان ممتاز بزرگ آن در سمت قبله و مشرق واقع شده است ، دو گلدسته زیبا که مزین به کاشیکاری است در سردر ایوان قرار گرفته است ، صحن آن دارای دوازده حجره میباشد ، و تزئین و کاشیکاری صحن مسجد بی نهایت جالب است . میرزا محمدصادق متخلص به ناطق اصفهانی فصیده‌ای برای اتمام تاریخ این مسجد سروده است که هر مصراع آن تاریخ اتمام مسجد میباشد ، و متن این کتیبه منظوم را در لوحه مرمری بخط

ایوان و گلدسته‌های مسجد دارالاحسان

نستعلیق بسیار خوش در ایوان رو بقبله نصب کرده‌اند. و هم‌چنین شادروان خرم شاعر کردستانی قصیده‌ای در باب آغاز ساختمان و اتمام بنای مسجد سروده است .

این دو کتیبه که بخط نستعلیق و نسخ ممتاز نوشته شده خط مرحوم شیخ حسن بن عبدالمیمون ثانی است .

غار کرفتنو

۱۴ کیلومتری دهستان کرفتنو

ثبت تاریخی ۳۳۰

غار کرفتنو در مرز خاک افشار و کرفتنو در روی محل بلندی قرار گرفته است . در این غار آثار ساختمان دوبناکه در درون سنگهای صخره غار حجاری شده بنظر میرسد . همچنین کتیبه‌ای بخط یونانی در روی سنگ نفر گردیده ، در زیر کتیبه نقش سواری که بشکار آهو مشغول است حجاری شده . ساختمان این غار را بدوره اشکانی و حدود قرن سوم پیش از میلاد نسبت میدهند. در متن کتیبه یونانی نام هراکلس خدای یونانی خوانده شده ، برخی از باستان‌شناسان این نقش را یادگار فتوحات گودرز اشکانی بر پادشاه ارمنستان میدانند (۱۶ - ۵۱ میلادی) ، در بقایای ساختمانهای غار آثار دالان و رواق و اطاقهای سنگی و در و پنجره و روزنه بنظر میرسد ، در پای غار اثرات آبادیهای قدیم و باستانی مشهود است.

کرمان

بم

ارگ بم

ثبت تاریخی ۵۱۹

منظره عمومی ارگ بم

ارگ بم از زمره قلاع بسیار مهم نظامی و تاریخی بشمار میرفته است و بر روی صخره طبیعی ساخته شده . مساحت کلیه ارگ قریب ۶ کیلومتر مربع میباشد . طول آن قریب ۳۰۰ و عرضش ۲۰۰ متر است . شامل دو قسمت است بنای عمارت آن دارای پنج طبقه است که کلاً از خشت خام ساخته شده . تاریخ ساختمان این قلعه و بارو و سایر متعلقات آن دقیقاً روشن نیست لیکن محقق است که بنای آن قبل از قرن پنجم و ششم هجری احداث شده . ساختمانهای ارگ چندین بار تعمیر و مرمت گردیده است .

ارگ بم شامل : حصار ، برج دیده بان ، مدخل قدیمی ، بارو ، بناهای صفوی ، مسجد و عمارت چهارفصل است . در این بنای عظیم حیرت انگیز دو لوحه که معرف تعمیرات است نصب شده : هر دو لوحه دارای تاریخ آذرماه ۱۳۳۷

خورشیدی است ، يك لوحه از طرف انجمن آثار ملی و لوحه دیگر بوسیله اداره کل باستان‌شناسی، متن لوحه اداره کل باستان‌شناسی بشرح زیر است: «تاریخچه ارگ بم که تا صدوپنجاه سال قبل مسکون بوده بموجب نوشته حدودالعالم و کتب معتبر دیگری که در قرن چهارم هجری تألیف شده‌اند قریب دوهزار سال پیش از این پی‌افکنده‌اند و بارها تعمیر شده است ، این لوحه یادبود اتمام تعمیرات برج دیده‌بان و قسمتی از خانه حاکم آنست . آذرماه ۱۳۳۷ اداره کل باستان‌شناسی» .

فهرج

میل نادری

نرماشیر

ثبت تاریخی ۱۴۳

میل نادری که از آجر ساخته شده دارای تزییناتی از آجرکاری میباشد . این میل بامر نادرشاه افشار برای راهنمایی کاروانان بین ناحیه بم و فهرج در صد کیلومتری شهرستان بم ساخته شده است . بلندی آن ۵۵ پا و قطر محیط آن ۴۳ پا می‌باشد .

این میل در فاصله سالهای ۱۱۶۰ - ۱۱۴۹ هجری ساخته شده است .

میل نادری

جیرفت

کوهبنان

مقبره آخوند

ثبت تاریخی ۵۲۸

جبهه شمالی مقبره آخوند

گورخانه (مقبره امیرحیدر)

ثبت تاریخی ۵۳۲

مقبره گورخانه

مقبره آخوند بنای آجری گنبددار
کثیرالاضلاع شکلی است که جبهه خارجی آن
دارای طاقنماهای مضاعف و نه دهانه ایوان میباشد،
مدخل آرامگاه در قسمت جنوبی ساختمان است،
که بوسیله دوشاه نشین و پله کان بمحوطه فوقانی
و طبقه دوم منتهی میشود، و توسط راه پله مارپیچی
شکل به گنبد دوپوشه میرسد. پوشش گنبد خارجی
ریخته است. اینک دارای هشت عدد طاقنما است،
گنبد بر روی ساقه آجری بزرگی استوار شده،
در زیر گنبد سنگ قبر مرمری بطول ۲ و عرض
۱ متر موجود است.

در این بنا کتیبه و تاربخیه که حاکی از زمان
قطعی ساختمان بقعه باشد بنظر نمیرسد، لیکن
باغلب احتمال باتوجه بسبک معماری ساختمان
باید مقبره آخوند را در عداد ابنیه زمان شهریاران
صفوی و قرن یازدهم هجری دانست.

بنای گورخانه یا مقبره امیرحیدر واقع
در قریه دولت آباد محال اسفندقه متعلق بزمان
صفوی است.

این بنا دارای گنبد دوپوشه و ایوانهای رفیع
دو طبقه و طاقنماها و راهروهای میباشد. جبهه
خارجی بنا آجری است. بدنه ازاره داخلی
گورخانه دارای رنگ آمیزی جالب میباشد،
مطالب و یادبودهای متعددی در داخل بنا بخطوط
خوش و ممتاز نستعلیق و نسخ عالی نوشته شده که
کلاماً مشعر بر اخلاص قلبی و تجلیل مقام معنوی
صاحب مزار است، تاریخ این نوشتهها مابین
سال ۱۰۰۲ و ۱۰۱۲ و ۱۰۸۲ هجری میباشد،
داخل مقبره چند سنگ قبر مرمر بسیار زیبا
دیده میشود، این آرامگاه دارای تزیینات گچبری
و نقوش هندسی، شاخ و برگ اسلیمی با نقش
شاه عباسی است.

سیرجان - شهر سیرجان قدیم
قلعه سنگ

ثبت تاریخی ۵۳

سیرجان - بردسیر

بقعه پیر ریح جارسوز

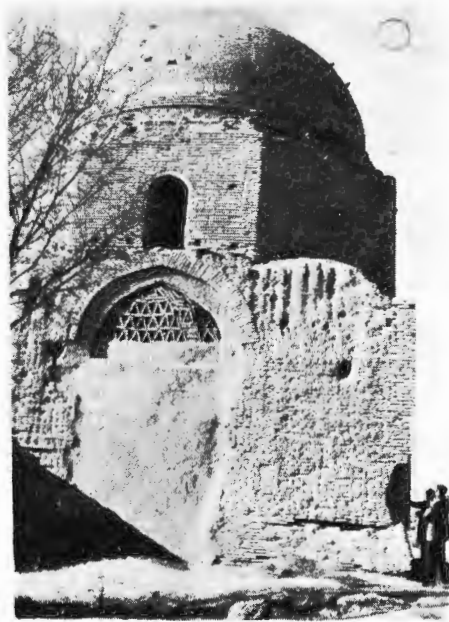
(مقبره سید محمد)

ثبت تاریخی ۴۹۱

ویرانه‌های قلعه سنگی عظیمی در روی تپه‌ای که در جنوب سعیدآباد است مشاهده میشود ، این شهر قدیمترین مرکز کرمان در دوره اسلامی بوده است ، همچنین از زمان ساسانیان تا اواسط قرن چهارم هجری مرکزیت و آبادانی خود را حفظ نموده بود . یکی از نقاط و مراکز که برای کاوشهای علمی و مطالعات تاریخی در نظر گرفته شده است ، خرابه‌های این منطقه باستانی میباشد .

تاریخ ساختمان این بقعه متعلق بقرن هفتم هجری و زمان مفعول است . این مقبره دارای گنبد دوشبه آجری میباشد که از خارج بشکل چهارگوش و داخل آن هشتگوش است . در درون آن تزئینات گچبری و مقرنس کاری و خطوط کوفی دیده میشود ، طاق گنبدی آن دارای نقاشیهای جالب گل و بوته است این گلها را بصورت دوازده پر و هشت پر کشیده اند . آرامگاه سه تن در این بقعه باقی مانده ، اصل بنا سه طبقه ساخته شده و نمای کلی آن آجر است .

مجموعه این بقعه از نظر بنای عظیم و گنبد و ایوان بزرگ آجری و تزئینات فراوان و خطوط و نقوش و کتیبه‌ها و مقرنس کاری فوق العاده جالب و ارزنده است ، بناهای چندی بعداً باصل بقعه الحاق شده است .

آرامگاه پیر بابا مسافر بشکل چهارگوش از آجر و خشت ساخته شده ، این مقبره دارای دو طبقه ساختمان میباشد ، دارای سه مدخل و چندین پنجره مشبك است ، در این آرامگاه کتیبه و نوشته‌ای که دال بر تاریخ ساختمان بقعه باشد

شهاد

پیر بابا مسافر (پیر آغوس یا ناقوس)

ثبت تاریخی ۵۳۸

دیده نمیشود، تزیینات گچبری و مقرنس کاری آن جالب و ارزنده است. ازاره‌های بنا با روکشی از کاشی‌های شش ضلعی سفید که توأم با شمشه کاشی سیاه میباشد پوشش شده، درمسجد مجاور بنا محرابی با تزیینات عالی باقیمانده، بطور کلی این بقعه از لحاظ بزرگی بنا قابل مطالعه و حفاظت است. ساختمان آنرا بدوره مغول و قرن هفتم هجری نسبت میدهند.

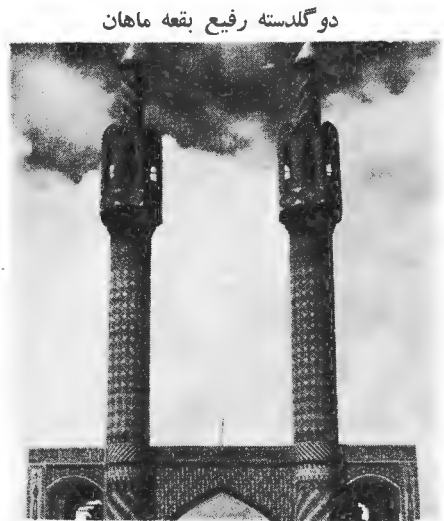
بقعه پیر بابا مسافر

شهداد - ماهان مقبره شاه نعمت‌الله ولی ثبت تاریخی ۱۳۲

بنای اصلی آستانه ماهان متعلق به نیمه اول قرن نهم هجری و سال ۸۴۰ است، که بعداً ساختمانهایی به بنای اولیه اضافه شده، این الحاقات بیشتر متعلق بدوران صفوی و قاجار و عصر حاضر می باشد.

مجموعه ابنیه آستانه شامل: سردر و گلدسته‌های آن، صحن حسینیه (میرداماد)، صحن و رواق شاه عباسی (مورخ بسال ۹۹۸ هجری)، حرم و مرقد، گنبد، رواق جنوبی، چله خانه، آرامگاه شاه خلیل، رواق شمالی، صحن و کیل الملکی و اماکن و مقابر دیگری نیز میباشد.

قدیمترین قسمت بنا گنبدی است که در زیر آن آرامگاه شاه نعمت‌الله ولی میباشد، مطابق شرح کتیبه معرق سردر حرم و بقعه. این بنا توسط احمدشاه که از خاندان بهمنی دکن و یکی از مریدان شاه نعمت‌الله ولی بوده در سال ۸۴۰ هجری (۱۴۳۷ م) ساخته شده است، بقیه ملحقات بنا در زمان شاه عباس اول صفوی و محمدشاه و ناصرالدین شاه قاجار ایجاد گردیده است.

دو گلدسته رفیع بقعه ماهان

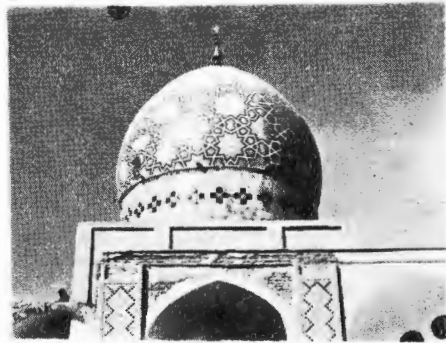

آستانه ماهان

مجموعه بقعه امامزاده محمدبن زید شامل بنای سردر، گنبد رفیع کاشیکاری معرق فیروزه‌ای، ایوان وصفه زیبایی بنام صفا ومدخل میباشد. این بقعه از نظر معماری وشبوه ساختمان بسیار جالب وقابل مطالعه است، یک سلسله تزیینات کاشیکاری، گچبری، نقاشی، مقرنس سازی وگره کاری در این بقعه دیده میشود که از لحاظ هنرهای ظریفه بسیار ارزنده وجالب میباشد، بالاخص گچبری زیر سقف ایوان قدیمی آن که در عداد هنرهای ممتاز این بنای تاریخی بشمار است.

شهاد
امامزاده محمدبن زید
ثبت تاریخی ۵۳۰

گنبد امامزاده محمدبن زید

خرابه‌های این شهر را محل شهر قدیم سیوس میدانند که تا اوائل دوران اسلام باقی بوده است وازاواخر قرن هفتم هجری دیگر ذکری از این شهر بمیان نیامده است. این ویرانه‌ها در کنار هلیل رود سمت غربی کرمان واقع شده است. بدیهی است با شروع کاوش‌های علمی در این خرابه‌های تاریخی قدمت آن روشن خواهد گردید.

خرابه شهر کتادین
ثبت تاریخی ۵۲

بنای گنبد سنگی جبلیه ساختمانی هشت ضلعی است واز آثار تاریخی مشهور کرمان بشمار میرود، تاریخ بنای آنرا بدوران سلجوقیان نسبت میدهند. ساختمان گنبد بشکل دوهلال روی پایه آن قرار گرفته ومنتهی الیه آن مانند دایره‌ای بنا شده است، ساختمان آن حائز اهمیت تاریخی میباشد. این گنبد سنگی را بنام گنبد گبری هم نامیده‌اند.

کرمان
گنبد جبلیه
سه کیلومتری شهر کرمان
ثبت تاریخی ۲۹۶

گنبد جبلیه

مسجد جامع

ثبت تاریخی ۲۷۶

مسجد جامع یا مظفری از ابنیه تاریخی قرن هشتم هجری است، این بنا از لحاظ دارا بودن سردر عالی، محراب، کاشیکاری معرق و کتیبه تاریخی در عداد آثار تاریخی مشهور کرمان است، تاریخ پایان کتیبه آن بسال ۷۵۰ هجری میباشد. در قسمت غربی مسجد ایوانی است، که بنای اصلی آن متعلق بدوره آل مظفر است، سپس در ادوار بعد بنای مسجد تعمیر شده، از جمله تعمیرات و الحاقاتی که در دوره صفوی و در زمان شاه عباس دوم انجام یافته قسمتی از بدنه محراب آن است. همچنین سردر جنوب غربی از آثار صفوی میباشد، مناره و گلدسته مسجد در زمان کریم خان زند ۱۱۷۶ هجری مرمت یافته، محراب آن در زمره اجزاء بسیار نفیس این جامع تاریخی است. قسمتی از تعمیرات اساسی و تزئینی و کاشیکاری معرق جامع مذکور در سال ۱۳۱۹ خورشیدی پایان رسیده است.

مقبره اتابك

ثبت تاریخی ۲۵۳

بنای تاریخی مقبره اتابك متعلق به نیمه دوم قرن ششم هجری است، نمای خارجی این بنا مانند برجی هشت ضلعی است تزئینات آجری و گچبری و سنگهای مرمر نفیس و خطوط عالی کوفی آن بی نهایت قابل توجه است، این تزئینات شامل نقوش هندسی، وریزه کاری و شیوه ستون بندی و سنگتراشی خطوط محراب آن است. داخل بنا بصورت محوطه چهار گوش است و در گچبریهای آن قطعات کوچک کاشی بکار برده شده است، زوایای مربع داخلی درون برج بحدی نزدیک دیوار ساخته شده است که تقریباً بسطح خارجی آن که بشکل کثیر الاضلاع هشت ضلعی است منتهی میگردد.

سنگ قبر خواجه اتابك

مسجد پامنار

ثبت تاریخی ۲۱۰

این مسجد و مناره آن از ابنیه قرن ششم هجری است، و بنا بر کتیبه‌ای در سال ۷۹۳ هجری ساخته شده. ساختمان مسجد با مرسلطان عمادالدین که از خاندان آل مظفر است بنا شده است.

گنبد سبز

ثبت تاریخی ۱۲۴

گنبد یا قبه سبز که بنام آرامگاه قراختائیان هم نامیده میشود، از ابنیه مهم کرمان بشمار میرفته است، اکنون از این بنا سردر بزرگی باقیمانده که درون آن با کاشیهای معرق زینت شده است، تاریخ ساختمان اصلی گنبد را با واسطه قرن نهم هجری نسبت میدهند.

مدرسه گنجعلیخان

ثبت تاریخی ۲۹۷

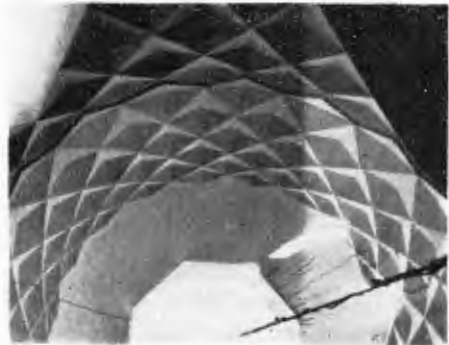
مدرسه یا سرای گنجعلیخان از بناهای قرن یازدهم هجری است، بر طبق کتیبه کاشی معرق که بخط علیرضا عباسی است، بانی آن گنجعلیخان حاکم کرمان بوده است. در کتیبه کاشی معرق سردر طرف میدان تاریخ ۱۰۰۷ هجری و نام بانی خوانده میشود، اهمیت سرای نامبرده بیشتر از لحاظ دارا بودن کاشیهای زیبا دوران صفوی است. در صحن این مدرسه و سردر حجرات آن نمونه کاشیکاری نقش شاه عباسی باقیمانده است.

امامزاده شاه حسین (ع)

ثبت تاریخی ۵۲۹

ساختمان بقعه زیبا وارزنده این امامزاده متعلق بدوره صفوی است، مجموعه بنا شامل: گنبد دوپوشه بزرگ کاشی، رواق، سردر، ضریح، مرقد و طاقنماهای بسیار زیبا وارزنده میباشد، در مغرب گنبد ساختمان چهارطاقی جالبی برای جایگاه مؤذن ساخته شده است. کاشیکاری گنبد و ساقه آن که از نره کاشی فیروزه و سفید میباشد منظره خاصی باین بنای مقدس داده است.

بقعه امامزاده شاه حسین که باستاندز یارتنامه

گچ‌بری سقف امامزاده حسین

آن از اولادان حضرت موسی بن جعفر (ع) و برادر شاهچراغ شیراز است، از نظر تزیینات گچبری و مقرنس کاری و بالاخص زینت رواقهای متعدد آن بی نهایت زیبا و شایان حفاظت و مطالعه است.

در مرکز شهر کرمان مدرسه زیبا و وسیعی بنام مدرسه ابراهیم خان (ظهیرالدوله) که حاکم کرمان بوده ساخته شده است. کتیبه ماده تاریخ بنای این مدرسه اثر شادروان صبای کاشانی شاعر مشهور است که در روی کاشی باخط زیبایی بر روی دیوار مدرسه نصب شده و چنین است:

زد صبا نیز از بی تاریخ این و آن رقم
سلسیل از جود ابراهیم در جنب سبیل
مقصود از این و آن در این بیت که تاریخ
آن بحساب ابجد سال ۱۲۳۲ هجری میشود قنات
سلسیل و مدرسه است. در این مدرسه نمونه های
زیبائی از کاشیکاری و مقرنس سازی و گچبری
موجود میباشد، طاقنماهای بنا دارای کاشی کاری
زیبا هستند.

بنای مشتاقیه در کرمان از ابنیه زمان قاجاریه است، این بنا که بنام گنبد مشتاقیه نامیده میشود، مزار مشتاقعلی شاه است، که در مشرق مسجد جامع واقع شده، این گنبد دارای کاشیکاری و ساقه بلندی است. جبهه بنا و صحن آن دارای پشت بعلهای خشت کاشی میباشد، گذشته از گنبد مشتاقیه دو گنبد دیگر در این بنا موجود است بهمین جهت بنام سه گنبد هم خوانده میشود، دو گنبد دیگر بنام کوثر علیشاه و شیخ اسمعیل شهرت دارد، و دارای منبر نفیسی است، تزیینات گچبری و نقاشی سقف گنبد جالب است.

مدرسه ابراهیم خان

ثبت تاریخی ۵۲۶

مدرسه ابراهیم خان

گنبد مشتاقیه

ثبت تاریخی ۵۲۵

گنبد مشتاقیه

حمام و بازار ابراهیم خان

ثبت تاریخی ۳۹۷

ساختمان این حمام و بازار بهمت ابراهیم خان (ظهیرالدوله) حاکم کرمان در قرن سیزدهم هجری و دوران قاجاریه با تمام رسیده است.

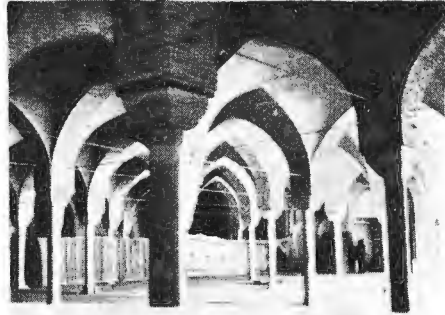
مسجد حاج علی آقا (چهلستون)

ثبت تاریخی ۵۳۰

ساختمان مسجد شامل: سردر، مناره و گلدسته، رواق، صحن، شبستان، شاه نشین، و محراب است. در داخل شبستان مجموعاً چهل ستون سنگی که ارتفاع هر ستون ۲ متر و بقطر ۹۰ سانتیمتر است نصب میباشد. بدین جهت منظره چهلستون شبستان شباهت تامی با شبستان مسجد وکیل در شیراز دارد.

سردر و مناره و گلدسته و محراب مسجد مزین بکاشیکاری خشت هفت رنگ است، طاق بندی شبستان آن جالب میباشد، در بالای محراب کتیبه‌ئی کاشی نصب شده، در داخل آن گچبری و مقرنس سازی دیده میشود، در مجاورت مسجد ساختمان آب انبار و کاروانسرای میباشد که بانی آنرا علی آقا میدانند، سردر و بدنه جنوبی و شمالی و غربی کاروانسرا دارای پشت بغلهای کاشی زیبایی است. بطور کلی مجموعه بناهای مسجد چهلستون و آب انبار و کاروانسرا که متعلق بدوران قاجاریه و در سال ۱۳۲۸ قمری ساخته شده است، از نمونه‌های بسیار زیبا و ارزنده هنر معماری و تزئینی قرن چهاردهم هجری بشمار میرود.

چهلستون مسجد (حاج علی آقا)

کرمانشاهان

قصر شیرین

حجاری شیخ خان

دشت زهاب - سرپل زهاب

ثبت تاریخی ۳۰۵

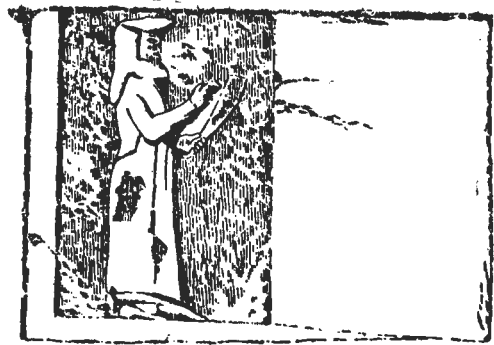
حجاری شیخ خان شامل نقش مرد جنگی است که به تیروکمان مسلح میباشد، در زیر پای این مرد جنگی اسیری افتاده و اسیر دیگری در مقابل آن زانو زده و در حال استرحام و طلب بخشش است، خطوط کتیبه این آثار را محو کرده‌اند، در حال حاضر باستان‌شناسان این نقش را قدیمترین اثر حجاری روی زمین ایران میدانند و تاریخ آنرا سه هزار سال قبل از میلاد نسبت میدهند. سنگتراشی این نقش بسیار ساده و میرساند که حجاران آن مبتدی بوده‌اند.

حجاری شیخ خان

دكان داوود
 سرپل زهاب سه كيلومترى جنوب شرقى
 ثبت تاريخى ۱۵۲

در سینه کوه دخمه‌ای بنام دكان داوود قرار دارد، در این محل صورت مردی بر سنگ تراشیده شده است لباس آن مادی است برگ خرمائی در دست دارد و بنظر میرسد که در حال نیایش باشد. این دخمه و حجاری آنرا بدوره ماد نسبت میدهند. (۷۰۱ - ۵۵۰ قبل از میلاد)

دكان داوود

دو نقش برجسته متعلق به ۲۸۰۰ قبل از میلاد در سینه سنگی کوهی با ارتفاع ۳۵ متر باقی مانده که منسوب به پادشاه سامی آنوبانی‌نی است که پای چپ را بر روی پیکر اسیری نهاده، و زالله نانا دواسیردیگرا را میگیرد در زیر این تصویر صورت شش اسیر دیگر نقر شده است. سنگتراشی قسمت پائین که شامل تصویر اسراء باشد، در صفحه حجاری عموم آنان را برهنه نشان داده در حالیکه دست هر کدام از پشت بسته است از چپ بر است در عقب سر سلطانی که تاج بر سر دارد در حرکت میباشند، در زیر این صحنه حجاری کتیبه‌ای که حاکی بر پیروزی آنوبانی‌نی است نقر شده، نقش و نگار و هنری که در سنگتراشی این نقوش کهن بکاررفته است موجب تقدیر و تحسین و اعجاب باستانشناسان و خوانندگان کتیبه آن گردیده است.

نقش آنوبانی‌نی (آثار هزار گیری)
 سرپل زهاب
 ثبت تاريخى ۱۴۹

نقش برجسته آنوبانی‌نی

دخمه‌ای از دوران ماد می باشد، این دخمه سنگی را بنام اطاق فرهاد نامیده‌اند. (۷۰۱ - ۵۵۰ قبل از میلاد)

اطاق فرهاد
 نزدیك سرپل زهاب
 ثبت تاريخى ۳۰۴

کاخ ساسانی
قصر شیرین
ثبت تاریخی ۳۲

ویرانه چند کاخ ساسانی و آثار دیگری که حاکی از آبادی و وسعت ابنیه دوره ساسانی در این محل است باقیمانده ، مجموعه بقایای این ساختمانها اکنون بنام عمارت خسروی مشهور و منسوب به خسرو پرویز ساسانی است . از بقایای کاخ خسرو پرویز معلوم میشود که این قصر عظیم ساسانی که بر روی صفا ای بار تفاع هشت متر ساخته شده است شامل ایوان سه جانبه ای در جلو بوده ، و در پشت آن تالار بسیار بزرگ مستطیلی شکل واقع شده و مجموعه بنای قصر که دارای ۳۷۰ متر طول و ۱۹۰ متر عرض بوده است در محوطه محصور قرار داشته است . (۵۹۰ - ۶۲۷ میلادی)

حوش کوری
شمال قصر شیرین
ثبت تاریخی ۳۲

ویرانه کاخی از دوره ساسانی در شمال قصر شیرین برجای مانده است که در نزد اهالی محل بنام حوش کوری نامیده میشود ، این کاخ در روزگار آبادی در عداد یکی از قصور سلطنتی و بزرگان عصر ساسانی بشمار میآمده ، در اطراف خرابه های آن آثار باغات و بناهای دیگری بنظر می رسد .

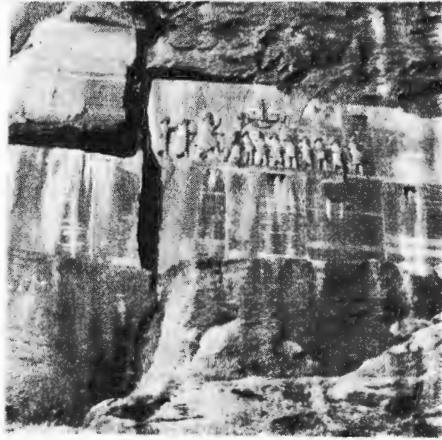
چهارطاقی - چهارقاپو
قصر شیرین
ثبت تاریخی ۱۵۰

چهارطاقی بنای آتشکده ای است ، از دوره ساسانی که با سنگ و گچ ساخته شده و بزرگترین آتشکده دوران ساسانی بشمار میرفته است ، این آتشکده دارای اطاقی است که در وسط بشکل مربع و سقف آن گنبدی میباشد و بنظر میرسد که در اطراف اطاق راهرو هائی ساخته شده است ، از لحاظ شکل شباهت کامل با ساختمانهای آتشکده دوره ساسانی دارد . عرض دهانه اصلی بنا بیش از شانزده متر است .

نقوش تاریخی بیستون
فریه بیستون - ۳۶ کیلومتری شمال کرمانشاه
ثبت تاریخی ۷۰

نقوش تاریخی بیستون که در سینه کوه ببلندی صد پا در کنار جاده همدان بکرمانشاه باقی مانده متعلق بدوران هخامنشی است . در این صفحه بزرگ حجاری داریوش با قامتی بلند

نقوش تاریخی بیستون

و چهره‌ای جذاب درحالت ایستاده مشاهده میشود بر بالای سرداریوش نقش فروهر درعالم پرواز نقر شده دست راست را داریوش بسوی فروهر دراز نموده و پای چپ را بر پشت گئومات مغ قرار داده پشت سر داریوش تصویر دونفر ایستاده حجاری شده در مقابل داریوش تصویر نه تن از اسراء دیده میشود ، اسامی و ملیت هر کدام از این اسیران دست‌بسته در بالای سر وزیر پای و بر روی لباس آنان بشرح زیر نقر شده است :

۱ - آثرین شوشی ۲ - نی‌دین بابلی ۳ -
 ۴ - فروریش مدی ۵ - میرتبه شوشی ۵ - تیران
 ۶ - وەیزداتِ اسمردیس ۷ -
 ۸ - آرخ بابلی ۹ - فرارامروی ۹ - سگون‌خای
 سکیتی . آخرین نقش که دارای کلاه بلندی است
 بنظر میرسد بعداً افزوده شده است .

کتیبه‌های تاریخی بیستون که سه زبان و خط
 بابلی - عیلامی و فرس قدیم بیادگار مانده است
 بنام کتیبه بزرگ و کوچک شهرت دارد ، کتیبه
 بزرگ شامل پرستش و اطاعت از اهورمزدا
 و نسب و شجره و حوادث دوران سلطنت و عقاید
 و وصایای داریوش کبیر است ، کتیبه کوچک
 حاکی از معرفی داریوش و قسمتی از حوادث دوران
 شاهنشاهی وی نیز میباشد .

احتمال میرود این تصاویر را بشکل حقیقی
 که منظور نظر بوده حجاری کرده‌اند ، تصویر
 شاهنشاه هخامنشی را باربشی بلند و گیسوان و کمر -
 چینی نشان داده‌اند ، بلندی قامت داریوش در این
 نقش یک متر و هشتاد سانتیمتر است . تصویر دونفر
 که پشت سر وی ایستاده‌اند یکی در دست تیر و کمان
 شاهی را گرفته ، و دیگری نیزه شاه را در دست
 دارد . در بالای سر اسیران نقش اهورمزدا کشیده
 شده است و هاله‌ای دور سر او را احاطه کرده و بالهای
 او گشوده است . این تصویر علامت جاودانی بوده
 است ، در این کتیبه داریوش اسامی اجداد و نیاگان

خود را ذکر میکند و میگوید «هشت تن از دودمان من پیش از من شاه بودند، من نهمین شاهم، ازدوسو پادشاهیم.»

نقوش بیستون که از مهمترین یادگارهای تاریخی بشمار میرود در ششمین سال سلطنت داریوش حجاری شده است. (۴۸۰ قبل از میلاد)

این دخمه رامقبره‌ای از دوره ماد میدانند، در بالای سردر آن نقش فروهر در روی سنگ تراشیده شده است بلندی دخمه در حدود ۳۰ متر است، ساختمان این دخمه دو طبقه میباشد، در طبقه اول آن آثار دو قبر باقی است که به غاری منتهی میگردد. (۷۰۱ - ۵۵۰ قبل از میلاد)

آثار مختصری از بغستان قدیم (مکان خدایان) در آبادی بیستون باقی است، که باوایل دوره هخامنشی منسوب میباشد. (۵۵۹ - ۵۲۹ قبل از میلاد)

در زیر کتیبه بیستون تصویر خرابی از گودرز پادشاه اشکانی که بر روی صخره کوه حجاری شده باقیمانده است. لیکن در اثر سنگتراشی‌های بعدی، این نقش تاریخی محو شده، این حجاری تصویر تیرداد یا مهرداد دوم را که چهارنفر از سرکردگان اشکانی در مقابل وی ایستاده‌اند نشان میدهد، کتیبه‌ای که نام و نشان این چهارنفر را ذکر میکند بزبان یونانی نوشته شده است. حجاری دیگری منسوب به گودرز دوم پادشاه اشکانی که تاجی بر سر و نیزه خود را در بدن رقیبش فرو برده است دیده میشود، تصویر سه نفر سوار، در این نقش میباشد، عده‌ای این نقش را تصویری از جنگ تن به تن گودرز دوم با مهرداد می‌دانند. (۱۲۴ - ۸۷ قبل از میلاد).

دخمه دربند
صحنه - آبشار
ثبت تاریخی ۱۴۸

بغستان
مجاور نقوش بیستون
ثبت تاریخی ۲۶

طاق اشکانی
بیستون
ثبت تاریخی ۱۵۱

طاق گرا
 قصبه سرپل - پاطاق
 ثبت تاریخی ۳۳

در ناحیه سرپل زهاب و قسمت مرتفع آن که بنام دروازه زاگرس نامیده میشود گردنه‌ای است که بیاطاق شهرت دارد، در کنار راه پاطاق بنای محقر سنگی شبیه بغاری است که آنرا طاق گرا نامیده‌اند، در مدخل غار طاقنمای گاهواره شکلی است که مانند دالانی در کوه حفر شده، این طاق سنگی از قطعات بزرگ سنگ بشکل مربع مستطیل میباشد و غاری است که در داخل کوه حفر شده است، در درون این غار و طاق آن آثار حجاری ظریفی از دوره اشکانیان و ساسانیان باقیمانده است. برخی از باستانشناسان این طاق را محل توقف موبک شاهنشاهان اشکانی و ساسانی دانسته‌اند، عده‌ای طاق گرا را علامت مرزی میدانند.

× طاق بستان
 چهار کیلومتری کرمانشاهان
 قصبه طاق بستان
 ثبت تاریخی ۳۴ - ۱۷۲

آثار تاریخی دوره ساسانی که در طاق بستان باقیمانده است: شامل یک طاق بزرگ و یک طاق کوچک و یک صفحه حجاری در بیرون غار میباشد این دو غار و صفحه حجاری در دل کوه کنده شده است، نقوش طاق بزرگ در خارج شامل دوفرشته بالدار حلقه بدست است، در درون طاق نقش خسرو پرویز سوار بر اسب و در بالای آن تصاویر دیگری نقش شده، روی بدنه داخلی دو طرف طاق مناظری از شکارگاههای سلطنتی و قایق - سواران و نوازندگان بیادگار باقیمانده است.

(۵۹۰ - ۶۲۷ میلادی)

در طاق کوچک که وصل بطاق بزرگ است، دو نقش برجسته که متعلق به شاپور دوم و شاپور سوم است با دو کتیبه که بخط وزبان پهلوی نقر شده دیده میشود. در صفحه حجاری خارج طاق نقش سه تن کنده شده که بقرار مشهور متعلق به مجلس تاجگذاری اردشیر دوم است، در این نقش تصویر اردشیر بابکان و میترا رب النوع

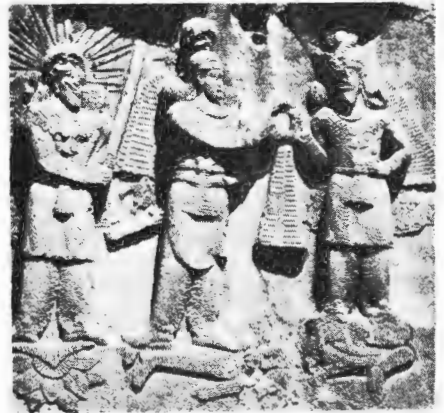
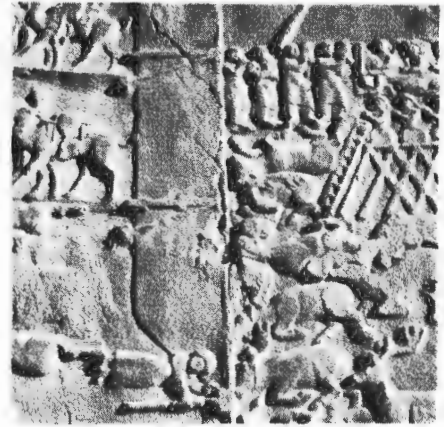
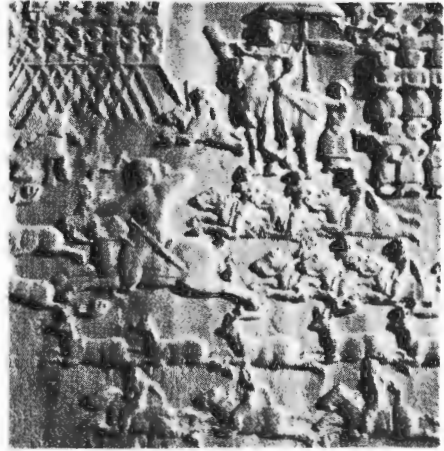
منظره طاق کوچک و بزرگ

خورشید هم سالم مانده است. (۲۱۲ - ۲۲۶ میلادی)

از زیر صخره طاق‌بستان چشمه آبی جاری است، آثار و نقوش طاق‌بستان مشرف بباغ مصفا و استخر بزرگ و چمن‌کاری وسیعی میباشد. در بالای طاق‌کنگره و باروئی ساخته شده که معرف معماری دوره ساسانی است، رویهمرفته این غار و تزیینات آن بسیاری از خصائص معماری و حجاری زمان ساسانی را نشان میدهد. در بالای تصویر خسرو پرویز در داخل طاق صفحه‌ای است که با تکیه ستون‌هایی که در صخره کنده شده است نگاهداری میشود، روی این صفحه سه تصویر حجاری شده، تصویر وسطی پادشاه را نشان میدهد که نوك شمشیر خود را روی زمین قرار داده است و بادست راست تاج گلی از شخص دیگری که طرف چپ وی ایستاده است میگیرد، در طرف راست پادشاه تصویر زنی است که از طرفی آب میریزد، برخی از باستان‌شناسان این تصویر را نقشی از آناهیتا ربه‌النوع جو بیار و رودخانه میدانند.

بزرگترین حجاری طاق‌بستان همان تصویر خسرو پرویز ساسانی است که بر اسب عظیم‌الجثه‌ای سوار و نیزه‌ای در دست راست، جوشنی در بر و سپر مدوری در دست چپ دارد، درست چپ آن ترکش و تیردانی قرار داده شده است، این نقش عظیم که روی صخره طبیعی کوه بطرز برجسته‌ای حجاری شده از بهترین مجسمه‌های حجاری بشمار میرود.

آثار و نقوش برجسته تاریخی طاق‌بستان معرف عظمت دربار ساسانی و جلال و شوکت دوران خسرو پرویز دوم (۵۹۰ - ۶۲۷ میلادی) است، این مجالس حجاری متضمن مراسم و آئین تاجگذاری و پرستش اهورمزدا و احترام بمقام موبدان روحانی نیز میباشد. همچنین از مطالعه نقوش مزبور نکات فنی

مناظری از شکارگاه - تصویر میترا

دیگری از لحاظ شناسائی انواع اسلحه مختلف
والبسه درباری و سپاهی و عادی در آن زمان
روشن خواهد شد. بدیهی است مجموع این نکات
برای مطالعه کنندگان بالخصوص در باب تاریخ
فنون آرایش نظامی و تشریفات دربار دوران
ساسانی مورد استفاده کامل قرار خواهد گرفت.

نقش برجسته زیرطاق

در حوالی طاق بستان و خارج از محوطه باغ
واستخرزیبای آن آثار زیادی از قبیل تپه‌های
خاکی و سنگی متعدد و بقایای حصارخشتی و باروی
قدیم شهر کامبادنه دیده میشود، با اینکه در این
اراضی تاکنون کاوش علمی بعمل نیامده است
لیکن بطور تصادفی مسکوکاتی بدست آمده که
تعلق این اراضی را بدوره ساسانیان قطعی میسازد.

در مجاورت قریه بیستون آثار کاخی از
دوره ساسانی برجای مانده است که بنام تخت شیرین
شهرت دارد.

هیأت حفاری مشترک ایران و آمریکا در سال
جاری (۱۳۴۵ خورشیدی) شروع بکاوشهای
علمی در این تپه و اراضی مجاور آن نموده‌اند،
در نتیجه اشیاء با ارزش تاریخی که مربوط بدوران
قبل از اسلام است بدست آورده‌اند، از مطالعه آثار
کشف شده نوید پیدایش تمدن خاصی در این
نواحی می‌رود.

کامبادنه

حدفاصل طاق بستان و کرمانشاه

ثبت تاریخی ۳۵

تخت شیرین

دو کیلومتری قریه بیستون

ثبت تاریخی ۲۷

تپه گودین

کنگاور

ثبت تاریخی ۴۸۸

معبد آناهیتا

قصبه کنگاور - بین همدان و کرمانشاه

ثبت تاریخی ۳۱

ساختمان معبد سنگی آناهیتا را بدوره اشکانیان نسبت میدهند، این معبد بر روی صفه سنگی بزرگی واقع شده، از بقایای آن چند قطعه سرستون و ازاره سنگی وستونهای مدور باقی است. در قصبه کنگاور تپه‌های تاریخی دیگری نیز میباشد که تاکنون مورد کاوش و تحقیق واقع نشده. پایه‌های این معبد عظیم از سنگهای تراش باندازه‌های مختلف ساخته شده است. از اسلوب بنا معلوم میشود که ساختمان آن در اوائل عصر اشکانی صورت گرفته، تاریخ آنرا در حدود دویست سال قبل از میلاد میدانند، در ساختمان این بنا اسلوب معماری ایران عهد اشکانی آشکار است. (۲۵۳ قبل از میلاد تا ۲۲۴ بعد از میلاد)

کاخ شاپور

هرسین

ثبت تاریخی ۳۲۶

در نزدیکی شهر هرسین باقیمانده کاخ شاپور اول ساسانی واقع شده است، در درون کاخ آثار ساختمان بنای آتشکده و قربانگاهی برای خدایان مشاهده میشود. بطوریکه از مشاهده این بنا معلوم میشود شاپور شاهنشاه ساسانی در نظر داشته که در این کاخ سلطنتی شرح یکی از وقایع بزرگ دوره پادشاهی خویش را تهیه و بیادگار گذارد لیکن در حال حاضر کتیبه‌ای در بقایای بنای کاخ مشاهده نمیشود. این کاخ را در روزگار آبادی محل تفریح و تفنن شهر یار ساسانی دانسته‌اند. (۲۴۱- ۲۷۱ میلادی)

دخمه اسحقوند یا سکاوند

هرسین - ده نو

ثبت تاریخی ۱۵۱

در این دخمه سنگی تصویری شخصی را در حال نیایش و پرستش حجاری نموده‌اند، آثار این دخمه را برخی متعلق بدوره ماد وعده‌ای آنرا بعهد هخامنشی منسوب میدانند.

گیلان

رودبار

رحمت آباد

مارلیک (چراغعلی تپه)

تبت تاریخی ۴۶۶

در خلال سال ۱۳۴۰ - ۱۳۴۱ خورشیدی
هیأتی از کارشناسان حفاری علمی اداره کل
باستان‌شناسی بریاست آقای دکتر عزت‌الله نگهبان
استاد دانشگاه بیک رشته مطالعات تاریخی و گمانه‌زنی
در آثار و تپه‌های باستانی منطقه رحمت‌آباد
شهرستان رودبار گیلان اقدام نمودند .

هیأت علمی در خلال کاوشهای منظم و دقیق
موفق بکشف آرامگاههای زیرزمینی و آثار باستانی
واشیاء زرین و سیمین و ظروف سفالی و لوآزم
زینتی و اسلحه و ظروف نقره و جام‌های مفرغی
و موزائیک و غیره گردید، که از اهم نفائس تاریخی
و هنری قبل از تاریخ بشمار میرود ، اکنون قسمتی
از این مجموعه گرانبها در موزه ایران باستان
بمعرض ملاحظه گذارده شده است .

با کشف این آثار ارزنده که متعلق با وائل
هزاره اول قبل از میلاد است معلوم گردید که
در استان گیلان و قسمت شرقی آن و مناطق سَمَام° ،
اَمَلَس° ، کَماجان و نقاط بیلاقی آن گنجینه‌های
بیشماری از تمدن باستانی مدفون است . در باب
کاوشهای علمی این منطقه کتاب جامعی تدوین
و منتشر شده است .

لاهیجان

بقعه چهارپادشاه

ثبت تاریخی ۳۲۲

بقعه چهارپادشاه شامل ایوان بزرگ و دو در ورودی بداخل آرامگاهها میباشد، ساختمان قدیمی اصلی این بنا طبق مستندات محل و تاریخ سنگهای قبر و ضریح و مرقد بنظر میرسد متعلق به پیش از قرن هفتم هجری باشد، در حال حاضر در این بقعه تاریخی سه تن از سادات کیا در سه آرامگاه مجزی از یکدیگر بنام آرامگاه سید - خور کیا، سیدرضا، سیدرضی کیا مدفونند. بر روی در ورودی مقبره سیدرضی کتیبه‌ای حک شده است، همچنین بر روی ضریح پس از ذکر نام سیدرضی کیا فرزند سیدعلی کیا تاریخ اول جمادی الاول ۸۲۹ هجری خوانده میشود. بر روی در کنونی مقبره سیدخور کیا هم مطالبی حک است. بر روی صندوق چوبی مرقد چنین ثبت شده: که سیدخور کیا در ماه ربیع الاول سال ۶۴۷ هجری شهید شده و در این آرامگاه بخاک رفته است.

چنانکه از نام بقعه مستفاد میشود باید قبر دیگر هم از خاندان سادات کیا در این بقعه (بنام سیدعلی) باشد. نجاری درهای بقعه و صندوقهای روی مرقد و در قدیمی دیگر آن که درموزه ایران باستان میباشد نماینده و مظهر کامل هنر نجاری در قرن هفتم و نهم هجری است. تاریخ در اصلی بقعه ۷۹۱ هجری است.

در نزدیکی شهر لاهیجان و بین راه لنگرود بقعه هرمی شکل در کنار جاده برفراز مزارع چای و جنگل سرسبزی نمایان است، این بقعه که از دور بنای زیبا و مطبقی دیده میشود مدفن و آرامگاه شیخ زاهد و سیدرضا کیا و غلام شیخ میباشد و بنام مقبره شیخ زاهد خوانده میشود. در مشرق و شمال و جنوب بقعه سه ایوان قرار گرفته است، بام طبقه اصلی بنا با سفال پوشش شده، دارای گنبد نوک تیز مخروطی است، ضریح

بقعه شیخانور

ثبت تاریخی در جریان است

(آرامگاه شیخ زاهد گیلانی)

چوبی آن دارای کنده کاری و نقش گل و بوته میباشد، و در ضلع شمالی آن کتیبه‌ای حك شده است. صندوق چوبی و قدیمی مزار شیخ مورخ بسال ۸۲۲ هجری بوده است.

سقف داخلی بقعه دارای گچبری و آزاره آن بکاشیهای الوان و گلدار مزین گردیده است، ساختمان اصلی این بقعه باید متعلق بقرن هشتم و یا اوائل قرن نهم هجری باشد.

پل قدیمی دختر بر روی رودخانه قیزل‌اوزن بین راه زنجان و میانه نهاده شده است، پایه‌های این پل از سنگ محکم ساخته شده و دارای سه دهانه طاق بزرگ میباشد. ساختمان اصلی پل متعلق بقرن هشتم هجری است که سپس طبق کتیبه موجود در پل در سال ۹۳۳ هجری نیز مرمت یافته و تعمیر گردیده است.

بقعه قیدار نبی باغلب احتمال متعلق بقرن هفتم هجری است، این نکته از تاریخ روی صندوق مزار که سال ۶۹۱ هجری است روشن میشود در کتیبه دیگری سال ۷۱۰ هجری ضبط شده، این تاریخ دلالت دارد که بقعه در آغاز قرن هشتم ترمیم یافته است.

بنای عظیم تاریخی گنبد سلطانیه در زمان سلطان محمد خدا بنده و در فاصله سالهای ۷۰۴ - ۷۱۳ هجری بنیان نهاده شده. سلطانیه در زمان سلطان محمد خدا بنده در عداد یکی از مهمترین شهرهای تجار تی و آباد ایران بشمار میرفت که در آن مساجد و مدارس و بیمارستانهای معتبر و یک سلسله ابنیه خیریه و خانقاه و اماکن دیگر ساخته شده بود، ارتفاع بنا از سطح زمین قریب ۵۱٫۵۴ متر و قطر آن در حدود ۲۴٫۴۰ متر میباشد، گنبد بزرگ آن از لحاظ معماری و عظمت ساختمان و هنرهای تزیینی و کاشیکاری بی نهایت قابل توجه

زنجان

پل دختر

ثبت تاریخی ۸۷

بقعه قیدار نبی

قصبه قیدار - چهل کیلومتری سلطانیه

ثبت تاریخی ۳۲۱

گنبد سلطانیه

ثبت تاریخی ۱۶۶

و مطالعه است .

بدنه اصلی گنبد و تمام ساختمان با آجر محکم ساخته شده که سپس روی گنبد را با روکش کاشیهای فیروزه‌ای و لاجوردی و آبی بشیوه معرق کاری تزیین نموده‌اند ، در جهت جنوبی گنبد آثار ساختمان مسجدی که محراب آن دارای حاشیه گچبری است دیده میشود .

با ملاحظه دقیق این بنای عظیم بنظر میرسد که علاوه بر محل آرامگاه اصلی که شامل ساختمان مرکزی گنبد است و بنام تربت‌خانه شهرت دارد ، بناهای معظم و عالی دیگری در جنب آرامگاه ساخته شده بود ، کاشیهای طلائی رنگ و منقش و هشت گوش تربت‌خانه و ازاره‌های آن از لحاظ هنر کاشی‌پزی فوق‌العاده ممتاز و کم‌نظیر میباشد . گنبد مشهور سلطانیه گنبدی عظیم و یک پوشی است ، این بنای مشهور و تاریخی دارای سه در ورودی بزرگ بوده ، که امروزه در ورودی اصلی آن مسدود شده است و در مقابل این در مسجدی از زمان صفویه ساخته شده ، آجرکاری و تزیین داخل بنا و سقف و غرفات فوقانی آن بسیار جالب است .

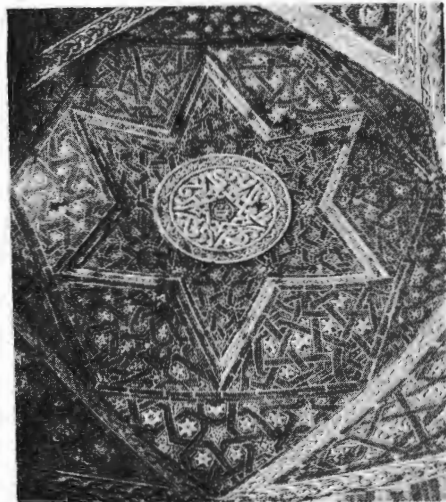
سقف داخل اطاقهای بالا با گچبریهای رنگی و آجرکاری تزیین یافته ، قسمت پائین دیوارهای داخلی پیش از این پاکاشی و آجر تزیین شده بود ، در زیر گنبد حاشیه گچبری دارد و کلماتی با رنگ قرمز روی آن نقش شده ، بالای دیوارها با کتیبه رنگی گچی زینت یافته است .

در روی هر کدام از جرزه‌های هشت گانه گنبد آثار مناره‌هایی که با زیباترین انواع معرق کاری مزین شده بود باقی است . گنبد عظیم سلطانیه که بزرگترین گنبد تاریخی اسلام است چندین بار مرمت شده است ، (در زمان صفویه و قاجاریه) و در حال حاضر تعمیرات اساسی آن بانظارت دقیق کارشناسان اداره کل باستان‌شناسی ادامه دارد .

گنبد عظیم سلطانیه

تزیینات داخل سقف گنبد سلطانیه

مقبره چلبی اعلی

ثبت تاریخی ۱۶۷

مقبره چلبی اعلی

مقبره چلبی اعلی شامل ساختمان آجری کثیرالاضلاع گنبدداری است، که متعلق به آغاز قرن هشتم هجری می باشد، این بنا در عین سادگی در نهایت استحکام ساخته شده است.

مقبره ملاحسن شیرازی

ثبت تاریخی ۱۶۸

مقبره ملاحسن در قسمت غربی دهکده سلطانیه ساخته شده است، مقبره بالنسبه ساختمان مفصل گنبدداری می باشد، تاریخ بنای آنرا به اواسط قرن هشتم و به آغاز دوره صفوی نسبت می دهند.

بنای جامع قروه که در دهکده ای بهمین نام بین ابهر و تاجکستان واقع شده بنا بالنسبه سالمی است که در عداد قدیمی ترین بناهای دوره اسلامی ایران بشمار میرود، گنبد عظیم آجری آن بر روی چهار رومی استوار گردیده، فضای زیر آن شامل محوطه چهارگوشی است که مزین بخطوط کوفی و کتیبه ها و ترنجهای گچبری نیز می باشد، قسمت علیای محراب را بسبک معماری زمان آل بویه با اشکال مختلف و طاق بندی زیبا مزین کرده اند. در محراب کتیبه ای بخط نسخ زیبا گچبری شده، مفاد کتیبه حاکی بر این است که ساختمان مسجد در سال ۴۱۳ هجری آغاز گردیده، کتیبه دیگری بخط ثلث بر حاشیه داخلی بنا نقش شده که از نظر زیبایی خط و ظرافتی که در گچبری آن بکار رفته بی نهایت جالب و ارزنده می باشد، در زیر گنبد در حاشیه گچبری کتیبه ای که حاوی تجدید ساختمان بنا است باقیمانده، تاریخ پایان کتیبه آن سال ۵۷۵ هجری است، بدین ترتیب مسجد جامع تاریخی قروه را باید از بناهای معتبر قرن پنجم هجری دانست.

مسجد جامع قروه

بین ابهر - تاجکستان

ثبت تاریخی ۴۳۳

گنبد مسجد جامع قروه

مازدران

آمل

گنبد ناصرالحق - شمس طبرسی

ثبت تاریخی ۶۰

ازدو بنای تاریخی گنبد ناصرالحق و شمس طبرسی که در مجاورت یکدیگر قرار دارند اکنون آثاری جز ویرانه آنان دیده نمیشود. ساختمان این دو گنبد متعلق بقرن نهم هجری میباشد. گنبد ناصرالحق باید آرامگاه وی باشد که در سال ۳۰۴ هجری پس از فوت در این مکان مدفون شده است. همچنین گنبد دیگر متعلق بمقبره شمس طبرسی از فقهاء مشهور آمل بوده است.

بقعه شمس طبرسی

این بقعه بنام سه تن هم نامیده میشود در نتیجه تعمیر و مرمت‌های مکرر بصورت بنای تازه‌ای درآمده است. بنای اصلی آن متعلق بقرن ششم هجری بوده است. بنای آن شامل برج هشت ضلعی و گنبد هرمی با ارتفاع ۱۲ متر است.

بقعه سه سید یا میرحیدر

ثبت تاریخی ۶۱

امامزاده ابراهیم (ع)

ثبت تاریخی ۶۳

ساختمان این امامزاده که بشیوه برج ساخته شده دارای بدنه آجری و گنبد مخروطی شکل میباشد. در این بنا چند کتیبه بر روی در و صندوق چوبین آن بخط رقا ع حک شده است، تاریخ سال ۹۲۵ هجری در روی صندوق مرقد خوانده میشود. اهمیت این بقعه تاریخی گذشته از نظر معماری و شیوه ساختمانی بعلت دارا بودن آثار نفیس چوبی آن از قبیل در و صندوق است. خوشبختانه کتیبه‌های این بنا حفظ شده است. طبق مفاد کتیبه این بقعه متعلق به ابو محمد ابراهیم از فرزندان حضرت امام موسی کاظم (ع) میباشد.

مشهد میربزرگ (مرعشی)

ثبت تاریخی ۵۹

بنای کنونی بقعه مشهد میربزرگ که در وسط محوطه مشجر و حسینیه‌ای واقع شده است، از اثنیه قرن یازدهم هجری بشمار می‌آید، از جهت وسعت ساختمان و دارا بودن گنبد و سردر و کاشیکاریهای زیبا و صندوق چوبی نفیس در عداد اثنیه مشهور تاریخی مازندران است.

در روی صندوق چوبی مرقد تاریخ سال ۱۰۳۳ هجری ثبت شده است.

در زیر گنبد و شبستانها و اطاقهای جنبین و سردر مقبره و روی جرزهای آن قطعات خشت کاشی صفوی باقیمانده. همچنین مقداری از کتیبه کمر بند داخلی گنبد نمایان است. در نتیجه تعمیرات اساسی که در این بقعه بعمل آمده هسته مرکزی بنا حفظ شده است. بنای کنونی از ساختمانهای زمان شاه عباس اول صفوی میباشد.

بقعه میربزرگ مرعشی

بنای تاریخی امامزاده ابراهیم از نظر دارا بودن درهای نفیس و صندوق چوبین و کتیبه‌های متعدد شهرت دارد، در روی درهای این بنا سه تاریخ سال ۸۵۷ و ۸۵۸ و ۸۴۱ هجری حک شده است.

بابلسر

امامزاده ابراهیم (ع)

ثبت تاریخی ۳۴۳

بابل

سلطان محمد طاهر چهار کیلومتری بابل بشاهی

ثبت تاریخی ۶۷

سلطان محمد طاهر

بقعه سلطان محمد طاهر فرزند حضرت امام موسی کاظم (ع) از لحاظ ساختمانی مانند امامزاده یحیی ساری نیز میباشد. در این مقبره صندوق چوبی نفیسی بر روی مرقد نصب گردیده که مورخ بسال ۸۷۵ هجری است. بانی این بقعه و صندوق بر طبق کتیبه امیر مرتضی الحسینی بوده است. معمار بنا استاد شمس الدین ابن نصر الله مطهری میباشد. ساختمان این برج کثیر الاضلاعی دارای گنبد هرمی شکل میباشد. ارتفاع آن در حدود ۲۲ متر است. در روی یک در آن تاریخ سال ۸۹۶ هجری حک شده است. در داخل صحن آن یک قطعه سنگ قبر وجود دارد که در اطراف آن آیات قرآنی بخط نسخ ممتاز نقر شده است.

امامزاده قاسم

ثبت تاریخی ۳۴۲

بقعه امامزاده قاسم (ع)

بنای امامزاده قاسم از ساختمانهای تاریخی است، که متعلق بقرن نهم هجری میباشد. در این بقعه تاریخ سال ۸۹۰ هجری ثبت است. این بقعه که مدفن امامزاده قاسم فرزند حضرت امام موسی کاظم (ع) است مشهور ببقعه آستانه است. این بنا شامل مسجد مسقف آجری و گنبد هرمی شکل میباشد. در زیر گنبد دو صندوق چوبی نفیس قرار دارد، صندوق اصلی مورخ بسال ۸۸۸ هجری است که بدست استاد احمد نجار ساروی ساخته شده است.

بهشهر کاخ صفی آباد (باغشاه)

ثبت تاریخی ۵۸

منظره‌ای ازدروازه ورودی قدیم
کاخ صفی آباد

منظره‌ای از کاخ صفی آباد

دربهشهر کنونی آثار بناها و تپه‌هایی دیده میشود، که متعلق بزمان شاه‌عباس اول صفوی بانی شهر میباشد. از جمله ساختمان کاخ صفی آباد است که در یک کیلومتری شمال و روی تپه بلندی در داخل باغ وسیع و مشرف بمنظر زیبای جنگلی بامر شاه‌عباس اول ساخته شده است.

مجموعه کاخها و باغات سلطنتی صفوی در شهر اشرف قدیم شامل کاخ سلطنتی، حرم خان، دیوانخانه، باغ شمال، باغ صاحب‌الزمان، باغ تپه، چشمه عمارت، باغشاه، و متعلقات آن بوده است که بتدریج قسمت عمده این قبیل ساختمانها از بین رفته و منهدم گردیده، اکنون فقط کاخ صفی آباد باقیمانده. قصور اصلی باغشاه مرکب از تالارها و چندین ایوان و اطاقهای فراوانی است که با نقاشی و تصاویر زیبا و طلاکاری مزین بوده است.

بنای کنونی بقعه محقری است که دارای ایوانی میباشد، در این ایوان کتیبه‌ای بخط رقا ع گچبری شده، بنای قدیمی این بقعه در عداد ابنیه اوائل اسلام بشمار آمده است. طبق کتیبه دیوار داخلی بقعه این مکان مقبره ملامجدالدین مکی میباشد.

ساری
بقعه مجدالدین
ثبت تاریخی ۱۵۴

امامزاده یحیی (ع)

ثبت تاریخی ۲۱۱

امامزاده یحیی

ساختمان امامزاده یحیی که دارای گنبد مخروطی شکل آجری است از لحاظ دارابودن چند عدد در و صندوق چوبی نفیس تاریخی حائز اهمیت هنری و صنعتی میباشد. این بنا متعلق باواخر قرن نهم هجری است تاریخ صندوق چوبی آن سال ۸۴۹ هجری میباشد.

بنای این بقعه شامل بدنه مدگور و گنبد هرمی شکل آجری است که ارتفاع آن در حدود ۲۰ متر است. بانی صندوق خواجه حسن نامی است و کاتب کتیبه آن فخرالدین مطهر بن عبدالله الداعی میباشد. بر طبق شجره نامه امامزاده یحیی فرزند حضرت امام موسی کاظم (ع) است.

سلطان محمدرضا

ثبت تاریخی ۱۵۳

مقبره سلطان محمدرضا در جنب ملامجدالدین واقع شده، در حال حاضر بنای ساده ای است که عاری از هرگونه ارزش تاریخی و هنری میباشد. این آرامگاه طبق کتیبه منظومی که دارد در قرن سیزدهم هجری مرمت شده است.

سلطان زین العابدین

ثبت تاریخی ۲۱۲

برج سلطان زین العابدین با گنبد مخروطی هشت ترک آن از لحاظ ساختمانی و تزیینات کاشیکاری و صندوق و در نفیس چوبی جزء مهمترین ابنیه تاریخی ساری بشمار می آید. در بالای در ورودی کتیبه ای بر روی کاشی نقش شده است این کتیبه که بخط رقاع است چنین خوانده میشود عمل سیدعلی بن سید کمال الدین بناء آملی، صندوق چوبین و مرقد دیگری در داخل این برج بنام سلطان امیر شمس الدین میباشد که در روی صندوق آن کتیبه ای بخط ثلث در نهایت ظرافت حکاکی شده است. این صندوق منبت شاهکاری از هنرهای

یدی بشمار است ، خوشبختانه کتیبه چهارطرف آن محفوظ مانده ، در کتیبه این صندوق دوتاریخ بشرح زیر حکاکی شده است :

یوم الاثنین خامس عشرین شهر جمید الثانی
 سابع عشر خور داد سنه تسع وثمانمائه .

بدین ترتیب بنای سلطان زین العابدین متعلق باوائل قرن نهم هجری است .

این بنا از لحاظ دارا بودن گنبد مخروطی - شکل آجری و شیوه ساختمانی دارای اهمیت تاریخی و صنعتی میباشد . در روی صندوق چوبی منبت آن تاریخ سال ۸۹۷ هجری حک شده است . در این بقعه سه تن از امامزادگان بنام امامزاده عباس و محمد و حسن مدفون میباشند . نجار صندوق این بقعه طبق امضاء آن : شمس الدین بنا ابن احمد نجار ساروی بوده است .

امامزاده عباس (ع)

ثبت تاریخی ۳۶۱

شاهی

برج رسکیت

دودانگه - قریه رسکت

ثبت تاریخی ۱۹۳

بنای برج رسکت از انبیه آغاز قرن پنجم هجری بشمار میرود ، این برج مدور آجری که دارای گنبد شلجمی شکل است ، شامل تزیینات مقرنس کاری و دورشته کتیبه آجری بخط پهلوی و کوفی نیز میباشد ، این برج را مدفن یکی از شهریاران آل باوند میدانند . بدنه مدور برج آجری که از زیر کتیبه کوفی شروع و بقاعده بنا ختم میشود صاف و هموار و در نهایت سادگی ساخته شده ، مدخل برج در طرف مشرق آن واقع شده دو حاشیه و دو قوس آجری در بالای آن دیده میشود ، در درون قوس دومی سردر سه ردیف قطار آجری میباشد . این برج مقبره ای سر مشقی برای سایر برجهای آرامگاههای گیلان و مازندران در ادوار بعدی شده است .

برج رسکت (دوران آل باوند ۴۶۶ - ۶۰۶ هجری)

برج لاجیم
سوادکوه - قریه لاجیم

ثبت تاریخی ۱۸۵

برج لاجیم - سوادکوه

این برج آجری مدور که بنام مقبره امامزاده عبدالله شهرت دارد دارای گنبد مخروطی شکلی است که در نهایت ظرافت و سادگی ساخته شده است در روی بدنه این برج دو کتیبه آجری بخط پهلوی و کوفی نصب شده، تاریخ کتیبه کوفی آن سال ۴۱۳ هجری است، خط کتیبه کوفی آن که در نهایت سادگی باقیمانده است میرساند که این برج مدفن کیا اسمعیل ابوالفوارس شهریار بن عباس میباشد. اهمیت این دو برج بیشتر از لحاظ دارا بودن دو کتیبه پهلوی ساسانی و کوفی است.

بدین ترتیب بنای برج یا مقبره لاجیم در عداد ابنیه دوران آل زیار (۳۱۶ - ۴۷۰ هجری) محسوب میباشد.

شهبوار - چالوس

کلاردشت

(کلار تپه) سرزمین رویان

ثبت تاریخی ۴۸۹

از آثار و اشیائی که در ناحیه شرقی کلاردشت و تپه‌های اطراف آن (جنوب غربی چالوس) بطور تصادف بدست آمده و کشف شده است معلوم میشود که قسمتی از این منطقه در ادوار باستانی و پیش از تاریخ آباد و دارای ساکنین و تمدن خاصی بوده است.

گذشته از ظروف سفالین و مجسمه و آلات و ادوات مفرغی که در خلال کاوشهائی در این منطقه باستانی کشف شده گنجینه‌ای نیز در سال ۱۳۱۸ شمسی که شامل سه پارچه ظروف زرین و یک تیغه کارد طلا باشد در حین عملیات ساختمانی بدست آمد که بنام مجموعه زرین کلاردشت نامگذاری شده و در موزه ایران باستان حفظ میشود.

تاریخ این آثار مکشوفه در کلاردشت را متعلق بده قرن پیش از میلاد میدانند.

دشت گرگان

تورنگ تپه ، تخماق تپه ، تپه نقاره‌خانه

ثبت تاریخی ۶۶

در حوالی شهر استرآباد و دشت گرگان و جرجان قدیم تپه‌های خاکی بیشماری که شامل بقایای آبادیهای تاریخی است مشاهده میشود . از مهمترین اماکن باستانی این منطقه تورنگ تپه ، تخماق تپه ، نقاره‌خانه است که بتوسط باستانشناسان امریکائی مورد کاوش علمی قرار گرفته ، آثاریکه از این تپه‌ها و گورستان مجاور آن بدست آمده است شامل ظروف سفالی و غیره است که متعلق به دو الی سه هزار سال پیش از میلاد است . همچنین در خرابه‌های شهر جرجانیه قدیم آثار فراوانی ازدوران اسلامی کشف شده که معرف وسعت آبادی این ناحیه عظیم تاریخی در ادوار اسلامی میباشد .

بنای عظیم آجری گنبد قابوس (آرامگاه شمس‌المعالی قابوس بن وشمگیر آل زیار) در عداد بزرگترین مفاخر معماری قرن چهارم هجری است . ساختمان این آرامگاه که در روی تپه خاکی بلندی قرار گرفته از دو قسمت تشکیل میشود : قسمت اول قاعده و بدنه میل ، قسمت دوم شامل گنبد مخروطی شکل آجری آن است . بدنه مدور خارجی میل قابوس دارای ده تَرکُ می باشد ، دوردیف کتیبه کوفی که متن آن مکرر است ، در روی بدنه میل و قاعده گنبد قرار گرفته است .

این کتیبه معرف ساختمان این قصر بامر قابوس بن وشمگیر در سال ۳۹۷ قمری و ۳۷۵ شمسی میباشد . مجموع ارتفاع این بنا ۵۵ متر است . در صورتیکه بلندی تپه خاکی که گنبد قابوس بر روی آن ساخته شده (۱۵ متر) منظور شود ، ارتفاع گنبد و تپه زیر آن ۷۰ متر خواهد بود . بلندی گنبد مخروطی شکل آن ۱۸ متر است ، در بدنه شرقی روزه‌ای تعبیه شده که ارتفاع آن یک متر و نود سانتیمتر است ، عرض روزه در قسمت بالا ۷۳ و در وسطی ۷۵ و سفلی ۸۰

گنبد قابوس

دشت گرگان

ثبت تاریخی ۸۶

بنای عظیم گنبد قابوس

سانتیمتر است .

ارتفاع بدنه میل آجری ۳۷ متر است ، در سردر داخلی گنبد در درون طاق هلالی گیلوئی مقرنسی است که بنظر میرسد در مراحل نخستین پیشرفت این نوع تزیینات معماری و گچبری است ، شاید این مقرنس ساده و درعین حال زیبا از اولین نمونه های مقرنس سازی در بناهای اسلامی باشد که بعداً بتدریج تکمیل شده است .

اینك متن دورشته کتیبه آجری بخط کوفی برجسته که در داخل قاب آجر نصب شده است :

- ۱ - بسم الله الرحمن الرحيم
- ۲ - هذا القصر العالی
- ۳ - الامیر شمس المعالی
- ۴ - الامیر بن الامیر
- ۵ - قابوس بن وشمگیر
- ۶ - امر ببنائه فی حیاته
- ۷ - سنه سبع و تسعین
- ۸ - وثلثماته قمریه
- ۹ - و سنه خمس و سبعین
- ۱۰ - وثلثماته شمسیه .

گرگان

برج رادکان
رادکان - گردکوی

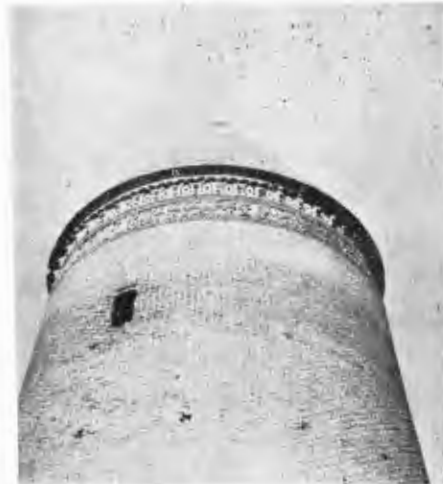
ثبت تاریخی ۱۴۵

برج آجری رادکان که از لحاظ شکل ساختمانی و معماری شباهت کاملی با بنای عظیم گنبد قابوس دارد ، مرکب از بدنه مدور آجری و گنبد مخروطی شکل است . بر طبق کتیبه کوفی این برج مقبره یکی از اسپهبدان طبرستان است که در سال ۴۰۷ هجری بنا شده ، این مقبره دارای تزیینات آجری و گچبری نیز میباشد . بنابراین ساختمان این آرامگاه متعلق بقرن پنجم هجری است .

برج رادکان

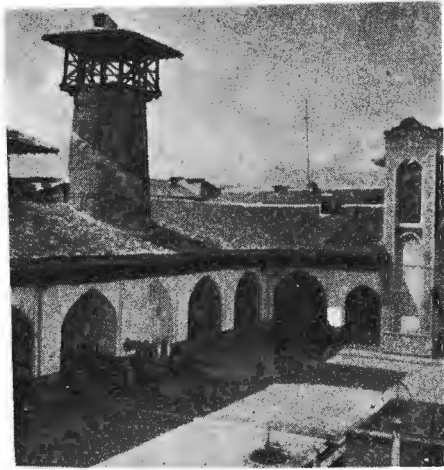
برج رادکان و کتیبه کوفی آن

مسجد جامع و مناره
گرگان

ثبت تاریخی ۱۸۱

بنای اصلی این جامع متعلق بدوره سلجوقیان بوده است، از آثار دوره سلجوقی در حال حاضر فقط مناره آجری آن که دارای کتیبه‌ای بخط کوفی است باقیمانده، منبر چوبی مسجد مورخ بسال ۸۵۹ و محراب آن دارای تاریخ ۱۱۰۸ هجری میباشد. در داخل مدرسه مسجد فرمانهای تاریخی متعددی در روی سنگ نقر شده، که قدیمترین تاریخ آن ۹۰۸ و آخرین تاریخ فرمان ۱۲۱۹ هجری است.

مسجد جامع و مناره سلجوقی

در قباب بالای منبر کتیبه‌ای بخط ثلث حکاکی شده است. در این کتیبه نام ابوالقاسم بابر بهادر که از امراء تیموری است خوانده میشود، این مسجد چندین بار مرمت گردیده است، از جمله در زمان شاه عباس اول (۹۹۶ - ۱۰۳۹ هجری) و دوم صفوی (۱۰۵۲ - ۱۰۷۷ هجری) است.

امامزاده اسحق (ع)

بقعه امامزاده نور
سرچشمه
امامزاده نور (ع)
ثبت تاریخی ۳۴۶

بنای آجری امامزاده اسحق (ع) که بشکل کثیرالاضلاع ساخته شده است از لحاظ تزئینات آجری و محراب گچبری و دولنگه در قدیمی و صندوق چوبی نفیسی که بر روی مرقد میباشد از اینیه قرن نهم هجری بشمار می‌آید. تاریخ سال ۸۶۷ هجری در روی در آن حک شده است.

مرقد که در داخل صندوق چوبی مشبکی قرار داده شده از گچ میباشد، در روی چهار بدنه آن آیاتی از کلام الله مجید بخط کوفی ممتاز باقیمانده، ظرافت گچبری و دقتی که در ترسیم خطوط آن بکار رفته است حاکی از هنرمندی خطاط و نقاش مرقد میباشد.

این امامزاده که نسب آن طبق زیارتنامه حضرت امام موسی کاظم (ع) منتهی میگردد اینک دارای صحن جدید وزیباتی میباشد.

محراب گچبری امامزاده نور

بنای امامزاده روشن در وسط باغ مشجر و قبرستانی واقع شده، ساختمان این بنا متعلق بقرن نهم هجری میباشد. دولنگه در نفیس آن مورخ بسال ۸۶۵ هجری است. در نتیجه تعمیرات مکرری که در این بقعه بعمل آمده بنای آن بصورت بناهای تازه درآمده است.

این بقعه دارای رواق و حرم چهار گوش و گنبد ساقه دار مدوری میباشد. صندوق روی مرقد دارای تاریخ ۸۷۹ هجری است، نام سازنده صندوق آن استاد حاجی عبدالله میباشد که بخط رقاع حک شده است.

امامزاده روشن گرگان - بندرشاه

ثبت تاریخی ۳۵۸

امامزاده روشن

استان مرکزی «تهران»

اراک

آتشکده بَرزو
دوازده کیلومتری راهجرد
ثبت تاریخی ۳۴۴

این آتشکده متعلق بدوره ساسانی است ،
ازلحاظ ساختمانی مانند چهارطاقی‌های این دوره
درفارس و نقاط دیگر میباشد .

بقعه سهل بن علی (ع)

قصبه آستانه - چهل کیلومتری جنوب
غربی اراک
ثبت تاریخی ۳۲۳

درقصبه آستانه سه بنا بنام سهل بن علی ،
طالب بن علی ، جعفر بن علی میباشد .
بنای کنونی سهل بن علی که دارای صحن
ورواق و گنبد بزرگ آجری و ایوان کاشیکاری
و آئینه است ، برطبق کتیبه‌ای که در بالای در
ورودی رواق بر روی سنگ مرمر لوزی شکل نقر
شده است (مورخ بسال ۱۱۱۰) متعلق به آغاز قرن
دوازدهم هجری میباشد ، سنگ مرقدان مورخ
بسال ۷۷۲ هجری است، این بنا از لحاظ دارا بودن
صندوق و در و پنجره مشبك چوبی نفیس قابل
توجه و حفاظت است . در داخل ایوان کتیبه
منظومی گچبری شده که معرف تاریخچه تعمیر بنا
میباشد ، تاریخ سال ۱۰۳۸ هجری بر بالای سردر

رواق در پایان چند بیت شعر زیر خوانده میشود:
 روزیکه آفرید ترا صورت آفرین
 بر آفرینش تو بخود کرد آفرین
 بر صورت آفرین و بر این صورت آفرین
 نظم کمترین نعمت الله بر وجدی فی نهم
 شهرشوال المکرم ۱۰۳۸ .

داخل بقعه که بشکل هشت گوش میباشد دارای رواق است، تزیینات نقاشی و قطار سازی نیم گنبدیها و دو کتیبه گچبری بخطوط رقص و ثلث ممتاز، و کاشیکاری ازاره بنا، و چند عدد پنجره چوبی مشبک بزرگ که در نهایت ظرافت تراشیده شده جذبه خاصی باین بنای تاریخی صفوی داده است.

در داخل ضریح سه صندوق چوبی موجود است، لیکن صندوق اصلی که در روی مرقد واقع شده است دارای کتیبه ای بخط نسخ میباشد، این کتیبه و صندوق از نظر هنر حکاکی دارای ارزش است، نام صاحب قبر بدین ترتیب خوانده میشود: فی سنه اثنین و سبعین و سبعمائه - هذا قبر سهل بن علی بن ابوطالب رضی الله عنه .

پیش از ساختمان کنونی که متعلق بدوره صفوی وزمان شاه عباس اول است بر روی مزار این مرقد ساختمان دیگری بوده است (در حدود قرن نهم هجری) که بتدریج خراب شده و گنبد فعلی روی آن ساخته شده است. آخرین سال تعمیر این بنا ۱۲۲۱ هجری میباشد که بر روی یک قطعه سنگ نقر شده و در سردر طرف گورستان باقیمانده است.

بقعه آجری هفتاد و دوتن مشتمل بر دو بنای متصل یکدیگر است که هر دو بنا دارای پوشش گنبدداری میباشد، محوطه بقعه را گورستان وسیعی تشکیل میدهد، بر دیوار هر دو قسمت بنا کتیبه هائی بخط ثلث نوشته شده است.

گنبد و رواق جنوبی امامزاده سهل بن علی

آستانه هفتاد و دوتن

ساروق - اراک

ثبت تاریخی ۳۰۶

دوگنبد بقعه هفتاد و دو تن

از مطالعه متن کتیبه بنای بزرگتر معلوم میشود که تاریخ اصلی این قسمت بنا متعلق بقرن ششم هجری است، بانی بنا بنام علی بن الحسن بن علی النائب بوده، که در تاریخ ماه ذیقعده سال ۵۸۷ هجری امر بساختن این بقعه نموده است، در بنای کوچکتر کتیبه دیگری است که حاکی از ساختمان نقش قبه بامر قوام الدین ملقب به تاج-الاسلام در سال ۶۲۰ هجری میباشد. کتیبه کوتاه و مختصری در زیر کتیبه مورخ ۶۲۰ هجری جای گذاری شده است، از مفاد کتیبه سوم چنین مستفاد میشود که هر قسمت از بنای این بقعه دارای بانی خاص بوده است.

در داخل هر دو بنا تعدادی صندوقهای چوبی منبت عنقیه و نفیس موجود است که بر روی یکی از این صندوقها تاریخ سال ۷۰۰ هجری حک شده است، سایر صندوقها قدیمی میباشند.

بقعه قدیمی امامزاده سید اسمعیل شامل صحن و ایوان و دو گلدسته بلند و رواق و ضریح و مرقد و مسجد محقری است. در داخل سردر بقعه و درون ایوان کتیبه ای است بخط نستعلیق سفید رنگ که بر متن کاشی خشتی لاجوردی نقش شده، از مفاد این کتیبه تاریخی برمیآید، که ساختمان ایوان و دو گلدسته کاشیکاری بلند سردر در زمان سلطنت محمد شاه قاجار و بسال ۱۲۶۲ هجری با اهتمام عیسی خان بیگلریگی انجام یافته است.

در این ایوان یک رشته مقرنس کاری گچبری و دولوحه خشت کاشی برجسته زیبا موجود است، پس از ایوان رواق بقعه بادو گوشوار دوطبقه که مزین بمقرنس و گچبری است مشاهده میشود، در داخل بقعه و بالای سردر و در حدفاصل مرقد و مسجد دولنگه در چوبی قدیمی با نقش و نگار

تهران

خیابان سیروس

امامزاده سید اسمعیل (ع)

ثبت تاریخی ۴۰۹

آلت ولغت برجسته و کتیبه‌های تاریخی که بر روی آن حک شده است وجود دارد، این در تاریخی گذشته از نفاست و هنر حکاکی دارای قدیمترین تاریخ در بناهای محدوده کنونی تهران میباشد. کتیبه روی این دولنگه در که قسمتی بخط نستعلیق برجسته و قسمتی دیگر بخط ثلث میباشد چنین است:

«تعمیر در بقعه متبرکه سیدجلیل امامزاده اسمعیل در عهد دولت سلطان العادل و خاقان البازل السلطان بن السلطان و الخاقان بن الخاقان السلطان محمد شاه غازی خلدالله ملکه و ایدشو کته الی یوم.»

متن تاریخ روی در که حاکی از نام نجار آن هم نیز میباشد بدینقرار است:

«سید اسمعیل علیه التحیه والسلام. بتاریخ غره جمیدالاول سنه سته و ثمانین و ثمانمائه، (۸۸۶ هجری) صاحب خیر هذا الباب مزار متبرکه. استاد حسین بن پیرعلی حداد طهرانی. عمل استاد حسین ابن حسن نجار القاشانی.»

علاوه بر کتیبه‌های تاریخی مذکور بر روی در کتیبه‌های دیگری حک شده است. بدین ترتیب میتوان قسمتی از بقعه امامزاده اسمعیل را متعلق بقرن نهم هجری زمان ساختمان اصلی بنا و بقیه را بقرن سیزدهم هجری و دوران قاجار منسوب دانست.

بقعه مقدس امامزاده یحیی و امامزاده محمد دارای صحن وسیع و مسجد و ایوان و رواق و ضریح و حرم آئینه کاری و سرداب و گنبد کاشی مخروطی شکل و سقاخانه و ساختمانهای دیگری میباشد. قدیمترین اثر منقول این بقعه تاریخی که ساختمان اصلی بنای آن نیز بدوره مغول نسبت داده میشود صندوق چوبین روی هرقد میباشد

ایوان و دو گلدسته امامزاده سید اسمعیل (ع)

تهران - محله امامزاده یحیی
بقعه حضرت امامزاده یحیی
و امامزاده محمد (ع)
ثبت تاریخی در جریان است

که دارای تاریخ ۸۹۵ هجری است . همچنین لوحه برنجی مرقد درزمره اشیاء نفیس این بقعه بشمار می‌رود .

در باب نام و نسب شریف امامزاده یحیی چنین نوشته شده :

سیدعزالدین ابوالقاسم یحیی‌الشهید، رئیس رؤساء الشیعه و صدر علماء عراق بوده است که بچندین واسطه از اولاد عبدالله باهر فرزند حضرت امام زین‌العابدین (ع) میباشد .

بنا بر متن کتیبه روی صندوق آن حضرت که عیناً در زیر نقل میشود :

«هذه التربة و المقبرة لیحیی بن زید بن - الحسن بن امیر المؤمنین (ع)» بانسب آن حضرت که در بالا نوشته شد تطبیق نمی‌نماید ، عقیده محققین علم انساب بر این است که کتیبه روی صندوق از لحاظ معرفی نسب حضرت امامزاده یحیی صحیح نمیباشد و یقیناً اشتباهی در متن آن شده است .

بقعه کنونی امامزاده یحیی و امامزاده محمد که از لحاظ تزیینات کاشیکاری و آئینه کاری بی‌نهایت جالب و ارزنده میباشد از بناهای اخیر است که تجدید ساختمان شده است .

بقعه حضرت امامزاده یحیی (ع)

یک قطعه کاشی قدیمی امامزاده یحیی

بقعه امامزاده زید که دارای صحن و ایوان و رواق آئینه کاری ، گنبد کاشیکاری ، و متعلقات دیگری در جنبین بنا میباشد مدفن سید زید بن

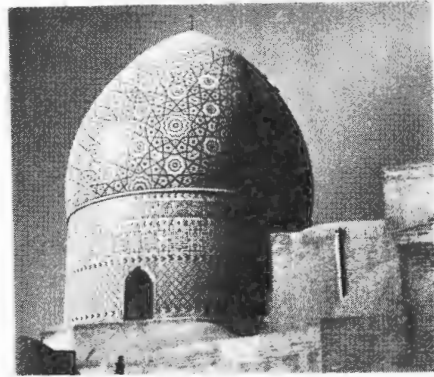
تهران - بازار
امامزاده زید (ع)
ثبت تاریخی ۲۵۹

زین العابدین بن حسین بن علی علیه السلام است .
 قدیمترین تاریخ این بقعه بر روی مرقد (شهر
 رجب ۹۲۰ هجری) و کتیبه دیگری است که بخط
 نسخ برجسته در بالای مرقد باقیمانده تاریخ پایان
 کتیبه آنهم ماه رجب سال ۹۲۰ هجری است .

بنابراین میتوان بنای اصلی بقعه را متعلق
 بدوران صفوی و اوائل قرن دهم هجری دانست.
 در داخل بقعه و روی در خاتم که از ایوان
 بداخل حرم منتهی میشود دو تاریخ ۱۲۹۷ و ۱۳۰۹
 هجری خوانده میشود ، این دو تاریخ که در پایان
 دو کتیبه کاشی نقش شده است معرف تعمیرات بنا
 در قرن سیزدهم هجری میباشد . در مجاورت بقعه
 اطاق آئینه کاری دیگری است که محل مدفون
 عده ای از معاریف گذشته است .

سنگ قبر مرمری بنام لطفعلیخان زند در
 ایوان جنب بقعه نصب شده است ، که میرساند
 محل قبر این شاهزاده دلاور زند باید در بقعه
 امامزاده زید تهران باشد .

کاشیکاری گنبد و تجدید تعمیر ایوان
 و آئینه کاری رواق و حرم و مقبره جنب آن در
 خلال سالهای ۱۳۱۵ - ۱۳۱۶ شمسی انجام یافته
 است .

گنبد کاشیکاری معرق امامزاده زید (ع)

نمای ایوان و گنبد

در زمان شاه عباس اول صفوی چهارباغ
 و عمارت دیوانی و چنارستانی در محل کنونی کاخ
 گلستان و اطراف آن احداث شده بود ، تا اینکه
 کریم خان زند (۱۱۶۳-۱۱۹۳ هجری) در همین
 ناحیه اقدام بساختن ارگ و حصار و برجهایی نمود.
 سپس در دوران قاجار بناهای سلطنتی چندی
 در درون ارگ بتدریج ساخته شد ، چنانکه در

کاخ گلستان

ثبت تاریخی ۴۱۷

سال ۱۲۶۸ هجری مطابق با پنجمین سال سلطنت ناصرالدین شاه قسمت شرقی باغ سلطنتی را وسعت دادند و نیز کاخهای دیگری در اطراف باغ مزبور که بنام گلستان خوانده میشود بنیان نهاده شد . مجموعه کاخهای ضلع شمالی باغ گلستان شامل تالار موزه ، سرسرای ورودی ، تالار آئینه ، تالار برلیان ، تالار عاج ، تالار بلور ، و تالار نارنجستان قبل از سایر قسمتهای کاخ ساخته و پرداخته شده است .

کاخ گلستان - تالار موزه

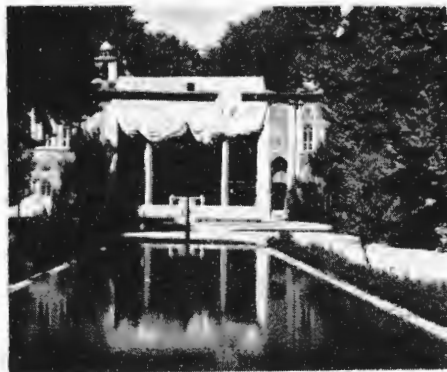
تاریخ ساختمان تالار موزه در سال ۱۲۹۶ هجری میباشد ، در شاهنشین تالار سلام کاخ گلستان تخت زرین جواهرنشان بزرگی بنام تخت طاووس قرار دارد که باید همان تخت خورشیدی باشد ، در وصف همین تالار است که یکی از شاعران عصر ناصر صیغه‌ای سروده که مطلع آن چنین است :

ای قصه‌ها شنیده ز چین و روم
خیز و بیا موزه شاه جهان ببین
کاندر بنا و نقش صورهای خیره‌اند
صنعتگران رومی و صورتگران چین

کاخ پنج طبقه شمس‌العماره در سال ۱۲۸۴ هجری بسپرستی دوستعلیخان معیرالممالک در ضلع شرقی باغ گلستان با سردر و نقش شیرو - خورشید احداث گشت .

منظره کاخ گلستان - ایوان تخت مرمر

عمارت بادگیر و تالار الماس که در سمت جنوب باغ واقع شده از آثار دوران ناصر است .

کاخ مشهور ایبض در ضلع غربی باغ در زمان مظفرالدین شاه ساخته شده است . یک سلسله کاخها و بناهای سلطنتی دیگری در شمال و جنوب کاخ گلستان وجود داشت که بر اثر احداث کاخ وزارت دارائی (خوابگاه) و بانک ملی بازار و کاخ وزارت راه از بین رفته و منهدم گردیده است .

عمارت تخت مرمر

ثبت تاریخی ۴۱۶

بنای تخت مرمر در سه سال اول سلطنت کریم‌خان زند یعنی در خلال سالهای ۱۱۶۳ و ۱۱۶۵ هجری بدست آن شهریار بنیان نهاده شد، پس از فوت خان زند آقامحمدخان قاجار (۱۱۹۳ - ۱۲۱۱ هجری) در تکمیل آن کوشش نمود، این شهریار قاجار در سال ۱۲۰۶ هجری دستور داد قسمت زیادی از مصالح ساختمانی و قطعات نقاشی و تزیینی کاخ سلطنتی کریم‌خان را از شیراز به تهران و عمارت تخت مرمر منتقل نموده و در ساختمان تخت مرمر بکار بردند.

بنابدستور فتحعلیشاه قاجار در سال ۱۲۲۱ هجری تخت مرمر بزرگی ساخته شد که اکنون در وسط ایوان اصلی کاخ قرار دارد، نام اصلی تخت مرمر، تخت سلیمانی است، در اطراف این ایوان آثار نقاشی و تزیینات فراوانی از دوران قاجار بیادگار مانده است. پس از فتحعلیشاه سایر شاهان قاجار هم به پیروی از اجداد خویش نیز در تکمیل تزیینات و آراستن بناهای کاخ اقدام کردند.

در این اواخر وزارت فرهنگ و هنر بوسیله هنرمندان چیره‌دست و کارشناسان ماهر در حفظ مجموعه کاخ گلستان و آثار ساختمانی و تزیینی آن اقدامات مهمی انجام داده است، بدیهی است با تعمیرات اساسی که در این بنا بعمل آمده و هم‌اکنون ادامه دارد این کاخ و متعلقات آن که حاوی اصول و مکتب معماری و نقاشی دوران قاجار است محفوظ و مصون خواهد ماند.

تخت نادری

کاخ سرخه حصار

ثبت تاریخی در جریان است

کاخ سرخه حصار که بنام کاخ یاقوت هم خوانده شده، از ساختمانهایی است که در اواخر قرن سیزدهم (۱۳۰۷ هجری قمری) بنا شده. این کاخ سلطنتی شامل دو دستگاه عمارت بنام کوشک بیرونی و حرم‌خانه بوده و مجموعاً در حدود دو ویست

اطاق داشته است . گذشته از بناهای سلطنتی قلعه و ساختمان‌های دیگری بنام کاروانسرای ، سربازخانه ، گرمابه داشته است که امروزه اثری از متعلقات آن دیده نمیشود . در حال حاضر قسمتی از این محل به تأسیسات بهداشتی کارگران اختصاص داده شده است .

کاخ سرخه حصار

مسجدشاه یا سلطانی از مساجد بزرگ و معروف تهران و از بناهای فتحعلیشاه قاجار است، که بنای آن در سال ۱۲۴۰ هجری قمری پایان یافته، نام فتحعلیشاه در پیشانی ایوان بزرگ سمت قبله بخط نستعلیق نوشته شده است . همچنین نام ناصرالدین‌شاه قاجار که در سال ۱۳۰۷ تعمیراتی بفرمان وی در مسجد انجام یافته در سردر جلو خان شمالی دیده میشود .

دومناره سردر مسجدشاه از آثار زمان ناصرالدین‌شاه میباشد . این مسجد از لحاظ وسعت صحن و دارابودن شبستانهای زیبا و گنبد عظیم کاشیکاری و طاقما و غرفات و سردر باشکوه جالب است و نمونه‌های کاشی‌کاری بدیعی در آن دیده میشود .

طرح ساختمان گنبد اصلی آن در نتیجه تعمیرات اخیر بصورت جناقی درآمده ، درالان بزرگ کتیبه‌ای از کاشی است که قصیده آن اثر طبع مجمر شاعر در وصف این بنای عظیم است و ماده تاریخ آن بیت زیر میباشد :

کلک مجمر از بی تاریخ سالش زد رقم
پیش این مسجد سزدگر قبله‌آید در نماز
همچنین فتحعلیخان صبا ملقب به ملک الشعراء

تهران

مسجدشاه

ثبت تاریخی در جریان است

ایوان ودو گلدسته مسجدشاه

در وصف مسجد قصیده‌ای سروده است که کتیبه آن در مسجد نصب شده، ماده تاریخ این قصیده بیت زیر است :

رقم زد منشی کلک صبا از بهر تاریخش
بود این مسجد فتحعلی شه کعبه دوم
کتیبه منظوم دیگری از شادروان صبا شاعر
در سردر غربی مسجد در روی خشت کاشی بخط
نستعلیق در زیر مقرنس کاری گچی باقیمانده است
که مطلع آن چنین شروع شده :

« بهین سلاله حوا مهین نتیجه آدم
قضا توان و قدر اقتدار فتحعلی شه »
ماده تاریخ آن نیز مصراع زیر میباشد :

« که شد ز قبله عالم بنای قبله عالم »

هم‌زمان با ساختمان این مسجد در تهران در شهرستانهای دیگر مانند سمنان ، قزوین ، بروجرد ، کاشان مساجدی بهمین سبک و شیوه معماری ساخته شد که آنها هم نیز بنام مسجدشاه و مسجد سلطانی شهرت دارند . در ساختمان مساجد سلطانی از شیوه معماری مسجد وکیل شیراز پیروی و تبعیت شده است .

ایوان و قسمتی از صحن مسجد

مدرسه سپهسالار یا ناصری تهران از مدارس بزرگ و زیبای قرن سیزدهم هجری است . بنای این بنای عظیم و ساختمان مجلس شورایی شادروان حاج میرزا حسن خان سپهسالار قزوینی صدراعظم دوره ناصرالدین شاه قاجار و برادرش مشیرالدوله بوده اند .

آغاز ساختمان این بنای معتبر در سال ۱۲۹۶ هجری قمری میباشد .

مجموعه این بنای باشکوه شامل جلوخان و سردر و دهلیز و ساختمان دو طبقه حجرات و چهار ایوان و مقصوره و گنبد عظیم و شبستان (چهلستون)

تهران - خیابان نظامیه

مدرسه و مسجد سپهسالار

ثبت تاریخی ۲۶۰

وهشت گلدسته و مناره کاشیکاری و مخزن کتابخانه معتبری است .

در اصلی ورودی مدرسه درحاشیه خیابان بهارستان قرار دارد .

همچنین ازضلع شرقی نیز دری بطرف مسجد و مدرسه باز میشود ، دراین دهلیز شاهکاری از معماری و کاشیکاری معروف به هفت کاسه «طاق معلق» بیادگار مانده است .

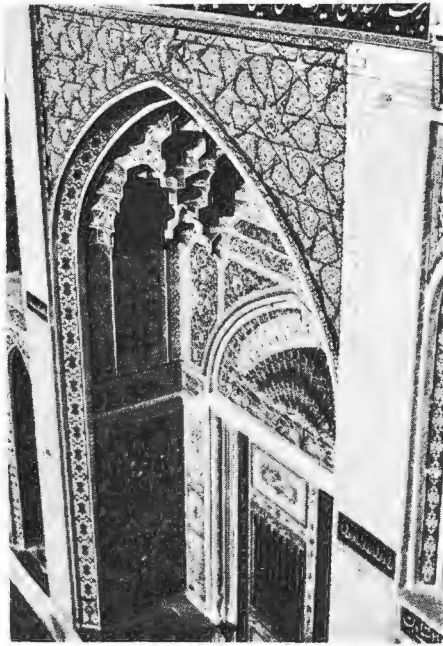
در بالای ایوان شمالی ساعت بزرگی نصب شده است .

در این مدرسه و مسجد کتیبه‌های بیشماری در روی کاشی نقش شده که اهم آن شامل : اشعاری از سنائی شاعر در اطراف ایوان غربی در مقام فضیلت علم و عالم و دیگر کتیبه‌ای است که حاوی مفاد وقفنامه میباشد ، متن این وقفنامه بخط نستعلیق در سراسر صحن مدرسه و حجرات طبقه اول در روی کاشی نوشته شده است .

از مشخصات ممتازه تزیینات این بنا گذشته از طاق معلق ، کاشیهای مصور خشتی رنگارنگ بنا است که دارای مناظر بسیار زیبا و دورنماهایی میباشد ، همچنین از لحاظ حجاری و سنگتراشی ستونهای يك پارچه و سنگهای ازاره بنا قابل کمال توجه است .

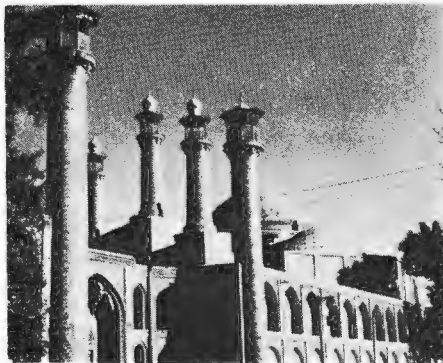
بطور کلی مدرسه سپهسالار در عدد بزرگترین مدارس تهران است ، طول آن ۶۲ و عرضش ۶۱ متر میباشد در صحن آن باغچه‌ای مشجروزیبا با آب‌نمای بزرگ تعبیه شده است . مجموع حجرات آن قریب شصت حجره است . ارتفاع گنبد آن ۳۷ متر میباشد .

در حال حاضر طبق برنامه صحیح و وسیعی تعمیرات اساسی و تزیینی این مدرسه و گنبد باشکوه آن بانظارت فنی اداره کل باستان‌شناسی و فرهنگ عامه ادامه دارد .

قسمتی از سردر مدرسه عالی سپهسالار

نمای گنبد و گلدسته‌های مدرسه عالی سپهسالار

خیابان بوذرجمهری

درخونگاه

مسجد حاج رجبعلی

ثبت تاریخی ۴۱۴

این مسجد که از مساجد قدیمی تهران می باشد دارای صحن بالنسبه وسیع وشبستان تابستانی وزمستانی وایوان ومدرس زیبایی است . ایوان مدرسه وشبستان قدیمی مسجد از لحاظ سبک ساختمان واسلوب کاشیکاری وکتیبه خط ثلث که برسه بدنه ایوان رفیع نصب شده بسیار جالب وارزنده است .

طاقنماهای جنبین ایوان ودو گوشوار فوقانی آن دارای طاق بندی و کاشیکاری ممتاز می باشد در این قسمت بنا دو کتیبه بخط ثلث سفیدرنگ بر متن خشت های کاشی لاجوردی نصب شده که میرساند این مسجد مرمت گردیده است .

طاقنماهای صحن مسجد عموماً مزین بکاشیکاری گیره خوش طرح والوان می باشد. در وسط قطعات کاشی بسبک دوران صفوی ومدرسه شاه سلطانحسین صفوی در اصفهان با کاشی ورسم- الخط کوفی کلمات «الله» و «علی» ساخته اند. در عقب این ایوان رفیع شبستان ومحراب مسجد واقع شده ، این شبستان از نظر هنرمعماری وتزیینات کاشیکاری دوران قاجار بی نهایت زیبا وحائز اهمیت است . بالاخص از لحاظ نقوش بسیار جالب ورنگ آمیزی در عداد هنرهای ظریف وممتاز می باشد ، در وسط دائره کاشی ایوان نام کاشیکار واستاد بنا بدین ترتیب ثبت شده است : «عمل کمترین استاد محمدقلی شیرازی سنه ۱۲۶۲» .

شبستان قدیمی مسجد و گوشوارهای داخل آن ومقرنس کاری درون محراب وخطوط زیبای کتیبه آن که با سایر تزیینات کاشیکاری اختلاط حاصل نموده اند ، منظره ای بس زیبا باین قسمت از بنای مسجد داده است ، این مسجد وشبستان وایوان وصحن آن احتیاج بتعمیر وممرمت اساسی وتزیینی دارد .

تهران - پامنار

مناره

ثبت تاریخی ۴۱۰

این مناره کاشیکاری در نتیجه توسعه معبر پامنار در جنب خیابان قرار گرفته است. سابقاً در پای مناره مزبور مسجدی بوده است. ساختمان این مناره ساده متعلق بقرن سیزدهم هجری می باشد.

بازار مروی
مدرسه خان مروی

ثبت تاریخی ۴۱۲

مدرسه خان مروی از بناهای دوره فتحعلیشاه قاجار است، بنای مدرسه شامل جلوخان و سردر و هشت و صحن وسیع و حجرات و دو مدرس و ایوانهای متعدد می باشد، که مزین بکاشیکاری خشتی است، و از مدارس قدیمی شهر تهران بشمار میرود.

در ایوان مقابل در ورودی مدرسه و در بالای مدرس آن که دارای مقرنس کاری است بخط نستعلیق در روی کاشی خشت لاجوردی پس از کتیبه «بسم الله الرحمن الرحيم» عبارت زیر خوانده میشود:

«قَدِّمَ هَذَا الْبِنَانَ الْقَوَائِمَةَ الْاِرْكَانَ
بِتَوْفِيقِ اللَّهِ الْمَلِكِ الْمُسْتَعَانَ.»

در زیر این کتیبه چنین ثبت شده است:
«فی ایام دولة السلطان الاعظم والخاقان
الاکرم السلطان فتحعلیشاه قاجار خلد الله ملكه
وسلطانه وافاض على العالمين بره واحسانه . حرره
محمد مهدی سنه ۱۲۴۰.»

کتیبه منظوم دیگری در سه سطر با خط
نستعلیق خوش سفید رنگ در روی خشت کاشی
زمینه لاجوردی نوشته شده که معرف ساختمان
عظیم مدرسه بنام بانی آن فخرالدوله در زمان
فتحعلیشاه است، ماده تاریخ این قصیده که اثر
طبع شادروان صبا شاعر کاشانی است چنین می باشد:
ساخت این مدرسه عالی فرخنده اساس
که ندید است قضا ثانی آن تأسیسی

.....
.....

منشی طبع صبا از پی تاریخش گفت
که سزد مدرس این مدرسه را ادیسی

در طرفین در مدرس دولوح کاشی خشتی
بزرگ که شامل قصیده منظومی بزبان عربی در
توصیف ساختمان مدرسه و تجلیل فتحعلیشاه قاجار
میباشد نصب شده است. در این کتیبه نام طاق کسری
آورده شده و بمنظور بیان عظمت مدرسه مروی
را که بنام بانی آن مدرسه فخریه هم خوانده
میشود با طاق کسری (ایوان مداین) بنای دوره
ساسانیان که در نزدیکی شهر بغداد واقع شده
است مقایسه نموده .

در متن این کتیبه وجه تسمیه مدرسه بنام
فخریه چنین ثبت شده : « وسمیت مدرسه الفخریه »
و شهرت کنونی آن بنام خان مروی را چنین
میدانند که بانی آن فخرالدوله از طرف فتحعلیشاه
قاجار حاکم مرو بوده است، از اینرو مدرسه فخریه
بنام خان مرو مشهور و نامیده میشود .

مدرسه سپهسالار قدیم از بناهای دوره
ناصرالدین شاه قاجار است، بانی آن مرحوم
میرزا محمدخان سپهسالار میباشد .

ساختمان این مدرسه زیبا و معتبر شامل
جلوخان وسیع ، سردر ، دو مناره کاشیکاری ،
هشتی ، صحن مفرح ، حجرات دو طبقه با ستونهای
سنگی زیبا و دو مدرس و شبستان ممتاز میباشد .

در سردر مدرسه آثار دو پشت بغل از کاشیکاری
زیبا باقیمانده است. همچنین کتیبه ای بخط نستعلیق
درشت قلم سفیدرنگ بر روی خشت کاشی لاجوردی
نقش شده است، قسمتی از این کتیبه تاریخی ریخته
شده و از آنچه باقی است چنین مستفاد میشود ، که
ساختمان مدرسه در عهد ناصرالدین شاه قاجار
بوسیله میرزا محمدخان سپهسالار باهتمام میرزا
نصرالله اتمام یافته است . در دالان این مدرسه

حیات شاهی مدرسه سپهسالار قدیم

ثبت تاریخی ۴۱۱

حجراتی ساخته شده، صحن آن بسیار مفرح
و نمونه کاملی از معماری مدارس قدیمی دوران
قاجار و قرن سیزدهم هجری است.
در اطراف صحن و مدرسه گذشته از
حجرات دوطبقه و ایوانها که متکی بستون‌های
سنگی است تزیینات زیبایی از کاشیکاری باقیمانده
است، این مدرسه دارای دومدرس و شبستان وسیع
میباشد که در مقابل یکدیگر قرار گرفته‌اند.
گذشته از کتیبه تاریخی سردر، کتیبه منظوم
مفصلی در روی خشت کاشی در سه بدنه شبستان
و مدرسه مدرسه نصب شده است، مفاد کتیبه منظوم
شامل ساختمان مدرسه بنام سپهسالار است، اینک
برای نمونه چند بیت از کتیبه تاریخی منظوم
در زیر نقل میشود:

نخست از فرزندان دوم از بخت سلطانی
سپهسالار کرد از نو بنا این کعبه ثانی
بعهد خسرو آگه جهانبان ناصرالدین شه
که چون جد و پدر بر حضرتش ختم است سلطانی

همایون مسجدی افراشت در طهران که از رفعت
یکی قندیل عالی سقف آن خورشید نورانی
مبارک مسجدی از فر شاهنشاه که ایوانش
چو قلب شه منور گشت از آیات قرآنی

غرض این کعبه مقصود و این عالی بنا مسجد
بسعی وی چو آمد با صفای لطف ربانی
بفر ایزد اول شاعر ملک عجم گفتا
که از سعی محمد شد بنا این کعبه ثانی

۱۲۸۳ هجری

کتابه الفقیر المذنب عبدالحسین

بازار چهارسوق
مسجد سیدعزیزالله
ثبت تاریخی ۴۱۵

مسجد سیدعزیزالله از بناهای زمان فتحعلیشاه قاجار (۱۲۱۱ - ۱۲۵۰ هجری) است، این مسجد زیبا شامل سردر و جلوخان و هشتی و صحن و شبستان قدیمی و جدید میباشد .

این مسجد که بصورت مساجد چهارایوانی ساخته شده ، در عداد زیباترین مساجد زمان قاجار است ، منظره صحن آن در اثر نصب خشت‌های کاشی هفت رنگ و گیره‌کاری ظریف السوان و شمشه‌بندی و نقوش و ترسیمات هندسی بسیار جالب و زیبا میباشد .

در سه ایوان باقیمانده از بنای اصلی اقسام و انواع کاشیکاری خوش طرح با نقش‌ونگار فراوان و اشکال هندسی موجود است ، در بدنه داخلی این سه ایوان کتیبه‌هایی بر روی خشت کاشی بخط ثلث سفیدرنگ بر متن لاجوردی نقش شده که در پایان یکی از این کتیبه‌ها نام کاتب و تاریخ نصب کتیبه بدین ترتیب ثبت گردیده است:

«حرره العبد محمد فی ۱۳۱۰ .» ، این تاریخ می‌رساند که قسمتی از تزیینات کاشیکاری مسجد بعد از ساختمان اصلی آن انجام یافته است. طاق‌بندی و یزده‌بندی و شمشه‌کاری و کاسه‌های معلق سقف سه ایوان بالاخص ایوان رفیع آن که مدخل شبستان قدیمی میباشد از آثار تزیینی بسیار ارزنده و مهم این مسجد بشمار میرود ، طراحان و کاشیکاران این بنا سعی نموده‌اند که در تزیینات کاشیکاری از نقوش و ترسیمات مکرر احتراز جویند ، از این جهت هر بدنه کاشیکاری مسجد دارای نقش و طرح خاص میباشد .

در سردر مدخل اصلی مسجد و در بالای در چوبی آن تاریخ ۱۳۱۱ هجری حکاکی شده است ، در جلوخان این مسجد گذشته از قطعات کاشیکاری، کتیبه‌ای بر روی خشت کاشی لاجوردی بخط نستعلیق در سه بدنه آن نصب گردیده ، این کتیبه حاکی بر لزوم انجام فرائض مذهبی ،

بالاخص در باب نماز گذاردن بصورت انفرادی و جماعت است، در قسمتی از این کتیبه که پایان آن است چنین نوشته شده: «روایت از حضرت صادق علیه السلام فرمودند وضو را درست گرفتن و روز و شب را برای نماز جماعت بمساجد رفتن ... ابوالقاسم.»

گنبد خوش طرحی در جنوب مسجد میباشد. در اثر تغییرات و تعمیرات مکرر قسمتی از آثار قابل توجه و قدیمی این مسجد از میان رفته و بجای آن شبستان جدیدی با حاشیه کاشی معرق و سقف آهنین برپا نموده اند. مسجد در حال حاضر حاجت بتعمیرات اساسی و کامل دارد.

بازار

مدرسه و مسجد شیخ عبدالحسین

ثبت تاریخی ۴۱۳

مسجد و مدرسه از بناهای دوره ناصرالدین شاه قاجار است، از مسجد قدیمی اکنون تنها یادبودی که از زمان ساختمان آن باقی مانده کتیبه کاشی خشتی سردر است، که میرساند بنای مسجد در سال ۱۲۷۰ هجری از محل ثلث مرحوم میرزا تقی خان امیر نظام و سعید شیخ عبدالحسین اتمام پذیرفته است. این کتیبه رقم حسین قولر آقاسی می باشد.

تاریخ تعمیر دیگری در سردر ثبت شده که تاریخ آن سال ۱۳۶۳ هجری است. اکنون در نتیجه تعمیرات کلی که در بنای مسجد و شبستان آن شده، بصورت بناهای تازه ای درآمده است، و اثری از معماری دوران قاجار در آن دیده نمیشود.

ساختمان مدرسه شیخ عبدالحسین که معاصر بنای مسجد جنب آن است تا حدود زیادی وضع و اسلوب زمان ساختمانی خود را حفظ نموده است، این بنا بصورت مدارس چهار ایوانی میباشد، شامل سردر و هشت و صحن و حجرات دو طبقه و مدرّس و کاشیکاریهای زیبا و چند پنجره چوبی مشبک

است. در داخل صحن مشجر مدرسه و ایوانهای فوقانی آن پنج رشته مقرنس گچبری باقیمانده که در نوع خود اثرممتازی بشمار میرود. همچنین کاشیکاری معرق و گره کاری برخی از پشت بعلهای طاقنماهای داخلی که متعلق بزمان ساختمان مدرسه است بی نهایت زیبا و ارزنده میباشد.

سردر مدرسه و گوشوارهای طرفین آن قدیمی و مزین به مقرنس گچبری و کاشی معرق است، در چوبی مدرسه که دارای کنده کاری برجسته و کتیبه ای بخط نستعلیق میباشد از نمونه های ممتاز نجاری قرن سیزدهم هجری بشمار میرود، در روی این در کتیبه ای بشرح زیر حکاکی شده است:

«بفرمایش آقا یوسف صورت اتمام پذیرفت
عمل استاد نوروز تهرانی ۱۲۷۹» .
در روی چهارچوب در نیز شعر زیر کنده شده است :

الهی تا در رحمت گشوده ز آسمان باشد
گشاده این در عالی بر این عالی مکان باشد
در بیت دوم بانی این عمل خیر را شیخ
عبدالحسین معرفی نموده است .
اکنون تعمیرات کلی این مدرسه بانظارت
اداره کل باستان شناسی و فرهنگ عامه در جریان
میباشد .

آتشکده اشکانی

خمین - دره خوره

ثبت تاریخی ۱۳۱

از این آتشکده اشکانی باستانشنای دوستون سنگی چیزی دیگر باقی نمانده ، این دوستون سنگی که در مجاور یکدیگر واقع شده اند دارای دوسر ستون و دوتنه ستون میباشد ، بدنه آنها مرکب از شش قطعه سنگ ساده مدور است ، که بر رویهم استوار گردیده است . این محل بنام معبد دوره سلوکی هم شهرت دارد .

دوستون سنگی آتشکده

دماوند - تهران

مسجد جمعه

ثبت تاریخی ۲۳۰

در منطقه تاریخی شهر دماوند و آبادیهای مجاور آن آثاری از اوائل اسلام و قرن پنجم هجری و دوران سلجوقیان بیادگار باقیمانده که اهم این آثار بقایای مسجد جمعه سلجوقی و مناره آن است. مسجد جمعه سلجوقی در نتیجه تعمیرات فراوان و صدماتی که بساختمان اصلی و تاریخی آن وارد شده اکنون فاقد امتیازات تاریخی است و بصورت بنای تازه‌ای درآمد است.

مناره مدور آجری ساده آن که بر روی پایه چهار گوش آجری قرار گرفته تنها یادگاری از بنای مسجد سلجوقی است؛ در روی این مناره بقایای کتیبه‌ای بخط کوفی و تزئینات دیگری بشیوه قرن پنجم هجری باقیمانده است. چند تاریخ در ساختمان این مسجد بنظر میرسد که معرف تعمیرات آن است از جمله: سال ۸۲۱ هجری است که حاکی از الحاق بنائی بمسجد سلجوقی است.

همچنین سال ۹۲۷ و ۱۰۲۴ و ۱۰۳۰ و ۱۰۸۱ هجری که کلاً دال بر تعمیرات مسجد در زمان سلاطین صفوی است.

قسمتی از پای مناره سلجوقی مسجد

تهران - ری

ری قدیم

ثبت تاریخی ۲۵۵ - ۲۱۴ - ۱۲۵

ویرانه‌های باستانی ری که در حوالی شهر کنونی ری باقیمانده است، شامل آثاری از دوران هخامنشی و اشکانی و ساسانی و ادوار اسلامی نیز میباشد چنانکه در کتیبه بیستون و نقوش داریوش بزرگ نام باستانی ری (راکا) نقر شده درازمنه اسلامی بنام ام‌البلاد و شیخ‌البلاد خوانده میشده است.

کاوشهای علمی باستان‌شناسان خارجی از صد و پنجاه سال قبل در اراضی باستانی ری آغاز گردید تا اینکه در سال ۱۳۱۳ خورشیدی هیأت علمی امریکائی با اجازه دولت شروع بیک رشته گمانه زنی و حفاری و مطالعات تاریخی در حدود زمینهای قلعه طَبَرَك، نقاط مجاور چشمه‌علی،

برج نقاره‌خانه، چال‌تَرخان، مرتضی‌گرد، تپه چشمه، منصورآباد، حسین‌آباد، حاجی‌آباد، قلعه و باروی ری نمودند. در خلال این کاوشهای علمی ابنیه و آثار و اشیاء سفالی و لعابی و مسکوکات زرین و سیمین از دوره اشکانیان و ساسانیان و اسلام بالاخص عصر سلجوقیان و قرن ششم و هفتم هجری بدست آمد.

کشف ویرانه‌کاخ اشکانی بر روی تپه - چشمه‌علی و نقش برجسته سنگی ساسانی کوه سَرَسِرَه از نتایج خاکبرداری و حفاریات این هیأت علمی میباشد.

با پیدایش ویرانه‌های مسجدی از قرن دوم هجری و دخمه آجری و قطعات گچبری دوران سلجوقی در شهر ری آثار عظمت و مرکزیت و آبادی این اراضی در اوائل اسلام و قرن پنجم و ششم هجری ثابت و آشکار گردیده است.

دیوار قلعه و گورستان قدیمی

ری - جاده ورامین

تپه میل

ثبت تاریخی ۴۰۷

تپه میل نزدیک ده خیرکنار جاده ورامین دارای آثاری از دوره ساسانیان میباشد. در اراضی این تپه ضمن کاوشهای علمی بقایائی از بناهای ساسانی کشف شده است.

تپه میل - بنای ساسانی

مهمترین آثار دوره اسلامی ری قدیم شامل يك رشته دیوارهای خشتی و سنگی است که بمنزله بارو و حصار شهر وارگ قدیمی دوران خلفای عباسی بوده (۱۳۲ - ۶۵۶ هجری) قسمتی از حصار درونی در پیرامون دهکده و مسجد محمدیه از زیر خاک بیرون آورده شده است. فداخل حصار قلعه

قلعه طبرک و بارو و حصار

ری قدیم

ثبت تاریخی ۲۰۲

طَبْرَك بر بالای کوهی بهمین نام ساخته شده است. این قلعه از جمله آثار عظیم ری بشمار میرفته است و تا اواسط قرن ششم هجری برجای مانده بود تا اینکه در زمان طغرل سلجوقی (نیمه اول قرن پنجم هجری) بامر وی ویران گردید. در صفحه این کوه نقشی از بهرام گور شهریار ساسانی بوده است که بعداً در سال ۱۲۴۶ قمری تصویر ساسانی را حک نموده و صورتی از فتحعلیشاه قاجار بجای آن تراشیده اند.

تهران - ری
برج نقاره خانه
ثبت تاریخی ۲۰۳

بقایای برج آجری نقاره خانه که دارای هشت ترک آجری است، از بناهای دوره سلجوقی است که برفراز کوهی بهمین نام آثار آن باقی مانده است. در اطراف این برج کاوشهای علمی بعمل آمده و در نتیجه روشن شده است که این محل دخمه و آرامگاهی از زمان سلجوقیان میباشد.

نقاره خانه سلجوقی

بقعه بی بی شهربانو برفراز صخره ای ساخته شده، این بنا با دیوار سنگی قدیمی محصور گردیده است. ساختمان آن شامل دو صحن و حجرات مسکونی و رواق و متعلقات دیگری میباشد. حرم این بقعه دارای گنبدی نیز میباشد

امین آباد - ری
بقعه بی بی شهربانو
ثبت تاریخی ۲۵۶

وازدقت در گوشوارهای طاق حرم قدمت بنا روشن است، ساختمان گنبد با روکش کاشی و مسجد شمال حرم از بناهای دوران قاجار بشمار میرود، این محل را مدفن بی بی شهربانو دختر یزدگرد ساسانی میدانند. در قسمتهای قدیمی بنا که باید متعلق بدوران آل بویه و قرن چهارم هجری باشد تاریخ و نوشته‌های بدست نیامده است. قدیمترین اثر تاریخی این مزار صندوق روی مرقد است که دارای کتیبه‌هایی بخط ثلث برجسته میباشد. تاریخ این صندوق سال ۸۸۸ هجری است. همچنین در منبت زیبایی که در واقع در ورودی بقعه است از آثار زمان شاه طهماسب اول صفوی میباشد. ۹۶۲ هجری

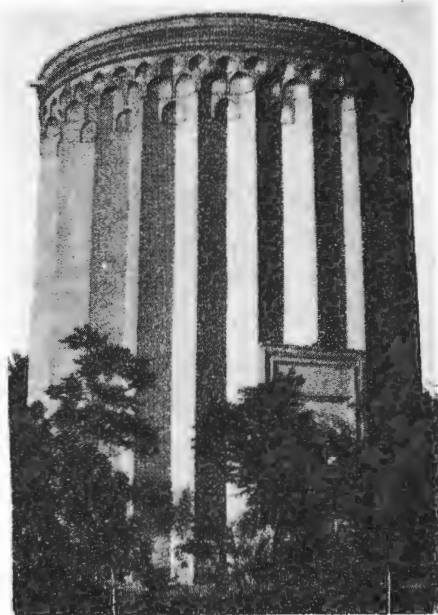

گنبد بقعه بی بی شهربانو

ری - برج طغرل

ثبت تاریخی ۱۴۷

برج طغرل (مقابل بقعه ابن بابویه) شهری بنای آجری عظیمی است که بلندی آن در حدود ۲۰ متر میباشد. بدنه این برج ترك ترك است. این برج که در وسط محوطه‌ای قرار گرفته باید مدفن طغرل اول پادشاه سلجوقی باشد. ضمن تعمیری که در سال ۱۳۰۰ هجری قمری در این برج بعمل آمده است کلیه آثار و علائم تاریخی و معماری سلجوقی آنرا (از قبیل کتیبه کوفی و نقش و نگار آجری سبک سلجوقی) از بین برده‌اند و اکنون این برج تاریخی که در عداد بناهای نیمه اول قرن پنجم هجری بشمار میرود بصورت بنای تازه‌ای درآمد است. لوح سنگ مرمری پیادگار مرمت بنا بر سردر برج نصب میباشد.

برج طغرل

ری
زندان هارون

ثبت تاریخی ۴۰۸

زندان هارون

بنای تاریخی زندان هارون که در ۱۲ کیلومتری جاده تهران به خراسان در دامنه کوههای مسگرآباد واقع شده شامل ساختمانی بشکل مکعب مستطیل میباشد که از سنگهای نامنظم تیره رنگ با ملاط گچ و طاق آجری ساخته شده است ، ارتفاع اصلی بنا در حدود ۹ متر بوده . ارتباط خارج بداخل بنا منحصرأ از روزنه‌ای است که در ضلع جنوبی بالای دیوار تعبیه شده . این بنا مشتمل بر دو طبقه است که هر طبقه دارای چهار صفا میباشد .

ساختمان این بنای عظیم و عجیب را بدوران آل‌بویه (قرن چهارم هجری) نسبت میدهند . در یک کیلومتری شمال این بنا ساختمان محقر دیگری است که آنهم بر طبق مشخصات ساختمانی باید زندان دیگری باشد که هم‌زمان با زندان هارون بنا شده است .

مدفن مقدس حضرت عبدالعظیم (زاویه مقدسه) در شهر ری واقعست . حضرت عبدالعظیم از فرزندان امام حسن (ع) است که در قرن سوم هجری در ری شهید شده و در محل کنونی مدفون گردید . بقعه امامزاده حمزه برادر حضرت امام رضا (ع) و امامزاده طاهر از فرزندان حضرت سجاد (ع) در جوار آستانه مقدسه میباشد . مجموعه این مکان مقدس دارای سردر

تهران - ری
زاویه مقدسه
حضرت عبدالعظیم (ع)
ثبت تاریخی ۴۰۶

وایوان آئینه رفیع وچندین صحن و گنبد طلا و دومناره کاشیکاری و رواق و ضریح و مسجد است. قدیمترین اثر منقول تاریخی این آستانه صندوق نفیس چوب فوفل آن میباشد. در چهار طرف این صندوق گرانبهای کتیبه‌ای بخط نسخ و ثلث برجسته حکاکی شده و در پایان کتیبه تاریخ سال ۷۲۵ هجری و نام سازنده آن یحیی بن محمد اصفهانی خوانده میشود.

دیگر از اجزاء تاریخی بنا در منبت سمت مقبره ناصرالدین شاه است (این محل قبل از اینکه بصورت آرامگاه درآید بنام مسجد هلاکو خوانده میشده) که دارای تاریخ سال ۸۴۸ هجری دوران سلطنت شاهرخ بهادر تیموری است.

دو در عتیقه آهنی با خطوط کوفی درخزانه این آستانه است که بنظر میرسد قدیمترین اثر این بنا و متعلق بدوره سلجوقیان باشد، لیکن در حال حاضر در روی این دو در و پایان کتیبه آن تاریخ سال ۹۴۵ هجری ثبت شده است.

دیگر در منبتی است که سابقاً در شمال ایوان حضرت امامزاده حمزه نصب شده بود این در دارای کتیبه‌ای بخط ثلث و تاریخ سال ۹۱۸ هجری است.

گنبد مطهر این بنا بدستور مجدالملک رادستانی قمی ساخته شده بعداً با روکش طلا پوشش گردیده است. ایوان و رواق و سردر این بنا از آثار شاه طهماسب اول صفوی است. روپوش زرین صندوق مرقد از زریهای گرانبهای دوران صفوی میباشد. ضریح نقره بنا بدستور فتحعلیشاه قاجار تهیه و نصب شده است.

آئینه کاری و نقاشی و طلاکاری گنبد این بنا متعلق بدوران قرن سیزدهم هجری است. تعمیرات مجموعه این مکان مقدس در حال حاضر نیز ادامه دارد. در مجاورت مرقد مطهر مقابری متعلق بسلاطین قاجاریه و علماء و رجال

بارگاه حضرت عبدالعظیم و گنبد امامزاده طاهر و امامزاده حمزه (ع)

گنبد امامزاده طاهر

میباشد .

بنای باشکوه آرامگاه اعلیحضرت فقید
رضاشاه پهلوی در جنوب غربی حرم مطهر واقع شده
ساختمان این آرامگاه عظیم از شاهکارهای معماری
معاصر است .

ساوه

تپه‌های باستانی آوه
چهل کیلومتری جنوب شرقی ساوه
ثبت تاریخی ۴۳۷

در اطراف شهر ساوه (ناحیه آوه) تپه‌ها
و آثار و بقایای آبادیهای قدیمی فراوانی دیده
میشود ، این تپه‌ها مورد کاوش قرار گرفته است ،
در نتیجه اشیاء فراوان سفالی و ظروف کاشی لعابدار
و آلات و ادوات دیگری بدست آمده که بیشتر
حاکی از تاریخ آبادی این تپه‌ها در دوران
اسلامی است .

مناره مسجد میدان - ساوه
ثبت تاریخی ۱۵۵

مناره آجری مسجد میدان از بناهای قرن
پنجم و مورخ بسال ۴۵۳ هجری است ، این مناره
مدور آجری کوتاه‌ترین مناره‌های تاریخی میباشد ،
در روی بدنه آن کتیبه‌ای بخط کوفی و تزئیناتی
از آجرکاری دارد .

مسجد کنونی جنب آن باستانهای قسمتی از
شبهستان و محراب بقیه از بناهای قرن دهم هجری
است ، که در زمان شاه اسمعیل اول صفوی بنا تاریخ
۹۱۶ و ۹۲۴ هجری ساخته و یا مرمت شده است .

مقبره سید اسحق
خارج شهر ساوه
ثبت تاریخی ۲۷۹

ساختمان این مقبره از بناهای قرن هفتم
هجری است ، اهمیت این بنا در حال حاضر بعلت
خشت‌های کاشی فیروزه‌ای روی قبر است ، که
دارای خطوط عالی و ممتاز میباشد ، در روی
یک قطعه کاشی آن تاریخ ۶۷۶ هجری خوانده
میشود .

مسجد جمعه و مناره آن - ساوه

ثبت تاریخی ۱۵۶ - ۱۵۷

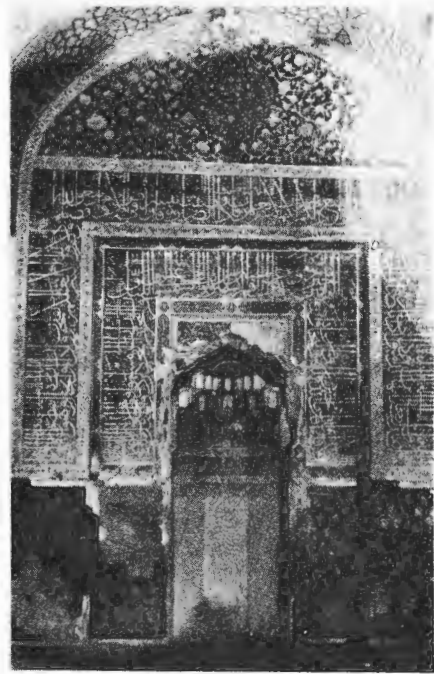
مسجد جمعه دارای صحنی وسیع و بشکل مساجد چهارایوانی ساخته شده است، بنای اولیه آن متعلق بدوره سلجوقیان بوده، لیکن مجموعه ساختمان کنونی آن که بی نهایت زیبا و باکمال ظرافت ساخته شده متعلق بدوران مغول و صفویه است، در کتیبه کاشی معرق ایوان تاریخ سال ۹۲۷ هجری خوانده میشود، این مسجد از نظر دارا بودن گنبد کاشیکاری و محراب گچبری زیبا و دو کتیبه بخط رقاع دارای امتیازات هنری میباشد، مناره آجری آن که بر طبق کتیبه کوفی مورخ بسال ۵۰۴ هجری است دارای تزیینات زیبایی از دوره سلجوقیان میباشد.

گنبد این مسجد با کاشی فیروزه‌ای رنگ پوشش شده است. قسمت داخلی گنبد با نقوش هندسی و کاشی تزیین یافته و دیوار فضای زیر گنبد با کاشی‌های شش گوش فیروزه‌ای رنگ مزین گردیده است. محراب گچبری مسجد با رنگهای مختلف نقاشی شده، دارای زیبایی و جلوه خاصی است.

مسجد جمعه کنونی ساوه از ابنیه اوائل دوره صفوی و زمان شاه اسمعیل صفوی نخستین شهریار آن سلسله است.

مناره مسجد جمعه

محراب گچبری و نمای صحن و گنبد مسجد

شمیرانات

تجریش - امامزاده قاسم

بقعه امامزاده قاسم (ع)

ثبت تاریخی درجریان است

گنبد کاشیکاری امامزاده قاسم

درمجاورت کوهستان شمیران بالای قریه بیلاقی امامزاده قاسم بقعه‌ای بهمین نام واقع شده است .

بنای بقعه برج هشت ضلعی آجری است ، که دارای صحن و حرم و ایوان و رواق و گنبد کاشی کاری میباشد . صندوق چوبی مرقد متعلق بزمان شاه طهماسب اول صفوی است (۹۳۰ - ۹۸۴ هجری) ایوان بنا و ضریح چوبین مرقد از ابنیه قرن سیزدهم هجری است .

در اطراف صندوق بخط ثلث برجسته آیاتی از کلام الله مجید حک شده . در روی دوضلع شرقی و غربی صندوق کتیبه‌ای بخط نستعلیق خوانده میشود .

صندوق دارای تاریخ سال ۹۶۳ هجری است .

بنای اصلی بقعه متعلق بقرن دهم هجری و زمان صفویه است لیکن این بنا و گنبد بکرات تعمیر شده است (سال ۱۲۲۴ هجری) . کاشیکاری کنونی روی گنبد از اقدامات اخیر اداره کل باستان‌شناسی است .

بقعه معتبر و مقدس امامزاده صالح که در بازار تجریش واقع شده دارای صحن و مقابسر خانوادگی و ایوان و رواق و مسجد و ضریح و مرقد و گنبد میباشد ، بقعه کنونی از بناهای دوره قاجاریه بشمار است ، لیکن قبل از ساختمان بنائی که امروز بنظر میرسد و بشهادت درخت چنار کهن سال آن که در محوطه بقعه غرس شده ، و تعداد زیادی از سنگهای قبور قدیمی که در داخل حرم و صحن آن باقی است باید بنای اصلی این آستانه متعلق بقرن هفتم و هشتم هجری باشد که بتدریج در نتیجه تعمیرات مکرر و تصرفات دیگر بصورت امروزی درآمده است .
بر بالای در حرم که از رواق وارد میشوند

تجریش

بقعه امامزاده صالح (ع)

ثبت تاریخی درجریان است

بخط نستعلیق برجسته لاجوردی رنگ برزمینه سفید جملات و کلماتی بشرح زیر گچبری شده است:

هوالمعز

بسم الله الرحمن الرحيم

سنه ۱۲۱۰

اَدْخُلُوها بِسَلَامٍ اَمِينٍ

ایران که نظیر روضه رضوان شد

از فتحعلی شاه شه دوران شد

هر جا ز ملکراده آمد آباد

این روضه چو جنت ازها لاکو خان شد

داخل حرم بنقاشیهای زیبایی از دوران

قاجاریه مزین است، این بقعه دارای دوضریح

میباشد، ضریح بزرگتر که اضلاع شرقی و شمالی

و غربی آن دارای محفظه مشبك نقره و ضلع

جنوبی آن مشبك چوبی است، از لحاظ نقره کاری

ممتاز میباشد.

ضریح دیگر چوبی بوده و از خانه بندیهای

خراطی شده مربع ترکیب یافته است.

بانی ضریح نقره راشادروان میرزا سعیدخان

وزیر امور خارجه دوران قاجار میدانند، بر بالای

سردر شمالی صحن دو بیت شعر زیر بخط نستعلیق

سفید رنگ بر خشت کاشی لاجوردی خوانده میشود:

شاهی که خاک در گهش از عرش برتر است

با حضرت رضا شه هشتم برابر است

نام نکوش حضرت صالح که در نسب

گلدسته ز گلشن موسی بن جعفر است

بنای امامزاده صالح کنونی از نظر تناسب

طاقهای داخل حرم و شکل ساختمان در شمار آثار

ممتاز عهد قاجاریه و قرن سیزدهم هجری

محسوب میشود.

کاخ سلطنتی صاحبقرانیه در قرن سیزدهم

هجری ساخته شده و از دو قسمت تشکیل میشده است:

کاخ بزرگ و کوچک. مجموعه کاخ بزرگ شامل

نیاوران

کاخ صاحبقرانیه

ثبت تاریخی ۴۱۹

باغ وسیع وتالار آئینه (بزرگترین تالار آئینه سلطنتی است) وچندین ساختمان دو طبقه و کاخ کوچک مشتمل بر پانزده دستگاه عمارت بوده است. کلیه تالارها و اطاقهای این کاخ با مجالس نقاشی و تصاویر و تابلوهای گرانبها و اشیاء نفیس تزئین گردیده است.

ساختمانهای این کاخ در حال حاضر پس از تعمیرات مفصلی که شده است دارای پانزده دستگاه ساختمان و تالار معروف جهان نما و عمارت خوابگاه و باغ وسیعی با چندین آب نما میباشد.

نمای کاخ صاحبقرانیه

در سال ۱۳۰۵ قمری بفرمان ناصرالدین شاه قاجار طرح باغ و کاخ سلطنت آباد در جلگه شرقی قریه رستم آباد ریخته شد، تا برخلاف کاخ صاحبقرانیه نیاوران که از جانب شمال محدود به کوهستان و چشم انداز آن کم است، این کاخ از چهار جهت دارای چشم انداز وسیع و دورنمای مناظر شمیرانات باشد.

کاخ سلطنت آباد مشتمل بر بنای دو طبقه بزرگی است، حوض خانه وسیعی در وسط و دارای اطاقها و پلکانها و راهروهای متعددی است که بر هر چهار جانب آن ساخته شده، سقف زیرین حوض خانه و کلیه دیوارهای اطاقها و راهروها مزین به گچبری زیبای عهد قاجار میباشد، گوی زرینی که نشانه کاخ سلطنتی است بر فراز بلندترین نقطه شیروانی بام مستقر شده، بطور کلی معماری و اسلوب ساختمان کاخ و تزئینات گچبری آن که معرف هنر دوره قاجار است حائز اهمیت میباشد. در سالهای اخیر که باغ سلطنت آباد محل اداره تسلیحات آرتش شاهنشاهی شده است، بر اثر احداث بناهای فراوان و تأسیس کارگاهها و کارخانههای متعدد که در پیرامون کاخ و حوض خانه ساخته شده منظره خاصی باین کاخ سلطنتی قاجار داده است.

سلطنت آباد

کاخ سلطنتی

ثبت تاریخی ۳۹۵

بمسافت کمی از کاخ سلطنتی و حوضخانه تاریخی سلطنت آباد بنای دیگری بصورت کاخ دوطبقه زیبا با برج چهارطبقه‌ای جلب نظر می‌نماید، این کاخ شامل حوضخانه خوش منظری درپائین و تالاری بس عالی و دلنشین (خوابگاه) است. از مهمترین تزیینات هنری این تالار باید بکاشیکاری ازاره آن که ازخشت‌های هفت رنگ ترکیب یافته اشاره نمود، مجالس و نقوش این کاشیها معرف تصاویر گوناگونی از نوازندگان و سایر صحنه‌های طبیعی، و موضوعات مختلف که حاکی از مظاهر گوناگون زندگی در زمان ناصرالدین‌شاه است میباشد. نقاش و ترسیم‌کننده این مناظر سعی نموده است، که درضمن نشان دادن چیره‌دستی خود حتی‌الامکان صحنه‌های مختلف را با حقیقت نزدیک سازد و ازعالم تخیل احتراز جوید.

برج کاخ دوطبقه حاوی تزیینات نقاشی و مقرنس‌کاری و گچبری است، بر بالاترین طبقه آن دیده‌گاه و ایوانی ترتیب داده شده که تمام مناظر اطراف را زیر نظر دارد.

جبهه خارجی این برج که به برج همایونی شهرت دارد مزین بکاشیهای خشت هفت رنگ و تصاویر سربازان عصر ناصری است. ساختمان برج و تزیینات آن قابل کمال مطالعه است.

مجموعه بناهای مسجد جامع کبیر قزوین که اهم آن از نظر قدمت و هنر باقیمانده، شبستان بی‌نظیری است از دوران سلجوقی، که بنام شبستان و گنبد خمّار تاشی شهرت دارد، این شبستان و گنبد آجری آن در عداد زیباترین ابنیه قرن ششم هجری بشمار میرود. تزیینات گچبری و خطوط مختلف کوفی و ثلث و رقاع و ریحانی و نقش و نگارهای بدیع ماریچی شکل آن شکوه خاصی باین شبستان تاریخی داده است. اهمیت

قزوین
مسجد جمعه (جامع)
ثبت تاریخی ۱۲۱

این شبستان بیشتر از نظر پنج کتیبه گچبری است که هر کدام از نظر حسن خط و شیوه کتابت دارای منزلت خاصی میباشد .

کتیبه شمالی شبستان معرف ساختمان آن بروزگار پادشاهی ملکشاه سلجوقی و بدست ابومنصور خمارتاش عمادی است ، و حاکی از این است که ساختمان شبستان و گنبد مدت هفت سال بطول انجامیده (۵۰۷ - ۵۱۴ هجری) در کتیبه دیگر سال پایان بنا ۵۰۹ هجری ثبت شده است . محراب اصلی این شبستان ازدوران مغول میباشد . بنای اصلی ایوان مقابل شبستان و دو مناره آن ازدوران سلجوقی و تزئینات کاشیکاری آن متعلق بدوره صفوی است . از زمان شاه عباس دوم و شاه سلیمان صفوی در این مسجد آثاری بنظر میرسد که مورخ بسال ۱۰۶۹ و ۱۰۸۰ هجری میباشد .

مسجد دارای سردر و جلوخان و صحن بزرگی است . قدیمترین قسمت مسجد که متصل بدهلیز ورودی است بنام مسجد هارونی نامیده میشود . این مسجد محقر گنبددار در اصل بصورت بنای چهارطاقی آتشکده ساخته شده است .

ایوان و دو گلدسته جامع قزوین

شبستان و گنبد خمارتاش - سلجوقی

مدرسه حیدریه

ثبت تاریخی ۲۰۰

بنای مدرسه حیدریه از ازنیه اواخر قرن ششم و یا آغاز قرن هفتم هجری است ، از بنای اصلی اکنون فقط يك شبستان آجری بدون سقف باقیمانده ، داخل این شبستان مزین بنقوش و خطوط کوفی و اشکال هندسی و هنر تزیینی میباشد . محراب آن شاهکاری از گچبری و نقاشی

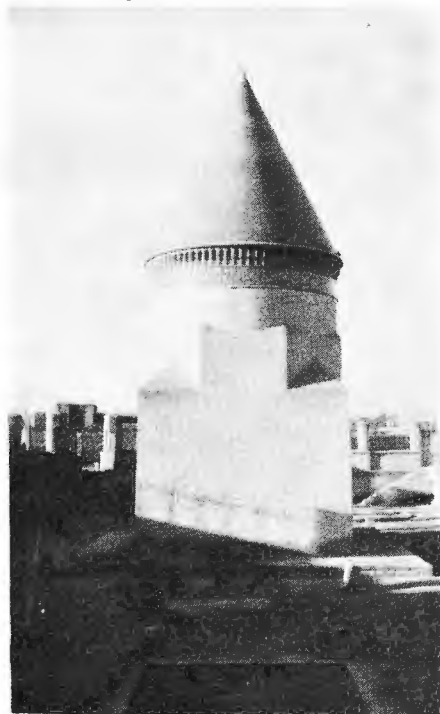
رنگین است ، در این بنا تاکنون تاریخی که معرف ساختمان آن باشد ملاحظه نشده . برای حفاظت و پوشش گچبریه‌های زیبای آن در این اواخر از طرف اداره کل باستان‌شناسی سقفی برای شبستان ساخته شده است .

آرامگاه حمدالله مستوفی

ثبت تاریخی ۲۳۲

برج آجری گنبددار آرامگاه حمدالله مستوفی مورخ و جغرافی‌دان نامی در عداد بناهای قرن هشتم هجری است ، ساختمان این برج مرکب از پایه آجری ، بدنه مدور برج ، کتیبه کاشی ، دورشته مقرنس‌کاری و درپایان‌گنبد نوك دراز مخروطی‌شکل آن است که در این اواخر با روکشی از کاشی تزیین یافته ، در زیر بنا سردابه‌ای میباشد ، متن کتیبه کاشی تاریخی آرامگاه حاوی شرح حال و تألیفات حمدالله مستوفی است که در سال ۱۳۱۹ خورشیدی تهیه شده و در محل نصب گردید . اینک متن کتیبه :

آرامگاه حمدالله مستوفی

« در عهد فرخنده اعلی حضرت همایون شاهنشاه رضاشاه پهلوی سردودمان سلسله پهلوی آرامگاه حمدالله مستوفی قزوینی مورخ و جغرافیادان نامی ایران با اهتمام وزارت کشور و وزارت فرهنگ تعمیر و مرمت یافت .

ولادت حمدالله مستوفی که از خاندان قدیم مستوفیان قزوین و منسوب به حیر بن یزید ریاحی میباشد در سال ششصد و هشتاد (۶۸۰) هجری در قزوین رویداد و تا حدود سال هفتصد و پنجاه هجری (۷۵۰) میزیسته است .

در اوائل عمر از طرف خواجه رشیدالدین فضل‌الله وزیر بسمت مستوفی زنجان و بهر و طارم منصوب گشته و پس از قتل خواجه در دستگاه وزارت خواجه غیاث‌الدین محمد فرزند او راه یافته مدت‌ها در سلك ملازمان خاندان وی بسر میبرد تا اینکه در سال هفتصد و بیست هجری شروع بتهیه منظومه ظفرنامه که بوزن بحر تقارب شامل هفتاد

و پنجهزار بیت در تاریخ ایران از ابتدای اسلام تا عصر خودش میباشد نمود. این کتاب که نخستین تألیف حمدالله مستوفی میباشد در سال هفتصدوسی و پنج هجری با تمام رسید. دیگر از تألیفات حمدالله مستوفی کتاب تاریخ گزیده است که شامل منتخبی از جامع التواریخ رشیدی و اضافاتی از مؤلف است. تألیف این کتاب در سال هفتصد و بیست و نه هجری پایان رسید. آخرین تألیف حمدالله ترهه القلوب میباشد که از تألیف آن در سال هفتصد و چهل هجری فراغت یافته این کتاب علاوه بر جنبه جغرافیائی مشتمل بر علم هیئت، تاریخ طبیعی و فصلی در عجایب عالم است که از زمره کتب نفیس تاریخی قرن هشتم هجری محسوب میگردد. تهیه کننده متن کتیبه نصره الله مشکوتی مدیر تعمیر ابنیه تاریخی بتاریخ مهرماه هزار و سیصد و نوزده خورشیدی است.

بقعه شاهزاده حسین (ع)

ثبت تاریخی ۲۳۹

بقعه شاهزاده حسین (ع)

بقعه مقدس شاهزاده حسین فرزند امام هشتم حضرت رضا (ع) که در وسط گورستانی واقع شده، متعلق با وایل دوره صفوی است، این بنا شامل ساختمان هشت گوش بزرگ گنبددار و رواق و ایوان آئینه کاری و تزیینات فراوان (باکاشی معرق و خشت) و صحن وسیع و طاقنا میباشد. قدیمترین تاریخی که در این بقعه مشاهده میشود سال ۹۶۷ هجری زمان شاه طهماسب صفوی است که مربوط به دو عدد در رواق و حرم است. دومین تاریخ این بنا که در پایان کتیبه تاریخی معرق سمت گورستان قدیمی خوانده میشود، سال ۱۰۴۰ هجری است که از متن کتیبه چنین مفهوم میشود که قسمتی از بقعه بامر دختر شاه طهماسب اول صفوی زینب بیگم ساخته شده، صندوق چوبی نفیس مزار از نمونه های ارزنده هنرنجاری است، که در اطراف آن کتیبه هائی حک شده است. بطور کلی مزار شاهزاده حسین از ابنیه معتبر

تاریخی و مذهبی بشمار میرود که هم از نظر مذهبی قابل کمال احترام و حفاظت است، و هم از جنبه معماری و هنری در عداد بناهای ارزنده نیز میباشد.

از بنای رفیع کاخ عالی قاپوی قزوین که روزگاری مانند کاخ عالی قاپوی اصفهان شهرت بسزائی داشته، اکنون فقط ساختمان سردر و کتیبه کاشی معرق آن که بخط خطاط معروف علیرضا عباسی است باقی مانده، این کتیبه که بخط ثلث در متن کاشی لاجوردی رنگ در سه بدنه سردر نمایان است، از لحاظ حسن خط و رنگ آمیزی بی نهایت جالب و ارزنده میباشد. بنا بر متن کتیبه کاخ عالی قاپو از بناهای مهم شاه طهماسب اول و شاه عباس کبیر صفوی است، قسمت سال و تاریخ آن که در منتهی الیه کتیبه است از بین رفته و خراب شده. سردر کنونی مدخل کاخ شاهی بوده است. دو گوشوار در طرفین سردر باقیمانده، دارای هشت بزرگی است، اطاقهای جنبین در ورودی محل نگهداران و نقاره خانه سلطنتی بوده است.

سردر عالی قاپو

ثبت تاریخی ۲۱۳

سردر عالی قاپو

کاخ چهلستون از عمارات سلطنتی دوران صفوی است. ساختمان آن مانند بنای هشت بهشت اصفهان است، این عمارت که در وسط باغ وسیعی واقع شده بنای دو طبقه ای است که دارای تالار بزرگی میباشد، و در زمان آبادی کلیه اطاقها و راهروها با مجالس و تصاویر نقاشی و طلاکاری تزیین شده و دارای درهای خاتم و کاشیکاری جالب بوده است، که هم اکنون کم و بیش از این تزیینات در نتیجه تعمیرات بعدی آشکار و نمایان شده است، طبقه زیرین دارای طاق آجری، طاق طبقه دوم تیرچوبی صاف و ظریف است، اکنون عمارت چهلستون بمحل موزه قزوین اختصاص دارد، و در تالارهای این بنا آثاری از دوران مختلف و عهد صفوی بمعرض نمایش گذارده شده است.

چهلستون

ثبت تاریخی ۳۸۹

کاخ چهلستون قزوین

دروازه كوشك ، دروازه قدیم تهران

ثبت تاریخی ۳۹۱ - ۳۹۲

بنای این دو دروازه که از بقایای دروازه‌های معتبر دوران قاجاریه و مزین به کاشیکاری است با تعمیراتی که در چند سال قبل در این دو بنا انجام شده است در حال حاضر در نهایت استحکام و زیبایی می‌باشد .

حسینیه امینی

ثبت تاریخی ۳۷۷

بنای معروف حسینیه امینی در زمره تکایای موقوفه مذهبی است ، این بنا مرکب از تالارهای بزرگ و کوچک و زیرزمینی است که کلیه بنا بسبب دوران قاجاریه آئینه کاری و تزیین یافته است، و نیز دارای آرسی‌های بزرگ چوبی باشیشه‌های الوان می‌باشد، و از مراکز معتبر برگزاری مجالس تعزیه‌داری قزوین بشمار می‌آید، تاریخ وقف ساختمان حسینیه سال ۱۲۹۵ هجری است . این حسینیه معتبر و مهم بنام بانی و واقف آن شادروان حاج محمد رضا امینی نامیده می‌شود .

آرامگاه سلجوقی

خرقان - قزوین

ثبت تاریخی در جریان است

برج هشت گوش آجری است که بر روی هر کدام از اضلاع و جرزها و داخل طاقنماهای آن نقوش خاصی بکار رفته در عداد آرامگاههای دوران سلجوقی بشمار می‌رود، این تزیینات آجری که شامل نقش و نگار متنوعی می‌باشد، جلوه و زینت فراوانی به بنای برج داده است، این برج دارای گنبد آجری دوپوشه می‌باشد، در داخل برج دو پلکان مارپیچ که منتهی به گنبد می‌شود بنظر می‌رسد، درون برج مزین بنقوش فراوان و گچبریهای زیبا است، ارتفاع آرامگاه در حدود ۱۵ متر و قطر بنا ۱۱ متر است . طبق متن کتیبه کوفی این برج مورخ سال ۴۶۰ هجری می‌باشد و با برج دوم قریب سی متر فاصله دارد .

برج سلجوقی مورخ بسال ۴۶۰ هجری

آرامگاه سلجوقی

ثبت تاریخی در جریان است

برج دوم که در کنار برج اول قرار گرفته است، از لحاظ ساختمانی و شکل بنا و تزئینات شباهت کلی بساختمان آرامگاه مورخ ۴۶۰ هجری دارد، از مطالعه کتیبه کوفی آجری آن برمیآید که این بنا در تاریخ سال ۴۸۶ هجری ساخته شده، در داخل آن یک پلکان مارپیچ که فضای خالی بین دو گنبد (گنبد آجری آن دوپوشه است) منتهی میشود باقیمانده. متن کتیبه این دو بنا حاکی است که معمار ساختمان این دو آرامگاه از اهالی زنجان بوده، در آرامگاه اولی نام معمار محمد... زنجانی و در دومین ابوالمعالی محمد بن... زنجانی ثبت شده است. این بنا هم در عداد مقابر دوره سلجوقیان میباشد.

برج سلجوقی مورخ سال ۴۸۶ هجری

امامزاده اباذر

ثبت تاریخی ۳۸۱

امامزاده اباذر که در ۲۰ کیلومتری شمال شرقی قزوین بر فراز تپه بلندی واقع شده از بناهای قرن هفتم هجری است، این بقعه دارای صحن و حجرات و گنبد دوپوشه کاشی و رواق و حرمی از دوره صفوی میباشد، در کتیبه‌های این بنا دو تاریخ سال ۹۶۳ و ۹۳۷ هجری خوانده میشود، صندوق قدیمی روی مرقد دارای کتیبه است، در داخل بقعه قبوری از زمان صفوی بیادگار باقیمانده است.

در داخل حرم قطعاتی از کاشی بانقش و نگار دوران صفوی نمایان است.

گنبد این بقعه در سال ۱۳۴۲ هجری تعمیر شده است. صحن و حجرات آن در عداد ابنیه تازه می‌باشد.

بقعه پیر
تاکستان - قزوین
ثبت تاریخی ۳۸۴

بقعه پیر دارای گنبد هر می شکل و بنای محقری است که ساختمان اصلی آن متعلق بقرن ششم هجری بوده است لیکن در نتیجه تعمیرات مکرر اکنون بصورت بنای تازه ای درآمده . در این مکان شکل طاق بندی قدیمی و نمونه مختصری از گچبری و تزیینات دوره سلجوقی مشاهده میشود .

مسجد شاه

ثبت تاریخی ۱۲۲

مسجد شاه قزوین از نمونه بزرگترین مساجد ایران است ، ساختمان اصلی این مسجد رابدوران صفوی نسبت میدهند ، که بعداً در زمان قاجاریه بفرمان فتحعلیشاه بر روی باقیمانده مسجد صفوی بنای کنونی ساخته شده است، این مسجد دارای جلوخان عریض و طویل ، گلدسته و سردر شمالی آن مزین بکاشیکاری و کتیبه نیز میباشد ، دارای چهار ایوان است ، صحن آن وسیع و مستطیلی شکل میباشد ، دارای چندین گوشوار و رواق و شبستان است .

گنبد و ایوان مسجد شاه

طاقنماهای جبهه صحن آن دارای اُرسی های چوبی ، در شبستان بزرگ آن محرابی با آزاره سنگ مرمر و کاشیکاری جلب توجه مینماید ، روکش خارجی گنبد عظیم آن کاشیکاری شده است . در این مسجد عظیم کتیبه های فراوان با خطوط خوش در متن کاشی نقش شده است .

قم

مسجد جمعه

ثبت تاریخی ۱۹۴

بنای اولیه مسجد جمعه متعلق بدوره سلجوقی است ، در روی یکی از ستونهای ایوان مسجد تاریخ ۵۲۹ هجری دیده میشود ، این مسجد دارای ایوان باشکوه بلندی میباشد ، در دو طرف آن دوشبستان بزرگ ساخته شده ، از تاریخ کتیبه های مسجد که مورخ بسال ۱۲۴۶ و ۱۲۴۸ هجری است میتوان بساختمانهای اضافی بعدی و تعمیرات مکرری که در این جامع بعمل آمده است آگاهی پیدا نمود .

در ایوان بزرگ و کوچک کتیبه‌هایی است که بخط محمدرضای شریف قمی و محمدحسن میباشد. ارتفاع مقصوره بلند و باشکوه قدیمی مسجد در حدود ۲۸ متر است، طول مسجد که شامل مقصوره و دو گوشوار آن باشد در حدود ۴۰ متر میباشد، بلندی ایوان آن ۱۸ متر و عرض آن قریب ۱۴ متر است.

مقابر بیرون دروازه قم

مقابر دروازه کاشان
بیرون دروازه قم
ثبت تاریخی ۱۲۹

اینه باغ گنبد سبز که بنام مقابر بیرون دروازه کاشان نامیده میشوند شامل سه بنا است: بنائی که در قسمت شمال واقع شده قدیمتر از دو بنای دیگر است. احتمال می‌رود که ساختمان آن متعلق بقرن ششم هجری باشد. بنای وسطی دارای تاریخ سال ۷۹۲ هجری است. این بقعه شامل گنبد مخروطی شکل با کاشی فیروزه‌ای رنگ و تزیینات گچبری و دورشته کتیبه بخط کوفی و رقاع میباشد و بنام مقبره سه برادر شهرت دارد. سومین بنا که در سمت جنوب واقع شده و گنبد آن فروزیخته است دارای تزیینات گچبری و زیباییهای خاص میباشد طبق کتیبه معلوم میشود که در این مقبره دو تن مدفون هستند تاریخ پایان کتیبه سال ۷۶۱ هجری است.

امامزاده ابراهیم (ع)
بیرون دروازه کاشان - قم
ثبت تاریخی ۲۹۸

این بنا دارای گنبد هرمی شکل دوازده ترک با روکش کاشی فیروزه‌ای ساده و رواق هشت ضلعی میباشد و متعلق به نیمه دوم قرن هشتم و مورخ بسال ۷۲۱ هجری است. بلندی این بنا از نوک گنبد تا سطح رواق ۱۴ متر میباشد، کاشی روی قبر ساده و صورت دوبرق را تشکیل میدهد، یکی بنام ابراهیم بن موسی بن جعفر و دیگر بنام محمد بن موسی بن جعفر است. آخرین مرمت کلی بنا در سال ۱۳۱۴ خورشیدی انجام گردیده است.

آستانه مقدسه . حضرت معصومه (ع)
قم
ثبت تاریخی ۱۲۸

ساختمان بارگاه و مرقد مقدس کنونی حضرت معصومه (ع) در قم از اواسط قرن سوم هجری آغاز و در طی قرون چهارم و پنجم و ششم هجری دارای قبه و گنبد و تزییناتی گردید لیکن آبادی و شکوه این آستانه مربوط بدوران سلسله صفوی میباشد، شاه اسمعیل صفوی در سال ۹۲۵ هجری بساختمان ایوان شمالی همت گماشت، در زمان شاه طهماسب اول صفوی ۹۳۹ و شاه عباس دوم ۱۰۵۵ ابنیه آستانه تکمیل و تزیینات مهمی در آن بعمل آمد که تاکنون ادامه دارد.

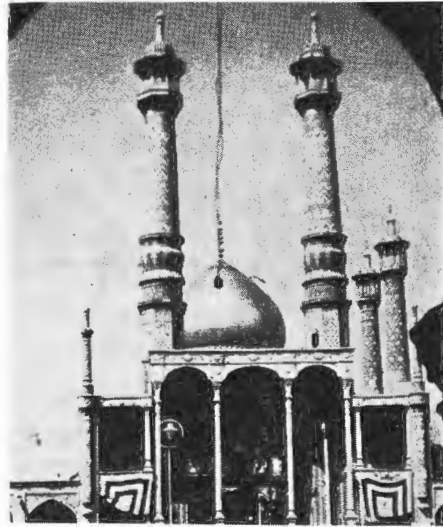
ایوان آئینه و گلدسته‌های آستانه مقدسه (ع)

ابنیه مهم آستانه مقدسه شامل دو صحن قدیم و جدید، ایوان آئینه و گلدسته‌های آن و رواق، ضریح، حرم مقدس، مرقد مطهر، مسجد بالاسر، صحن زنانه، ایوان و گنبد طلا و چند در زرین و سیمین و خاتم است.

چند کتیبه منظوم در آستانه مقدسه مشاهده میشود که ناظم اشعار آن محتشم کاشانی و فتحعلی خان صبا و شوریده شیرازی میباشد.

کاشیهای مرقد مطهر حضرت معصومه که از سال ۶۰۵ تا سال ۶۱۳ هجری ساخته شده است، شامل اشکال و الوان زیر میباشد:

در روی مرقد پانزده عدد خشت کاشی بطول ۲۹۵ متر و عرض ۱۲۰ متر قرار گرفته است،

بدنه قبر از سه نوع کاشی پوشیده شده، کاشی خشتی لب برگردان، کاشی تمام کوکبی، کاشی خشتی که زیر کاشیهای کوکبی نصب شده است. در روی مرقده سه کتیبه موجود است اولین کتیبه آن کتیبه برجسته شنجرفی بخط نسخ، و دومین کتیبه برجسته شنجرفی بخط کوفی و سومین دارای کتیبه طلائی بخط نسخ میباشد، زمینه کاشیهای آن لاجوردی، قلم طلا، قهوه‌ای، نقره‌ای و دارای نقوش مختلف است. بانی کاشیهای مرقده مطهر طبق کتیبه «مظفر بن احمد بن اسمعیل» و نویسنده و سازنده آن «محمد بن ابی طاهر بن ابی الحسین» و نویسنده دیگر آن «ابوزید» است.

از پادشاهان صفوی چهارتن در جوار آستانه مدفون میباشند:

شاه عباس دوم - شاه سلیمان - شاه صفی اول و شاه سلطان حسین.

مقبره شاه عباس دوم در جنوب غربی حرم واقع شده از لحاظ معماری و بکاربردن سنگهای مرمر بنای جالب و زیبایی است. کتیبه این بنا بخط محمدرضا امامی و مورخ بسال ۱۰۷۲ هجری است.

مقابر شاه سلیمان و شاه صفی در محل سابق موزه آستانه قرار گرفته است، صندوق چوبی قبر شاه صفی از لحاظ کنده کاری بی نهایت جالب و ارزنده است. در داخل بنای آرامگاه تزیینات گچبری و کتیبه آن که مورخ بسال ۱۱۰۷ هجری باقی مانده است.

مقابر دوتن از پادشاهان قاجار فتحعلیشاه و محمدشاه در صحن عتیق آستانه میباشد.

بنای امامزاده علی بن جعفر از بناهای قرن هشتم هجری است، گنبد آن بشکل هرم دوازده ترک است که بر روی پایه بلند آجری قرار گرفته است

مقابر پادشاهان صفوی

آستانه مقدسه

ثبت تاریخی ۱۲۸

امامزاده علی بن جعفر

قم

ثبت تاریخی ۲۴۰

اهمیت این بنا از لحاظ دارا بودن کاشی‌های نفیسی
 طلائی ستاره‌ای شکل و کوبی است، همچنین
 محراب‌گرانیهای آن جزء نفائس هنر کاشی‌پزی
 میباشد. در این بنا و متعلقات آن چند تاریخ
 ۷۰۵ - ۷۰۲ - ۷۳۴ - ۷۳۸ هجری موجود
 خوانده میشود.

تعدادی از کاشی‌های گرانیهای خشتی
 و کوبی مورخ آن بموزه آستانه قم منتقل شده
 است و اکنون زینت بخش غرفه اسلامی موزه است.

این کاروانسرای از بناهای قرن سیزدهم
 هجری است.

کاروانسرای پاستگان

بین جاده قم - کاشان

ثبت تاریخی ۳۵۷

کاشان

تپه‌های سیالک

سه کیلومتری جنوب غربی کاشان

ثبت تاریخی ۳۸

دوتپه سیالک یکی بنام سیالک بزرگ
 و دیگری سیالک کوچک خوانده میشود، این
 دوتپه و گورستان آن در سال ۱۳۱۳ و ۱۳۱۵
 خورشیدی مورد کاوش هیأت علمی و باستانشناسان
 فرانسوی قرار گرفت، آثار مکشوفه آن شامل
 اشیاء سفالی رنگین منقش، مفرغی، شیشه،
 مجسمه‌های گلی، زینت‌آلات، مجسمه انسان
 و حیوان و ظروف پایدار است، الواح گلی
 فراوانی با قدیمترین نوع خط در این منطقه کشف
 شده، آثار زیرخاکی این تپه گواهی میدهد که
 متعلق به سه الی چهار هزار سال قبل از میلاد
 میباشد. مهمترین اکتشافات این قسمت پیدایش
 الواح گلی عیلام اصلی میباشد که مشخص میسازد
 در حدود بیش از دو هزار سال قبل از میلاد در ایران
 مرکزی آثار خط وجود داشته است.

نقش انسان در روی ظرف سفالی

آتشکده‌ای است از دوره ساسانی که از لحاظ
 شکل و مصالح ساختمانی مانند آتشکده نیاسر^۵
 کاشان است.

قلعه کهنه - چهارطاقی آتشکده

خرم دشت

ثبت تاریخی ۴۳۱

آتشکده

نیاسر

ثبت تاریخی ۳۱۶

آتشکده یا چهارطاقی ساسانی نیاسر که نسبتاً سالم مانده با سنگ و آهک ساخته شده است، و نمونه کاملی از معماری آتشکده‌های دوره ساسانی میباشد .

مسجد جامع و مناره

ثبت تاریخی ۲۵۲

از ساختمان مسجد جامع سلجوقی منحصرأ چند قطعه گچبری در محراب آن باقیمانده است . مناره آجری مسجد که در شمال شرقی آن ساخته شده دارای سه سطر کتیبه کوفی آجری و تاریخ سال ۴۶۶ هجری میباشد . از تعمیرات مفصلی که در این مسجد بعمل آمده یکی مرمتی است که در سال ۱۲۰۷ هجری توسط عبدالرزاق خان حاکم کاشان انجام شده ، در بالای محراب و گچبری زیر گنبد چنین نوشته شده :

« بعد از خرابی زلزله باعث و بانی تعمیر عبدالرزاق خان کتبه عبدالکریم ۱۲۰۷ » دیگر تاریخ سال ۱۱۹۴ هجری است که در زیر شبستان مسجد ثبت شده نام کاتب و سازنده آن چنین خوانده میشود: « کتبه ابن محمد حسین محمد کاظم اصفهانی فی ۱۱۹۴ - عمل استاد باقر اصفهانی » .
ماده تاریخ تعمیر دیگری که بنا بحساب حروف ابجد سال ۱۱۹۶ هجری میشود ، در کتیبه منظومی که سراینده آن شاعر سخن سنج نامی سید احمد هاتف اصفهانی (متوفی ۱۱۹۸ هجری) است بدست میآید. اینک عین ماده تاریخ منظوم :

خان جم کو کبه عبدالرزاق
که کند دیدن او جان تازه
آنکه رخسار و جمالش دائم
هست چون گل بگلستان تازه
آنکه ز ابر کرمش گشت امید
هست چون سبزه ز باران تازه
آنکه با جود کفش هر روزه
عهد نو سازد و پیمان تازه

شهرکاشان را از همت او
 شد پس از زلزله بنیان تازه
 زان بناهای مجدد گردید
 مسجد جامع ویران تازه
 همش کشت چو آنجا معمار
 سقفها نو شد و جدران تازه
 شد چنان تازه که در هفت اقلیم
 مسجدی نیست بدین سان تازه
 از طواف حرم محترم
 مؤمنان را شود ایمان تازه
 در وی افلاک ملائک آیند
 هر دم از گنبد گردان تازه
 بهر تاریخ خرد با هاتف
 گفت (شد مسجدکاشان تازه)

۱۱۹۶

ساختمان مناره اصلی امامزاده پنجه شاه
 متعلق به دوره سلجوقی است، ساختمان این مناره
 آجری و خشتی مانند مناره مسجد جامع است،
 خطوط کتیبه کوفی این مناره ریخته شده است.

مدرسه و بقعه خواجه تاج‌الدین از ابنیه قرن
 نهم هجری است، این بقعه دارای دو گنبد آجری
 است که در زیر هر کدام قبوری جای گرفته است
 این مدرسه و بقعه بکرات مرمت شده است.

مسجد میدان از ابنیه معتبر تاریخی کاشان
 است، که در زمان جهان‌شاه قراقویونلو سال ۸۶۸
 هجری ساخته شده، کتیبه گچبری سردر و سایر
 تزیینات آن جالب می‌باشد. در جلوخان مسجد
 یازده عدد لوح سنگی که شامل متن فرمانهای
 تاریخی می‌باشد نصب شده است منبر کاشی معرق
 مسجد متعلق بزمان ابوسعید کورکان است.
 سردر مسجد دارای گچبری و قطار بندی
 ویزده کاری و نقاشی‌هایی با آب و رنگ می‌باشد،

مناره پنجه شاه

ثبت تاریخی ۱۱۸

مدرسه خواجه تاج‌الدین

ثبت تاریخی ۴۰۰

مسجد میدان

ثبت تاریخی ۱۱۷

این سردر و تزیینات آن بکرات تعمیر شده و آخرین تاریخ تعمیرات آن سال ۱۲۴۳ هجری است که بدستور حاکم وقت کاشان (اسمعیل خان) انجام یافته است .

کتیبه گچبری تاریخی سردر که در زمینه لاجوردی با خط رقاع برجسته باقیمانده است ، در عدد زیباترین کتیبه‌های گچی بناهای تاریخی بشمار است ، زیرا گذشته از ظرافت گچبری هنر خاصی در آن بکاررفته است که از هر جهت جالب می‌باشد .

اینک قسمتی از متن کتیبه مزبور :

« . . . اتفق بناء هذا الجامع تقرباً الى الله في أيام دولة السلطان الاعظم الاعظم الخواقين في العالم المنظور با نظار عواطف الله ومعز الدنيا والدين ابوالمظفر جهانشاه خلدالله ملكه وسلطانه ولحرم الشريفة العليا ايدالله مملكتها الموفق بالتوفيق السبحاني عمادالدين محمود الشيرواني ايد الله تعالى في ادوار الحيوته وفي اجتهاده ... سنه ثمان وستين ثمانمائه » .

طبق این کتیبه و آثار دیگر بانی ساختمان مسجد امیر عمادالدین شیروانی بوده است .
در چوبی ظریف مسجد در اثر مرور زمان و فرسودگی تا حدی خراب شده ، در روی این در بخت برجسته این نوشته حکاکی شده است :
« حسب الامر اعلى بتاريخ شهر محرم سنه ۱۱۲۳ بسعی کمترین ابن میرزا محمد المتولی باتمام رسیده » . در انتهای کتیبه تاریخی سردر چنین نوشته شده :

« حرره محمد شريف النحاس في ۱۱۲۳ » .
در فاصله کتیبه تاریخی سردر و کتیبه‌های دیگر این بیت در روی جرزی گچبری شده است :
در پیش آنکه آینه خاطرش جلیست
داند که گچبری عمل مرتضی علیست
از امتیازات این مسجد تاریخی کاشان چنانکه

منبر کاشیکاری مسجد میدان

در بالا ذکر شد يك سلسله احكام و فرامین تاریخی است که بر روی سنگ نقر شده و در جلو خان مسجد نصب گردیده است، مفاد این الواح گلی که شامل دستورهای دیوانی و تعیین تکالیف عمومی و سایر امور اجتماعی در قرن نهم و دهم و یازدهم و دوازدهم هجری در ایران میباشد، حائز نکات بسیار مهم مذهبی و اخلاقی و روانی است، که از لحاظ شناسائی تاریخ اجتماعی کشور ایران در آن روزگار قابل کمال دقت و مطالعه است .

فهرست فرامین یازده گانه بشرح زیر است:

۱ - فرمانی بخط ثلث مورخ بسال ۸۹۹

هجری بنام میرزا جهانشاه قرايوسف بهادرخان و حکم حضرت عصمت پناه سلطنت شعار غت دثار بیکم خلدالله سلطنتهما و ایده مملکتها مربوط بفروش عادلانه اجناس و مواد غذایی . در پایان این فرمان چنین ثبت شده :

«باهتمام امیر عمادالدین شیروانی بحصول پیوست بشرح بعمارة فی ۸۹۹» .

۲ - فرمانی بخط نستعلیق مورخ بسال ۹۲۲

هجری بنام شاه طهماسب اول صفوی مربوط برعایت جانب کشاورزان .

۳ - فرمانی بخط نستعلیق مورخ بسال

۹۴۱ هجری بنام شاه طهماسب صفوی مربوط بمنع وترك اعمال نامشروع .

۴ - فرمانی بخط نستعلیق مورخ بسال

۹۷۹ هجری مربوط باهمیت زراعت و آبادانی .

۵ - فرمانی بخط نستعلیق مورخ بسال

۹۸۱ هجری مربوط برفع بدعت و ظلم و ستم .

۶ - فرمانی بخط نستعلیق مورخ بسال

۹۹۱ هجری مربوط بلغو حقوق دلالی در شهر دارالمؤمنین کاشان .

۷ - فرمانی منظوم بخط نستعلیق مورخ

بسال ۱۰۰۲ هجری مربوط بلغو امورکیالی و حقوق تدفین اموات .

۸ - فرمانی بخط نستعلیق مورخ بسال ۱۰۲۲ هجری مربوط بمعافیت مردم از پرداخت مالیات مقرر درماه رمضان المبارک .

۹ - فرمانی بنام شاهصفی صفوی بخط نستعلیق مورخ بسال ۱۰۴۷ مربوط بجلوگیری ومنع رسوم خلاف مروت و عدالت .

۱۰ - فرمان مورخ بسال ۱۱۰۶ هجری درباب منع قماربازی و چرس و فروشی وسایر ادویه مخدر .

۱۱ - فرمان مورخ بسال ۱۱۴۳ هجری مربوط بلزوم امحاء آثار بدعت .

قبر بانی مسجد درجوار مسجد میدان در داخل بقعه محقری میباشد ، درروی سنگ قبر این نوشته نقر شده است :

«وفات یافت جناب سعید مغفور خواجه عمادالدین محمودبن خواجه شبلی شیروانی فی ۸۸۲» . دربدنه پائین سنگ قبر این بیت خوانده میشود :

هرکه آمد بجهان اهل فنا خواهد بود

آنکه پاینده و باقیست خدا خواهد بود

عمل استاد خواجه ...

درسنگ قبر دیگری پس ازنام چهارده معصوم و آیه الکرسی این بیت دربدنه بالای آن نقر شده است :

اینقدر هست که قومی پس وقومی پیش اند

چون نظر باز کنی نوبت ما خواهد بود

همچنین دردالان مسجد درروی بدنه جرزى يك قطعه کاشی معرق نصب شده است ، این اشعار برروی کاشی مزبورکه بمنزله علامت قبری است خوانده میشود :

ای نسخه نامه الهی که توئی

وی آینه جمال شاهی که توئی

بیرون ز تو نیست هرچه درعالم هست

از خود بطلب هر آنچه خواهی که توئی

وفات قطب‌الدین شمس‌الدین فیروزآبادی

میبد یزد ۸۹۷ .

در بدنه راست منبر زیرشستان که از کاشی معرق ممتاز و باختلاط الوان زیبا ساخته شده است کتیبه زیر بخط رقاع نقش بسته است :

«فی ایام دولة السلطان الاعظم و الخاقان الافخم الاکرم غیاث‌الدنیا والدین سلطان ابوسعید گورکان خلدالله ملکه و سلطانه .»

یا غیاث‌المبتغیین اغثنی - عمل حیدر کاشی تراش .

این مسجد دارای دو صحن و شبستان و گنبد و حوض خانه‌ای در وسط صحن بزرگ بعمق تقریبی سه متر میباشد .

در بخش پشت مشهد، بقعه امامزاده حبیب‌بن موسی که مورد توجه اهالی کاشان است واقع شده . گنبد کاشیکاری و نقاشی و کاشیهای ضریح این بقعه بی‌نهایت جالب و ارزنده است . ساختمان اصلی این امامزاده متعلق بقرن هفتم هجری است که بعداً ضمن تعمیر قسمتهائی بآن الحاق شده ، سنگ قبر مشهور آرامگاه شاه‌عباس اول صفوی در این بقعه است ، سردابه زیر سنگ بنام سردابه شاه‌عباس شهرت دارد .

این بقعه مشهور تاریخی کاشان دارای دوسردر و گنبد کاشی‌کاری میباشد ، سردر اولین آن متعلق به مدرسه است ، پس از عبور از هشت مدرسه در امامزاده و محوطه صحن و کاشیهای طلائی‌رنگ مرقد و اطراف آن توجه واردین را جلب می‌نماید .

در چوبی امامزاده از جنبه ظرافت و زیبایی مانند درهای تاریخی امامزاده سلطان میراحمد کاشان است ، در روی دولنگه در بخط رقاع این کلمات حکاکی شده است :

«هذا الباب علی مشهد المقدس السلطان بن

امامزاده حبیب‌بن موسی (ع)
آرامگاه شاه‌عباس اول صفوی

ثبت تاریخی ۳۵۲

حبیب بن موسی بن جعفر . بسعی و تولیت و اهتمام
جناب ملاعلی اکبر شهیر بعبطار اتمام پذیرفت
سنه ۱۲۹۲ . حرره محمد هاشم ۱۲۹۲ .

روی مرقد داخل ضریح برنجی با کاشیهای
مصور سفیدرنگ و شاخ و برگ طلائی که از
نفیس ترین انواع کاشیهای دوران مغول است
پوشش یافته است، در بدنه چپ مرقد کتیبه ای بر روی
خشت کاشی نوشته شده ، در انتهی این کتیبه نام
کاتب بدین طریق ثبت شده است :
« کتبه طاهر نقاش » .

این بقعه دارای نقاشیهای نیز میباشد
و همچنین تاریخ ضریح برنجی آن سال ۱۳۲۷
هجری است .

سنگ سیاه قبر شاه عباس اول صفوی در سمت
راست بقعه ببلندی قریب شصت سانتیمتر جلب نظر
می نماید ، این سنگ که از نفائس هنر حجاری
بشمار میرود يك قطعه سنگ سماق سیاه رنگ
صیقلی شده است که بشکل مربع مستطیل میباشد،
در سه طرف سنگ بخط رقاع عالی آیه الکرسی
نقش شده ، در پایان آن نام کاتب و حجار به ترتیب
زیر باقی مانده است :

« اتمه محمد المحلاتی . عمل مبارکشاه » .
لوحی در داخل سردابه شاه عباسی در دیوار
نصب است ، در روی این لوح چنین نوشته شده
است :

« وقف نمود جناب دولت مآب الواصل الی
جوار رحمة الله الملك الاحد خواجه محمد طاهر بن
خواجه میرولی نیشابوری این مسجد و رواق
و منبر ، وفات نمود در تاریخ شهر ربیع الآخر
۱۰۰۱ هجری » .

در زیر این سردابه محل سه قبر مشاهده
میشود ، قبر وسط بنام شاه عباس اول صفوی
شهرت دارد .

بنای اصلی امامزاده سلطان میر احمد از
ابنیه دوره صفوی بشمار میرود . این بنا دارای
گنبد هرمی شکل و سردر و صحن کاشیکاری و دو
مناره است . تاریخ ساختمان این بقعه طبق لوح
کاشی گنبد سال ۹۴۱ هجری است .

در بقعه سلطان میر احمد خشتهای کاشی
شاه عباسی نصب شده است، این بقعه دارای پنج در
چوبی نفیس است که در نهایت ظرافت ساخته شده
و بر روی هر کدام از این درها خطوط و توارخی حک
گردیده است، اینک شرح خطوط و توارخی هر کدام:
۱ - در روی در اصلی ورود بقعه چنین
نوشته شده :

... حامی دین مبین احمد که هست،
نام او سردفتر اهل صفا
کرد نذر روضه سلطان دین
این در دارالبقای دلگشا

...

آنکه از درگاه لطف عام، او حاجت ارباب حاجت شد روا
آمد این مصراع پی تاریخ در، قبله خلق جهان باب هدا

۹۴۱

۲ - در روی در دیگر بقعه : . . . .
الخواجه مظفر الدین مسعود بن الخواجه قوام الدین
محمد فی سنه احدى واربعین وتسعمائنه .
وقف این آستانه متبر که کرد یار احمد بن
خواجه احمد اردستانی عمل استاد حاجی حسین .
۳ - در روی در سوم بقعه چنین خوانده
میشود :

الکامل بهاء الدوله والدین رستم بیگ خلد
ملکه فی سنه ۹۳۳ .

۴ - در روی در نزدیک ضریح این شعر
حک شده است :

مرا مفتح ابواب بساب فتح نمود
دری ز عالم احسان بروی ما بگشود

...

الخواجه امیرمطهر بن الخواجه معین الدین
شرف فی سنه ۹۱۵ .

۵ - در روی در چوبی نفیس ضریح
قصیده مفصلی بخط نستعلیق بسیار زیبا و خوش
کنده شده است، این در از لحاظ هنر نجاری
فوق العاده ممتاز میباشد اینک مطلع و مقطع این
قصیده در زیر ذکر میشود :

ای بارگاه محترمت قبله حرم
وی مستجاب بر در تو هر دعا بود

۱۲۴۱

. . . . .
. . . . .
. . . . .
. . . . .

بگرفت خامه و پی تاریخ آن نوشت

چوبی حصار معدن علم خدا بود
چنانکه گفته شد گنبد هر می شکل کاشی آن
دارای تاریخ سال ۹۴۱ هجری میباشد، آنچه
از کتیبه باقیمانده آن برمیآید چنین است :
. . . مشرف شدند این گنبد عالی صدر
مکرم معظم امیر نظام بن حسین بن ... کاشانی ...
فی ۹۴۱ . در پشت مقبره صحنی میباشد که متعلق
بامامزاده است .

مسجد دروازه اصفهان از ابنیه زمان شاه عباس
دوم صفوی است، کتیبه گچبری سردر مورخ بسال
۱۰۵۵ هجری میباشد. در صحن مسجد خشت‌های
کاشی زیبا با نقش شاه عباسی دیده میشود صفه
و شبستان تابستانی و زمستانی و گلدسته‌های کاشی
آن از لحاظ معماری و تزیین قابل توجه است .
کتیبه گچبری سردر مسجد شامل اشعاری
دروصف شاه عباس دوم صفوی و ساختمان مسجد
و برکه آبی بامر این شهریار صفوی میباشد .
اینک بیتی از مطلع و مقطع کتیبه منظوم :

مسجد دروازه (مسجد وزیر)

ثبت تاریخی ۳۵۱

شاه عباس آنکه دین جعفری را پیرو است
پیشوای مهدی و هادی است بیچون و چرا

چون دم آبی بنوشی بهر تاریخش بگو
برکه پر آب سرد و مسجدی بس با صفا
متن کتیبه گچی سردر که درسه طرف بدنه
آن بخط ثلث نوشته شده چنین است:

«امر فرمود ببناء این مسجد متبرک فیض
اثر وبرکه خیر ثمر در زمان حیوة سلطنت بخش
خاقان خواقین عالم و اعظم سلاطین بنی آدم
المأمور بامر الله یأمر بالعدل والاحسان السلطان
بن السلطان والخاقان ابن الخاقان ابوالمظفر
شاه عباس ثانی صفوی بهادر خان خلد الله ملکه
وسلطانه قربه الی الله نواب قمر رکاب خورشید
احتجاج مریم آداب بلقیس الزمانی خدیجه ملکائی
ناموس العالمین جد ماجده پادشاه فردوس مکان
آشیانی علیین شاه صفی ، سعی بنده کمینه محمد
مقیم الموسوی کتبه محمد هاشم ... فی محرم سنه
خمس وخمسين والف .»

در صحن مسجد سه صفه مشاهده میشود که
پشت بغلهای آنها با کاشی خشت بسیار زیبا نقش
شاه عباسی تزیین گردیده است، محراب آن در صغه
وشبستان تابستانی ساخته شده در روی سنگ مرمر
ازاره محراب تاریخ «فی سنه ۱۰۵۶ هجری .»
خوانده میشود .

در جنب سردر تاریخی مسجد آب انبار
قدیمی بزرگی میباشد که باید ساختمان آن با تاریخ
ساختمان مدرسه و مسجد در یک زمان باشد .

باغشاه فین نمونه ای از قصور دوران صفوی
وزندیه وقاجاریه است که بعلت وفور آب (چشمه
سلیمانی) وباغ مشجرو حوض واستخر وفواره های
فراوان و ساختمان حمام تاریخی (محل قتل

باغشاه فین
قصبه فین - شش کیلومتری جنوب
غربی کاشان
ثبت تاریخی ۲۳۸

امیرکبیر) شهرت دارد .

ساختمان بنای اصلی این باغ و صفت‌های آنرا بدوران شاه‌صفی و شاه سلیمان صفوی نسبت می‌دهند که بعداً در زمان سایر شهریاران صفوی وسعت و تعمیر یافته است . اکنون دو صفت بنام شاه‌عباسی و فتح‌علیشاهی و بنائی بنام کریم‌خانی و حمام آن باقیمانده است . اخیراً در قسمتی از باغ ساختمان بنائی برای موزه کاشان اقدام شده است .
صفت شاه‌عباسی در واقع مانند سرپوشیده دو طبقه‌ای است که تقریباً در وسط باغ و مقابل سردر بزرگ و قدیمی واقع شده ، در وسط آن حوض زیبایی با آب جاری میباشد ، در روی دیوارها و سقف این صفت آثار نقاشی آب و رنگ دوره صفوی دیده میشود ، این مجالس نقاشی شامل دورنمای شکارگاه - تصاویری از شاهزادگان و غیره است . ازاره صفت از سنگ مرمر بوده که اکنون قطعاتی از آن موجود است .

دیگر صفت یا سرپوشیده فتح‌علیشاهی است که در سال ۱۲۲۶ هجری ساخته شده است ، داخل سرپوشیده آن مناظری نقاشی شده است ، ضمناً کتیبه‌ای بخط نستعلیق در داخل صفت در روی گچ دیده میشود که بیشتر اشعار آن از بین رفته و محو گردیده است . سراینده این اشعار خاوری نام شاعر است و کاتب کتیبه آن محمدتقی حسینی بسال ۱۲۲۶ هجری است . اینک سه بیت از آخر قصیده در زیر درج میشود :

چنان آمد عمل نعمان ز وضع کاخ نعمانی
بیایان کاخ سلطانی چو آمد خاوری گفتا
که جاوید از جلوس شاه بادا کاخ سلطانی
زهی عشرتگه خاقان خهی خرگاه خاقانی
ندانم نقش ارزنگی تو یا صورتگه مانی
بیاموزد زهر منظر هزارت نقش جان‌پرور
سردر کنونی باغ از بناهای دوره قاجار است ،
در اطراف آن محل قراولخانه و ساختمانهای

دورنمای صفت صفوی باغشاه فین

صفت دیگری در باغ شاه فین

دیگری دیده میشود .

بطور کلی ساختمان باغشاه فین بواسطه موقعیت و وجود چشمه پربرکت آب سلیمانی و کثرت اشجار کهن و سروهای بلند و جریان آب در استخرها و انهار و حوضها و داشتن فواره‌های متعدد در عداد زیباترین باغات قدیمی ایران بشمار است .

بقعه شاهزاده ابراهیم از ابنیه دوران قاجاریه است ، که در سال ۱۳۱۲ هجری ساخته شده است . این بنا با دارا بودن گنبد کاشیکاری فیروزه‌ای رنگ و گلدسته‌های بزرگ و صحن مفرح و ایوان آئینه‌کاری و نقاشی بی‌نهایت جالب و جاذب است . این بقعه دارای صحن زیبا و ایوان آئینه‌کاری و کاشیکاری جذاب میباشد ، در اطراف رواق و سقف ایوان مجالس نقاشی مذهبی بر روی گچ کشیده شده است ، داخل بقعه آئینه‌کاری مفصلی دارد ، ازاره اطراف آن با خشت‌های کاشی‌رنگین تزیین یافته است .

در روی در داخل بقعه کتیبه زیر خوانده

میشود :

«وقف آقا شاهزاده ابراهیم ابن سلطان ابن موسی ابن جعفر علیهم السلام نمود آقا آسید مهدی ابن حاجی سید حسین بروجردی فی سنه ۱۳۰۳» . بانی این بنا را خاله‌بیگم نامی از اهالی فین میدانند ، که پس از فوت در داخل بقعه مدفون شده است ، و در روی سنگ قبر آن اشعاری نقر گردیده که حاکی بر وصف بانی این بنای خیر میباشد .

ساختمان این بقعه روحانی مشتمل بر حرم چهارضلعی ، ایوان با ستونهای چوبی ، گنبد کاشیکاری هرمی شکل که دارای دوازده ضلع میباشد . اصل بنا را متعلق بدوران مغول (قرن هشتم هجری) میدانند ، صندوق منبت چوبی آن دارای کتیبه و آیاتی از قرآن مجید میباشد ، در

بقعه شاهزاده ابراهیم (ع)
سه کیلومتری جنوب غربی

ثبت تاریخی ۴۰۱

بقعه بابا افضل
مَرَق

ثبت تاریخی ۳۷۳

پایان کتیبه صندوق تاریخ شهر ذی الحجة الحرام
سنه اثنی عشر و تسعمائه هجریه ۹۱۲ خوانده میشود.
مجموعه این بنا در عداد بقاع زیبا و بسیار
جالب تاریخی است. داخل حرم بردیوار غربی
بخط نستعلیق آیات زیر نقاشی شده است:

گر عرض دهد سپهر اعلی
فضل فضلا و فضل افضل
از هر ملکی بجای تسبیح
آواز آید که فضل افضل
حرره ابوتراب الحسینی ۱۲۶۹

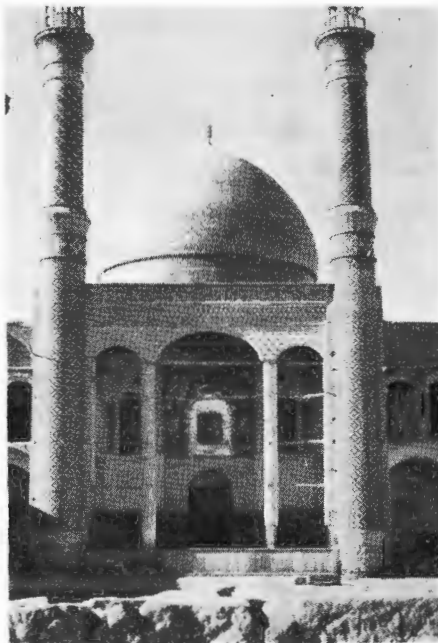
ساختمان این بقعه در اصل متعلق بعهد مغول
است، لیکن در دوران صفوی وقاجار تعمیرات
والحاقات و تزیینات کاشیکاری زیادی در آن بعمل
آمده است، بنای باشکوه و مفرح و روحانی آن
شامل ایوانی بلند و دو گلدسته مزین بکاشی و گنبد
کوتهای میباشد.

مشهد اردهال بقعه سلطان علی بن محمد باقر (ع)

یکی از بناهای زیبا و معروف شهر کاشان
مدرسه سلطانی میباشد که از اثنیه قرن سیزدهم
هجری است، این مدرسه که بسبک مدارس
چهارباغ و صدر اصفهان ساخته شده است، از لحاظ
دار بودن سردر و گنبد عظیم آجری و شبستانهای

امامزاده سلطانعلی بن محمد باقر (ع)
(بقعه مشهد آردهال)

ثبت تاریخی ۳۹۹

مدرسه سلطانی

ثبت تاریخی ۲۵۱

وسیع و حجرات اطراف و کاشیکاری زیبا بی نهایت
جالب است ، کتیبه منظوم ماده تاریخ این مدرسه
را شاعر نامی صبای کاشانی سروده است .

ساختمان این مدرسه عظیم در سال ۱۲۲۱
هجری آغاز شده و پس از مدت هشت سال در
۱۲۲۹ هجری پایان یافته است، سردر و جلوخان
مدرسه دارای کاشیکاری زیبایی است ، در پایان
کتیبه آن نوشته شده : کتبه اقل العبد محمد تقی
بن میرزا محمد اصفهانی ۱۲۲۶ .

مدرسه دارای هشتی میباشد که از دو طرف
وارد صحن وسیع آن که دارای آب نمای بزرگی
است میشوند، بنای عظیم گنبد آجری و یادگیرهای
گچی مرتفع و کاشیهای پر از نقش و نگار بدیع
و خطوط زیبای کتیبه ها و تزیینات کاشی پشت بغل‌های
صحن و حجرات ایوان دار منظره بدیع و با عظمتی
را باین مدرسه تاریخی داده است .

نام معمار این مدرسه نامی تاریخی در روی
دو جرز طرفین صفا جنوبی (شبهستان زیر گنبد)
بدین ترتیب خوانده میشود : محمد شفیع سنه
۱۲۲۶ .

از خطاطان دیگر کتیبه‌های این مسجد باید نام
محمد تقی بن حسینی ۱۲۲۶ و ابراهیم بن محمد رضا
نیز برده شود .

مدرسه آقا که از مدارس مشهور دوران
قاجار و قرن سیزدهم هجری است ، از لحاظ شیوه
معماری و ساختمانی بی نهایت ارزنده میباشد .
گنبد عظیم و دو مناره کاشی آن در حال حاضر
بلندترین ابنیه تاریخی کاشان است ، در سردر
مدرسه کتیبه‌ای است که حسرت نام شاعر سروده ،
و در روی کاشی بخط نستعلیق خوانده میشود و مورخ
بسال ۱۲۶۸ هجری است . اینک متن کتیبه منظوم:
خواست تاریخ مسجد و مدرس

گفت حسرت بدیهتاً آسان

مدرسه سلطانی و گنبد عظیم آن

مدرسه آقا

ثبت تاریخی ۳۸۲

عجلوا بالصلوات قبل الفوت
چهل وهفت از آن بگیر و بخوان

مشقه حسین

ساختمان گنبد بزرگ آجری و شبستانهای زمستانی و سرپوشیده آن در طبقه دوم بنا واقع شده است، صحن مدرسه زیبا و دارای حجراتی میباشد، در چهار بدنه مدرسه کلیه پشت‌بغل‌های آن مزین بکاشیکاری است. در داخل یکی از ایوانهای غربی آن که بصورت مقبره‌ای درآمده است قبوری ساخته شده که متعلق بمدفن متولیان پیشین مدرسه است. در صفا شبستان کتیبه‌ای بخط نستعلیق میباشد که در روی خشت کاشی است، در پایان این کتیبه نام کاتب آن با تاریخ چنین ضبط شده: «کاتب این حروف محمد بن محمد حسن ۱۲۶۳» - و در داخل شبستان زیر گنبد در متن کتیبه گجبری بخط ثلث برجسته چنین نوشته شده: «کتبه اسدالله ۱۲۶۴». در روی کاشی ازاره محراب هم تاریخ ۱۲۴۶ هجری نیز میباشد.

گنبد عظیم ودوگلدسته مدرسه آقا

بقایای آتشکده سنگی عهد اشکانی و ساسانی بنام تخت رستم شامل صفا بزرگی است که در دامنه تپه‌ای با ارتفاع تقریبی ۴۰ متر از کف جلگه با گنبد و ایوان و اطاقی هنوز باقی میباشد. همچنین آثار سکوئی دو طبقه بر فراز تپه دیده میشود، این سکو بنظر میرسد که محل افروختن آتش بوده است.

کاخ تاریخی سلیمانیه و باغ قدیمی آن محل کنونی دانشکده کشاورزی کرج است. بنای این کاخ و عمارت قدیمی آن که دارای نقاشیهای جالب بوده است متعلق به آغاز قرن سیزدهم هجری میباشد.

اکنون از آثار قدیم آن تالاری باقیمانده که بمحل کتابخانه دانشکده اختصاص دارد.

کرج

شهریار

تخت رستم

ثبت تاریخی در جریان است

کاخ سلیمانیه

دانشکده کشاورزی

ثبت تاریخی ۳۷۰

پرده نقاشی بزرگی از صورت آغامحمدخان قاجار و اطرافیانش موجود است که ویرا در حال جلوس بر تختی نظیر تخت طاووس نشان میدهد. این مجلس نقاشی شامل تصاویر فتحعلیشاه قاجار و سایر درباریان آن عصر میباشد.

محلات
آتشکده
آتشکوه

ثبت تاریخی ۳۸۱

بنای چهارطاقی آتشکده آتشکوه، شامل ستون‌های سنگی (استوانه‌های شکلی است که بر رویهم استوار گردیده است) و آجری و طاق گنبدی و اطاقهای سرپوشیده و ایوان که محل برافروختن آتش بوده است میباشد. این آتشکده بدوره ساسانیان متعلق است.

آتشکده سنگی آتشکوه

محراب امامزاده ابوالفضل ویحیی (ع)

ثبت تاریخی ۲۴۱

این محراب گچبری تاریخی از آثار دوره مغول محسوب میگردد، درحاشیه آن کتیبه زیبایی بخط رقاع و کوفی باقیمانده است، و همچنین نمای محراب آن مزین به گچبری و نقش‌ونگار بسیار ظریف میباشد.

محراب امامزاده ابوالفضل ویحیی (ع)

ورامین - تهران

برج علاءالدین

ثبت تاریخی ۱۷۷

برج علاءالدین

برج آجری علاءالدین که در عداد مقابر تاریخی میباشد، دارای بدنه مدوری با ارتفاع ۱۲ متر است، ساختمان این برج شامل سی ترك آجری بدون پشت‌بند است، بلندی گنبد دوپوشه مخروطی شکل آجری آن ۵ متر میباشد. در حد فاصل بدنه برج و گنبد يك رشته قطار زیبایی که مزین بکاشی فیروزه‌ای و کتیبه تاریخی است قرار گرفته، سر در آن در بدنه غربی برج ساخته شده است و دارای یزده بندیهائی میباشد. سر در دیگری در سمت شرقی آن دیده میشود. نکته مهم هنری این بنا تزئین خارجی برج است، که با کاشیهای فیروزه‌ای و شمشه‌های آجری (اختلاط رنگ فیروزه و لاجورد و آجری) زینت خاصی باین برج داده است، تاریخ ساختمان مقبره علاءالدین در حدود نیمه دوم قرن هفتم (۶۸۰ هجری) است.

بقعه امامزاده یحیی

ثبت تاریخی ۱۹۹

بقعه تاریخی و مذهبی امامزاده یحیی با گنبد زیبای آجری آن در محوطه گورستان محصور ساخته شده است، اهمیت تاریخی و صنعتی این امامزاده مرهون تزیینات گچبری و کتیبه برجسته آن بخط ثلث و محراب کاشی‌گرانهها و يك قطعه کاشی روی مرقد بوده است، که امروزه جز کتیبه گچبری اثری از سایر نفایس تاریخی آن در محل دیده نمیشود.

کتیبه گچبری که اطراف حاشیه داخلی بقعه را فرا گرفته بطرز برجسته در زمینه گل و بوته زیبایی جلب توجه می‌نماید. بانی این بنا ابو محمد ابی‌زید است. تاریخ ساختمان بقعه ماه محرم سال ۷۰۷ هجری میباشد.

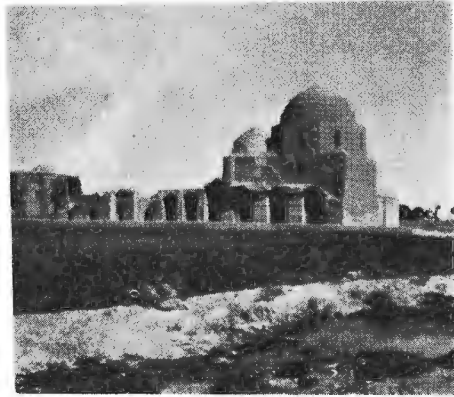
مسجد جامع

ثبت تاریخی ۱۷۶

سردر مسجد جامع ورامین

گنبد و متعلقات دیگر مسجد جامع

جامع ورامین سومین بنای مهم تاریخی آن حوزه متعلق بدوره ایلخانی ابوسعید میباشد، این مسجد از نمونه‌های کامل مساجد چهار ایوانی بوده که نه تنها از لحاظ ساختمان عظیم و گنبدعالی آجری دارای مقام و منزلت صنعتی مهمی است. بلکه بواسطه داشتن تزیینات فراوان کاشیکاری معرق و گچبری و کتیبه‌های تاریخی و انواع خطوط مختلف جزء آثار مهم هنری ایران بشمار میرود، ساختمان مسجد در حال حاضر شامل بقایای سردر، طاقنماهای اطراف، دورواق شمالی و جنوبی، شبستان و ایوان و گنبد عظیم آجری و بناهای جنبین شبستان میباشد. برجسته‌ترین قسمت تاریخی و تزیینی این جامع کتیبه کاشی معرق سردر است که بخط ثلث ممتاز سیاه رنگ در متن لاجوردی نصب شده، بانی ساختمان مسجد ابوسعید بهادرخان ایلخان مسلمان مغول است، که در سال ۷۲۲ هجری بساختن این جامع همت نموده است. در شبستان مسجد و ایوان رفیع آن تزیینات جالبی از زمان ساختمان آن باقی مانده که از لحاظ اشکال هندسی و ریزه کاری و ظرافت نقش و نگار کم نظیر میباشد.

در داخل شبستان و در درون دوقاب آجری لوحی از زمان شاهرخ بهادر تیموری نصب شده که مورخ بسال ۸۲۱ هجری است تکمیل و تعمیر جامع ورامین بشیوه اصلی و قدیم آن بانظارت فنی اداره کل باستانشناسی و فرهنگ عامه در دست انجام است.

بقعه شاهزاده حسین از ابنیه دوره مغول است، در حال حاضر اثر تاریخی و هنری منحصر بفرد این بقعه شامل بقایای محراب زیبائی از کاشی معرق لاجوردی و فیروزه‌ای رنگ میباشد، که در زمره نفیس‌ترین و گرانبها ترین آثار مغولی

شاهزاده حسین (ع)

ثبت تاریخی در جریان است

این بقعه بشمار میرود، محراب مزبور در زیر سرپوشیده محقری که در حقیقت مدخل بنای تازه ساز شاهزاده حسین است نصب شده است .

بنای بقعه امامزاده جعفر از فرزندان حضرت امام موسی‌الکاظم (ع) ساختمانی است مشتمل بر صحن مفرح و ایوان و حرم و گنبد عظیم دوپوشه، قدیمترین تاریخی که در این ساختمان موجود است تاریخ ضریح روی مرقد است، که در پایان کتیبه سال ۹۹۴ هجری خوانده میشود، همچنین کتیبه حرم شامل نوشته‌هایی بخط ثلث نیز میباشد، در قسمت پائین کتیبه نام شاه طهماسب صفوی و تاریخ ۹۵۶ هجری ثبت است. بر بالای ایوان اشعاری بخط نستعلیق سفید بر کاشی خشت لاجوردی بنام فتحعلیشاه قاجار نقش شده، آخرین بیت این اشعار حاوی ماده تاریخ تعمیر بنا است که بحساب حروف ابجد سال ۱۲۲۷ هجری میباشد و بدینقرار است:

کلك صبا رقم زد از بهر سال تاریخ
بنیاد شد ز دارا این بارگاه جعفر

پیشوا
امامزاده جعفر (ع)
ثبت تاریخی ۳۱۹

بختیاری و چهارمحال

درویرانه‌های شهر باستانی ایذه (مال امیر سابق) آثاری ازدوره عیلام و ادوار بعد و عهد اشکانی و ساسانی کشف شده است، از جمله حجاری و کتیبه سنگی و نقوش برجسته‌ای است که در کوهستان و غار شگفت سلمان (مغاره سلمان، شاه سوار و قلعه کژدم) باقیمانده است، این ناحیه از مراکز مهم دوره عظمت عیلام بشمار میرود.

این سرزمین در روزگار باستان یکی از نواحی آباد و از مراکز تمدن قدیم بشمار میرفته است، بطوریکه از سنگ‌نشته‌های کول فرح و شگفت سلمان معلوم میشود در روزگار قدرت عیلام اهمیت بسزائی داشته است، مرکز آنزان یا انشان قدیم در این ناحیه بوده است، همچنین در دوره سلوکی و ساسانیان شهر ایذه قدیم صاحب نام و نشان بوده است، تا اینکه در قرن نهم هجری متروک گردید.

در قلعه تل شش تصویر دوره عیلامی بر روی سنگ نقر شده و باقیمانده است، در دره شمی علاوه بر بقایای آتشکده، اشیاء زیرخاکی فراوانی از دوران اشکانی و ساسانی کشف نموده‌اند.

یک مجسمه عظیم مفرغی دوره اشکانی در شمی بدست آمده است، که اکنون در موزه ایران باستان است.

ایذه
آتشکده
دره شامی یا شمی
چهل کیلومتری ایذه
ثبت تاریخی ۴۹

تنگ سولك (ساوولك)

كوهستان بختیاری

ثبت تاریخی ۳۱۰

نقوش سنگی برجسته تنگ سولك شامل تصویر زنی است که در اطراف آن دو نفر نیزه‌دار دراز کشیده و مردی در حال ستایش می‌باشد . همچنین تصویر یازده نفر دیگر که پشت سرهم ایستاده‌اند در این نقش باقیمانده است . مجلس حجاری دیگری معرف نقش يك سوار مسلح با تیر و کمان است که در حال نبرد با حیوان درنده‌ای می‌باشد . این نقوش و آثار متعلق بدوره اشکانی است . (سال ۲۵۴ پیش از میلاد تا ۲۲۴ میلادی) .

بادروخیلج فارس

ریشهر (ریواردشیر)
دوازده کیلومتری بوشهر

ثبت تاریخی ۱۲

ویرانه‌های شهر ریشهر گنجینه‌ای از آثار و تمدن دوران عیلامی و ساسانی را دربردارد، بدیهی است در صورت کاوش علمی میتوان امیدوار بکشف آثار گرانبهائی از هزاره دوم و اول پیش از میلاد در ویرانه‌های اطراف آن بود.

ناحیه ریشهر از مراکز مهم باستانی ایران بشماراست، از مجموع آثار یکه تا کنون در این منطقه از زیر خاک بدست آمده است، از جمله در حفریات هیأت فرانسوی در سال ۱۲۹۲ شمسی اشیاء فراوانی که شامل سفالهای منقوش و ظروف مفرغی، آثار ساختمانی و آجرهای نبشته عیلامی است. از اینرو میتوان منطقه تاریخی مزبور را از جهات مراحل تمدن باستانی در ردیف ناحیه شوش دانست. گذشته از ویرانه‌های ریشهر و اتلال بناهای تاریخی دیگر آن مانند بقعه خواجه خضر، قدمگاه ابوالفضل، مسجد کوفی، مسجد جماعت، امامزاده عبدالمهیمین، مسجد نو و کلیسای آن شهرت دارد. در جزیره خارک یک سلسله آثار و ویرانه‌های بیشماری از دوران باستانی باقیمانده است که دال بر قدمت و تاریخ کهن این جزیره میباشد، گذشته از معابد باستانی، بقعه میر محمد و گورستانهای پیش از اسلام آن قابل مطالعه و تحقیق است.

سمنان - دامغان - شاهرود

سمنان

مناره سلجوقی

ثبت تاریخی ۱۶۲

مناره سلجوقی که بنام مسجد جنب آن بنام
مناره مسجد جمعه معروف است، متعلق بدوره
سلجوقیان میباشد، در روی بدنه آجری این مناره
کتیبه‌ای بخط کوفی نصب شده است.

خانقاه و مزار شیخ علاءالدوله

سمنانی

قریه سرخه

ثبت تاریخی ۳۲۰

مزار و خانقاه شیخ علاءالدوله سمنانی عارف
مشهور قرن هشتم هجری از بناهای دوران مغول
است، این بنای خشتی بعلت سستی وعدم استحکام
منهدم گردیده و اکنون آثار مختصری از آن خانقاه
برجای مانده است.

مسجد جمعه

ثبت تاریخی ۱۶۳

مسجد جمعه از بناهای باشکوه و زیبا و از لحاظ
معماری جالب توجه است، بنابر کتیبه داخل
ایوان این مسجد در سال ۸۲۸ هجری در زمان
شاهرخ تیموری ساخته شده است، در سه گوشه
صحن شبستان‌های بزرگی با ستون‌های عظیم استوار

وبرجای مانده است . در ایوان مسجد چند فرمان تاریخی در روی سنگ نقر شده که مورخ بسالهای ۹۶۲ و ۱۰۲۱ و ۱۰۳۹ و ۱۱۰۶ هجری میباشد.

مسجد سلطانی

ثبت تاریخی ۳۹۴

مسجد سلطانی که بنام مسجدشاه نیز شهرت دارد از ازنیه قرن سیزدهم هجری است که بانی آن فتحعلیشاه قاجار میباشد . این مسجد دارای صحن وسیع و شبستانهای متعدد ، رواق و مدرس کاشیکاری و چهار ایوان و مناره و منبری از سنگ مرمر و کتیبه‌های بسیاری با خطوط ممتاز است . ماده تاریخ این مسجد را عندلیب شاعر سروده که در روی يك قطعه سنگ مرمر نقر گردیده . سال اتمام بنای مسجد ۱۲۴۲ هجری است ، این مسجد از نمونه‌های کامل و مشهور مساجد دوره قاجاریه و معرف معماری آن عصر میباشد .

دروازه ارك سمنان

ثبت تاریخی ۳۹۵

بنای دروازه ارك سمنان متعلق بدوران قاجاریه و قرن سیزدهم هجری است .

دامغان

ویرانه‌های شهر صد دروازه

(هکاتم پیلُس)

۱۳ کیلومتری جنوب شهر کنونی دامغان

ثبت تاریخی ۴۰

ویرانه‌های پایتخت پارت که بنام صد دروازه نامیده میشود ، در جنوب شهر کنونی دامغان واقع شده ، در خلال کاوشهای علمی هیأت امریکائی در سالهای ۱۳۱۰ - ۱۳۱۳ خورشیدی آثار و اشیائی از این اراضی بدست آمده که معرف تمدن دوران خاصی است .

تپه حصار

سه کیلومتری شهر

ثبت تاریخی در جریان است

در اراضی تپه حصار دامغان که طی سالهای ۱۳۱۰ - ۱۳۱۳ خورشیدی بوسیله هیأت باستان-شناسان امریکائی مورد کاوش علمی قرار گرفته

است آثار منازل و ساختمانهای خشتی و دخمه‌های فراوان و اشیاء زرین و سیمین و فلزی و استخوانی و ظروف سفالی و لعابی و آلات و ادوات کشاورزی و مجسمه‌های انسان و حیوان و پرندگان از زیر خاک و گورستان باستانی آن کشف شده، که طبق تشخیص باستان‌شناسان متعلق به دو تا سه هزار سال پیش از میلاد می‌باشد.

خمره سفالی منقوش مکشوف در تپه حصار

تاریخانه و مناره آن

ثبت تاریخی ۸۰

مجموعه بنای تاریخانه یا خدای خانه دامغان و مناره آن شامل بنای مسجدی در آغاز اسلام می‌باشد. (نیمه قرن دوم هجری) این مسجد که دارای شبستان ستون‌دار و طاقهای بلند و بسبک چهار ایوانی ساخته شده است، در تعداد مساجد اولیه اسلامی بشمار می‌رود و از لحاظ شیوه ساختمانی تقلید کامل از بناهای دوره ساسانی است. مناره تاریخانه متعلق بدوره سلجوقی است. در روی بدنه آجری آن کتیبه‌ای بخط کوفی نصب شده است، بطور کلی بنای کهن سال مسجد تاریخانه نمونه کامل و ارزنده‌ای از معماری مساجد اوائل دوره اسلامی در ایران است، مناره کنونی که بجای مناره هم‌زمان مسجد ساخته شده است از بناهای بختیار بن محمد است که در دامغان آرامگاهی برای پدر خود محمد بن ابراهیم ملقب به پیر علمدار بنا کرده

مناره تاریخانه

است و ظاهراً مناره مسجد سمنان هم از بناهای وی است. مناره مسجد در حدود ۲۵ متر بلندی دارد، ساختمان مسجد عبارتست از صحن مرکزی، که دور آن را سرپوشیده‌ای احاطه نموده و دهلیزهایی دارد، طاقهای آن از آجر ساخته شده، و شباهت تام بطاقهای بناهای دوره ساسانی دارد، ستونهای مسجد مدور و هر کدام بقطر يك متر و نیم است و کاملاً شبیه ستونهای کاخ ساسانی است که در تپه حصار از زیر خاک بیرون آمده است.

ستونهای قدیمی شبستان مسجد

هلال آجری طاقهای مسجد

آرامگاه پیر علمدار بصورت برج مدور و گنبدداری است که بر طبق کتیبه تاریخ ساختمان آن سال ۴۱۷ هجری است. شهرت این بنای قرن پنجم هجری بیشتر بعلت دارا بودن تزیینات آجری و کتیبه کوفی آن میباشد، این برج مقبره‌ای شکل بعلت داشتن کتیبه زیبای کوفی در داخل برج بسیار مشهور است. در نزدیکی این بنا مسجدی از دوره ایلخان مسلمان مغول (اولجایتو) ساخته شده است.

پیر علمدار

ثبت تاریخی ۷۹

مناره مسجد جامع

ثبت تاریخی ۸۱

مناره مسجد جامع

مناره مسجد جامع متعلق بدوره سلجوقیان است. در قسمت بالای این مناره آجری تزیینات کاشیکاری دیده میشود که متعلق بقرن ششم هجری است. تاریخ ساختمان مسجد بعد از بنای مناره میباشد. در قسمت بالای منار آثاری از کاشیکاری دیده میشود، در صورتیکه این تزیینات کاشی متعلق بزمان ساختمان مناره باشد (در حدود سال ۴۵۰ هجری) احتمال میرود که از کاشیکاری مناره تاریخی قریه سین اصفهان (۵۲۶ هجری) قدیمتر باشد.

چهل دختران

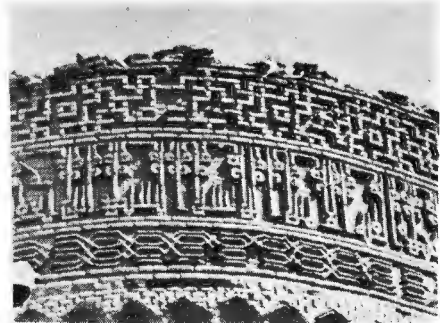
ثبت تاریخی ۸۳

برج آجری مدور چهل دختران که دارای گنبد پیازی شکل میباشد، از ابنیه دوره سلجوقی است. بر طبق کتیبه کوفی آجری متعلق بسال ۴۶۶ هجری میباشد. این بنای سلجوقی دارای تزیینات آجری بسیار زیبایی است.

برج معصوم زاده

مهماندوست

ثبت تاریخی ۲۷۷

برج آجری معصوم زاده دارای دوازده ترک است. گنبد اصلی آن فروریخته، بر طبق مفاد کتیبه کوفی تاریخ این برج یا مقبره سال ۴۹۰ هجری است. اهمیت این بنا بعلاوه داشتن طاقنماها و قطار مقرنس آجر کاری میباشد.

آغاز کتیبه آجری کوفی برج مهماندوست

امامزاده جعفر (ع)
در شمال غربی دامغان

ثبت تاریخی ۸۲

بقعه آجری امامزاده جعفر که دارای چهار دیوار طاقنما دار ، وهشت طاق مقرنس و گنبد است ، از ابنیه دوره سلجوقی بشمار میرود ، که در ادوار بعد مرمت شده است . در داخل ایوان بنا در روی چند قطعه کاشی والواح سنگی تاریخ سال ۶۶۵ - ۸۱۵ - ۸۵۱ هجری نوشته و نقر شده است . در پایان کتیبه زیر گنبد نام نجار و معمار آن بدین ترتیب ثبت گردیده :

«استاد نظام الدین بن استاد علی بن علی نجار . صاحب وساعی اینخیرات استاد محمد بن . . . . صفار دامغانی تحریراً فی شهر . . . . سال اربع و ستین و . . . .»

در صحن مقابل بنای امامزاده جعفر بقعه ای است ، بنام امامزاده محمد که در زمان شاهرخ تیموری بنا شده است ، این نکته از کتیبه سردر که بخط ثلث میباشد معلوم میشود متن کتیبه مختصر آن چنین است :

«وبناء هذا العمارة فی ایام دولة السلطان الاعظم شاهرخ بهادر خلد الله ملكه» .

بنای اصلی مسجد از دوران سلجوقیان بوده است که در اوائل قرن پنجم هجری بنا شده ، از مسجد سلجوقی اکنون جز دیوار قدیمی چیز دیگری باقی نمانده است . مناره آجری سلجوقی آن برجای مانده ، در متن کتیبه کوفی آجری مناره تاریخ سال ۵۱۴ هجری خوانده میشود . در زمان سلطان محمد خدا بنده الجایتو ایلیخان مسلمان مغول بناهای دیگری بابنیه دوره سلجوقی افزوده گردید ، از جمله ایوان بزرگی است که در سال ۷۱۷ هجری بدست محمد بن حسین معمار دامغانی بنا نهاده شده ، نام این معمار در مسجد جامع و محراب مسجد مجاور آن ثبت گردیده است .

ایوان رفیع مسجد

شاهرود

بسطام

مسجد سلجوقی و مناره آن

ثبت تاریخی ۶۸

مسجد فرومد (فریومد)

ثبت تاریخی ۳۴۵

ساختمان اصلی مسجد عظیم تاریخی فرومد متعلق بقرن هفتم هجری است. لیکن درحال حاضر از آن بنای معتبر و مشهور قدیمی ویرانه‌ای بیش باقی نیست.

۲

صومعه بایزید بسطامی

مسجد جامع و برج کاشانه

ثبت تاریخی ۶۹

صومعه بایزید شامل بنای آجری گنبددار مخروطی شکل، ایوان بلند، مناره سنگی، مقبره بایزید و آرامگاه امیرافغانی متعلق بقرن هشتم و سیزدهم هجری است. بیشتر این ابنیه در زمان اولجایتو ایلخان مسلمان مغول ساخته شده است. در بالای محراب کتیبه‌ای بخط ثلث گچبری شده، علاوه بر صفت قبر بایزید و قبور متعدد دیگر در جنب صفت چهارطاقی بنا شده است که متعلق به آرامگاه امیرافغانی و تاریخ سال ۱۲۸۶ هجری می‌باشد. بر روی سنگ قبر امیرافغانی اشعاری بخط نستعلیق نقر شده و در پایان آن نام نویسنده و سنگتراش ثبت است: محمدرحیم هراتی، سیدحسن مشهدی.

مسجد جامع در جنوب شرقی آرامگاه واقع شده و برج بلند ترک‌داری بنام کاشانه تکیه دارد. مجموع این بناها متعلق بقرن هشتم هجری است. برج کاشانه دارای اسلوب معماری خاصی است، بدنه برج دارای ترکهای آجری تیز و دو کتیبه بخط کوفی آجری برجسته می‌باشد و بر فراز برج گنبدی آجری قرار گرفته است. در کتیبه گچبری

منظره ایوان بلند صومعه بایزید

صومعه بایزید و مناره آن

درون آن نام اولجایتو و تاریخ سال ۷۲۳ هجری
 ثبت شده است . بر طبق کتیبه سردر برج که بخط
 ثلث گچبری شده معمار این بنا محمدالحسین . . .
 المهندس البنا دامغانی است ، در اطراف سردر
 و در کنار در نام محمد بن احمد . . . سمنانی
 و تاریخ نیمه شوال سال ۷۰۰ هجری باقیمانده که
 بدشواری خوانده میشود .

در کتیبه آجری با خط کوفی نام سلطان
 محمد اولجایتو باقی است ، در کلیه این بنا
 گچبری های ممتاز با خطوط خوش بیادگار
 مانده است .

دو گنبد هرمی شکل بسطام

لرستان

لرستان منطقه‌ایست که از زمانهای بسیار قدیم مهد تمدن و مرکز آبادی بوده و رودخانه سیمره اراضی آنرا آبیاری و حاصلخیز نموده است، و همواره محل سکونت اقوامی بوده که در اطراف و سواحل رود سیمره گردآمده و تمدن عالی ایجاد کرده‌اند - علت گردآمدن این اقوام در نواحی لرستان بعلت فراوانی آب و حاصلخیزی زمین بوده که نخستین شرط پیدایش تمدنهای اولیه است.

گذشته از تپه‌های ماقبل تاریخ، قبور زیادی در لرستان دیده میشود، که برخی از این قبور مورد کاوش علمی باستانشناسان خارجی مانند ژ. دمیرگان، دکتر کنتینو، سیر اورل استین، دکتر اسمیت بعمل آمده است.

در دامنه اشگفت تنک چوبینک و شگفتهای کبیر کوه، و دوتنک معروف دره شهر و شیروان و ناحیه دلفان و پل کردختر و پل دختر و مقبره انوشیروان و آلشتر و خلدبرین آثار بسیار ارزنده

وجالبی از تمدن دوران ماد ، کاسی ، عیلامی ، هخامنشی ، اشکانی و ساسانی و سلجوقی و اتابکان لر و صفوی کشف شده است .

بقایای آبادی و دژهای نظامی فراوانی در این ناحیه دیده میشود ، که بمنظور دفاع در مقابل مهاجمین ساخته شده است . مهمترین آثار تاریخی این منطقه قلعه سلیمان تپه یا زیرزیر تپه است که متعلق بدوره عیلامی میباشد . (در حدود ۲۵۰۰ قبل از میلاد)

آثاریکه اکنون بنام تل بکسایه نزدیک سلیمان تپه دیده میشود ، جزء بقایای دژهای نظامی تاریخی است که ساختمان آنرا بعهد عیلام نسبت میدهند .

نام چهار تلی است که در مجاورت یکدیگر قرار گرفته اند ، که از مجموع آنها تلهای سبعت (سبات خریر) تشکیل میشود . این آثار یکی از مراکز مهم نظامی دوران عیلام بشمار آمده است . این اتلال را قلمرو حکومت کام بولوها و دژ نظامی دانسته اند . (در حدود ۲۰۰۰ قبل از میلاد)

شیروان شهری بوده است در طرف شمال بلوک سیمره ، اکنون آثار و ویرانه های زیادی از آن ناحیه کهن باقیمانده است ، در بقایای این منطقه باستانی بناهایی از سنگ و گچ که متعلق بدوره ساسانیان است مشاهده میشود .

پشتکوه

سلیمان تپه (بلوک رزوده بالا)

ثبت تاریخی ۱

تل بکسایه

ثبت تاریخی ۲

تلهای سبعت خریر^۰ (چهارریز)

ثبت تاریخی ۳

شیروان (شیروان)

محل تقاطع پشتکوه و کبیرکوه کرانه

راست رود سیمره

ثبت تاریخی ۴

تل لالار
دامنه کبیره کوه خارج دره کلتم
ثبت تاریخی ۵

ویرانه‌های تل لالار همان خرابه‌های
باقیمانده شهر توبوی قدیم است، که در عهد
آسوربانی پال آباد بوده (قرن هفتم قبل از میلاد)،
و در دوره ساسانیان یکی از مراکز مهم نظامی پشتکوه
بشمار می‌رفته است.

دره شهر (ماد اکتون)
چهار کیلومتری کرانه راست رود سیمره
ثبت تاریخی ۶

آثار موجود در سیمره مانند دره شهر شامل
مهمترین آثار شهر باستانی عیلامی و اشکانی
، و ساسانی است، و مرکز پشتکوه بوده است.

تل تارهان (طرهان)
دره رودخانه سیمره
ثبت تاریخی ۷

تپه و ویرانه‌های کنونی آن متعلق بشهری
از دوره ساسانی است.

تل لورت
دره رودخانه سیمره
ثبت تاریخی ۸

خرابه‌های از دوران اشکانی و ساسانی در
اطراف این تل باقیمانده است.

خرم آباد
تپه‌های گلدان و شاهین آباد
ثبت تاریخی ۳۰

این دو تپه تاریخی که در جنوب خرم آباد
و مجاور دو قریه گلدان و شاهین آباد واقع شده‌اند،
دارای آثار زیادی از دوره عیلام می‌باشند. بنابه
تحقیقی شهرخایدالوی آشوریه‌ها نیز در روی این
تپه‌ها واقع شده است. (۱۸۰۰-۱۵۰۰ قبل از میلاد)

هلیلان
کنار رودخانه سیمره
ثبت تاریخی ۲۹

در هلیلان تپه‌های تاریخی و قدیمی
و گورستانهای متعددی است، که احتمال دارد
متعلق بدوره آشوریه‌ها و محل شهر بیت‌بوناکی
باشد. رودخانه سیمره این ناحیه را بدو قسمت
می‌نماید قسمتی از هلیلان جزء کرمانشاهان و بقیه
ضمیمه لرستان است.

پل کشکانرود کشکانرود - لرستان

ثبت تاریخی ۳۳۵

پل سنگی تاریخی کشکان که بر روی رودخانه کشکانرود قرار دارد و قسمتی از آن خراب شده است، بر طبق کتیبه آن که بخط کوفی است. ساختمان آن در سال ۳۸۹ هجری بدستور یکی از امراء کرد ابوالنجم بدر بن حسنویه آغاز گردیده و در سال ۳۹۹ با تمام رسیده است.

این پل دارای ۱۳ دهانه بوده است، ارتفاع آن در حدود ۲۰ متر است، سنگهای پایه آن بسیار بزرگ و تراشیده میباشد. بنای اصلی این پل را عده‌ای بدوره ساسانیان منسوب میدارند، کتیبه‌ای بطول و عرض یک متر وضخامت هفتاد و پنج سانتیمتر بر روی پل نصب بوده است.

مناره آجری با پایه سنگی خرم‌آباد - خارج شهر

ثبت تاریخی ۳۹۸

مناره آجری بلندی با پایه سنگی در خارج شهر خرم‌آباد میباشد، که با احتمال زیاد باید متعلق بقرن پنجم هجری باشد، لیکن برخی از باستان‌شناسان ساختمان این مناره را بعهد اتابکان لر نسبت میدهند.

این مناره بسیار محکم که بنام مناره مسجد جامع هم نیز نامیده میشود در عداد مناره‌های متین و استوار دوره سلجوقی بشمار است. در پای این مناره بقایای دیوار قدیمی و آثاری از دوران اتابکان لر دیده میشود. قرن هفتم هجری.

مناره آجری

بروجرد

مسجد جامع

ثبت تاریخی ۲۲۸

بنای اصلی جامع بروجرد باید متعلق بقرن پنجم هجری ودوره سلجوقی باشد، شبستان آجری وگنبد آن باقیمانده بنای اصلی است. بقیه ساختمان این مسجدکه شامل ایوان ودو گلدسته آن باشد برطبق کتیبه منظوم ولوح سنگی متعلق بزمان شاهعباس اول صفوی سال ۱۰۲۳ و سالهای ۱۰۹۱ و ۱۲۰۹ هجری است. درداخل شبستان منبرچوبی میباشدکه دربدنه آن اشعاری حك شده، دوییت آن بشرح زیرمیباشد:

منبری آنسان که ز بس رفعتش

شد بره عرش برین نرده بان

از پی تاریخ چنین منبری

گفت خرد منبر اخلاص دان

درسردر ورود بمسجد لوح سنگی نصب شده، براین لوح متن فرمانی از شاهعباس اول صفوی بسال ۱۰۲۲ هجری نقرگردیده است، درروی در شبستان کتیبه منظومی کنده شده، که دوییت آن بقرار زیر است:

کرد سلطان محمد این در ساز

بهر این قبله گاه عجز و نیاز

سال تاریخش از خرد جستم

گفت ازاین در درآی وقت نماز

آخرین ایات کتیبه طرفین ایوان چنین است:

برای سال بنایش بفکر بودم من

که از طریق وفا مصرعی خرد ناگاه

بجنب رفعتشان نقل رفعت گردون

مثال پستی ماه است نزد رفعت ماه

بنای امامزاده جعفر که دارای گنبد هرمی-شکل آجری است، متعلق بقرن هشتم و دارای تاریخ سال ۷۱۷ هجری میباشد. ماده تاریخ تعمیر این بنا بدین قرار است:

امامزاده جعفر (ع)

ثبت تاریخی درجریان است

سپهر رتبه تقی‌خان که شبه او هرگز
زدودمان بشر مادر زمانه نژاد
رواق جعفر موسی که چون دل عشاق
شکسته بود ز آسیب این خراب آباد
بسعی همت او در زمانه شد اکنون
چو طاق ابروی خوبان گره گشای مراد
بعقل از پی تاریخ او سروشی گفت
بگو معین تقی جعفر بن موسی باد

مسجد سلطانی

ثبت تاریخی ۳۹۳

مسجد سلطانی یا شاه از بناهای زیبای قرن
سیزدهم هجری است، این مسجد دارای صحن
وسیع و شبستان و گنبد و ایوانهای بلند مزین
بکاشیهای خشتی و کتیبه‌های فراوانی میباشد.
در این مسجد به ترتیب تاریخ سال ۱۲۴۸ و ۱۲۹۱
و ۱۲۹۶ هجری در کتیبه و الواح و سردر آن
خوانده میشود.

در لوحه طاق ایوان غربی بخط نستعلیق
برجسته در روی گچ نوشته شده:

«عمل استاد اسکندر شیرازی این دو طاق
مقرنس توسط جناب مستطاب میرزا معصوم اتمام
پذیرفت غره شعبان المعظم ۱۲۰۹».

در ایوان شمالی الواح گچی که شامل مناقب
حضرت علی بن ابیطالب (ع) و محبت خاندان
آل علی و مقام و احترام مساجد است موجود
میباشد. در پایان برخی از این الواح تاریخ
۱۲۹۳ هجری خوانده میشود. این مسجد در سال
۱۳۱۶ خورشیدی تعمیر و مرمت شده است.
بطور کلی بنای این مسجد عظیم و صحن وسیع
و گنبد و ایوانهای رفیع و تزیینات کاشیکاری
و گچبری و خطوط آن معرف معماری ممتاز دوران
قاجاریه است.

امامزاده قاسم (ع)
جایلق° - بروجرد سه کیلومتری
شرقی ایستگاه راه آهن
ثبت تاریخی درجریان است

بنای تاریخی امامزاده قاسم متعلق بقرن هشتم هجری، و دوره شاهرخ تیموری است، این بنا شامل صحن و مقبره و گنبد هر می شکل آجری میباشد. اهمیت و شهرت این بقعه بعلت دارابودن مجموعه ظریفی از هنرهای نجاری و یدی است. تاریخ سال ۷۳۸ و ۸۰۸ و ۸۵۰ هجری در روی در و صندوق مزار ثبت شده است.

در روی در چوبی زیبای آن کتیبه تاریخی بخط رقاع برجسته حکاکی شده و از متن آن چنین برمیآید، که این مزار برای قاسم بن زید در شهر محرم الحرام سال ۷۳۸ هجری ساخته شده، در پایان کتیبه نام استاد بنا بدین ترتیب خوانده میشود:

عمل مفخرالتجار و نقاش استاد حسن بن جمال احمد شیرگیر . . .

در وسط حرم در روی صفه ای بلندی یک مترو نیم و طول پنج متر دو صندوق چوبین بزرگ ساده قرار گرفته که در چهار حاشیه بالای هر کدام از دو صندوق کتیبه ای بخط ثلث که معرف نام و نشان صاحبان مزار متبرک و تاریخ آن است حک شده است، از متن کتیبه حاشیه صندوق اول چنین مسنداد میشود که این صندوق متعلق بمزار مقدس شهید زید بن حسن بن علی . . . قاسم است که در اوائل ماه مبارک صفر سنه ۸۵۰ هجری تهیه شده، در حاشیه زیر صندوق عبارت زیر در طرفین آن حکاکی شده است:

«ملکا، معبودا، پادشاهها، پروردگارا - ایام دولت پادشاه اسلام شاهرخ بهادر خلدالله مدظله امیرزاده اعظم سلطان محمد بهادر» .

متن کتیبه حاشیه صندوق دوم حاکی است که صندوق متعلق بمزار قاسم بن زید . . . ابی طالب علیه السلام میباشد، در پایان کتیبه چنین خوانده میشود: هذا بسعی امیر جلال بن صدیق بن امیر داود علیه الرحمه .

همدان

نهاوند

معبد سلوکی

ثبت تاریخی ۳۷۴

محل معبدی از دوره سلوکی در تپه مرکزی شهر نهاوند باقیمانده است، در سال ۱۳۲۲ خورشیدی ضمن خاکبرداری از این محل کتیبه بزرگی که بر روی سنگ نقر شده است کشف گردید، این کتیبه که مربوط بدوران آنتیوکوس پادشاه سلوکی است در ۳۲ سطر بخط یونانی قدیم در روی يك قطعه سنگ (ابعاد ۸۵×۴۶ سانتیمتر) تراشیده شده، متن این کتیبه شامل عنوان و اختیاراتی است که پادشاه سلوکی بملکه و خواهر خویش بنام لاودیسه^۱ میدهد، این کتیبه از دو قسمت متمایز تشکیل میگردد: قسمت اول نامه ایست از میند^۲ موس^۳ که از عمال سلوکی در نهاوند بوده، قسمت دوم متن فرمان آنتیوکوس خطاب بمندموس است دایر بر انتخاب خواهر خود بسمت کاهنه شهر لاودیسه^۴، برخی از باستان شناسان شهر لاودیسه را محل نهاوند قدیم میدانند، اینک کتیبه سنگی مزبور که متعلق بسال ۱۹۳ پیش از میلاد است در موزه ایران باستان میباشد.

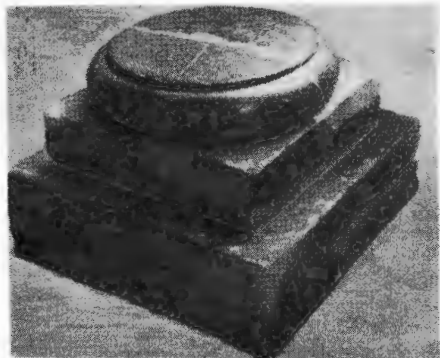
هگمتانه

ثبت تاریخی ۲۸

ویرانه‌های اکباتان یا هگمتانه که شهر همدان کنونی بر روی قسمتی از آن ساخته شده است متعلق بدوران پادشاهان ماد (قرن هفتم و نیمه اول قرن ششم پیش از میلاد) و پایتخت آنان بوده است که سپس در دوره شاهنشاهان هخامنشی و اشکانی وسعت یافته و بعنوان نخستین پایتخت ایران باستان شناخته شده است. در نتیجه کاوشهای علمی و حفريات تصادفی و عملیات ساختمانی آثار و اشیاء والواح نبشته زرین و سیمین متعددی در تپه هگمتانه کشف شده است و این نکته میرساند که خزانه شاهنشاهان هخامنشی در هگمتانه بوده است. و همدان کنونی بر روی قسمتی از آن ساخته شده است. در محله سرقلعه و قلعه شاه و داراب آثار دیوارهای ضخیم و کهن کاخ داریوش هخامنشی (۵۲۱ - ۴۸۶ قبل از میلاد) باقیمانده است. از بقایای کاخ هفت حصار و باروی تاریخی دوران باستانی که بندرت ویرانه‌های آن در قلعه قدیمی هگمتانه دیده میشود میتوان با اهمیت این تختگاه دوران ماد و هخامنشی پی برد، بدیهی است تا هنگامیکه کاوشهای علمی انجام نشود نمیتوان بیقین درباره عظمت سرزمین هگمتانه بحث نمود. کشف سرمجسمه سنگی در تپه مصلی ثابت نمود که در روی این تپه قلعه‌ای از دوران اشکانی ساخته شده است. این شهر باستانی در زمان شاهنشاهان ساسانی و همچنین در دوران اسلامی یکی از مراکز مهم نظامی بشمار میرفته است، چنانکه آثار تاریخی اسلامی آن گواه بر آبادی و رونق این ناحیه بوده و میباشد. طول تپه هگمتانه در حدود یک کیلومتر و عرض آن پانصد متر است.

ساغر زرین داریوش هخامنشی
مکشوفه در همدان

قاعده ستون سنگی اردشیر هخامنشی (۳۵۸ - ۴۰۴ ق. م. از م) که در همدان کشف شده است

کتیبه گنجنامه (جنگنامه)
دره عباس آباد - پنج کیلومتری
غربی همدان
ثبت تاریخی ۹۲

کتیبه‌های گنجنامه (۵۴۱ - ۴۶۵ قبل از میلاد)

کتیبه‌های گنجنامه هخامنشی مرکب از دو لوحه سنگی است که در بدنه کوه الوند بیلندی ۲ متر بخت میخی (پارسی قدیم - عیلامی - بابلی) در سه بند که شامل بیست سطر میشود نقر شده . متن این دو کتیبه متعلق به داریوش و خشایارشا میباشد که حاکی از نام و نسب شاهنشاهان هخامنشی و پرستش اهورمزدا است .

اینک متن ترجمه لوحه مربوط بنام خشایارشا: «خدای بزرگ اهورمزدا که بزرگترین خدایان است ، که این زمین را آفرید ، که آن آسمان را آفرید ، که مردم را خلق نمود ، که بمردم شادی داد ، که خشایارشا را پادشاه نمود ، یگانه از میان شاهان بسیار ، یگانه فرمانروا از میان فرمانروایان بی‌شمار ، من خشایارشا شاه بزرگ ، شاه شاهان ، شاه کشورهای که مردم بسیار دارد ، شاه این سرزمین بزرگ دوردست پهناور پسر داریوش شاه هخامنشی» .

شیر سنگی
همدان - دروازه باب‌الاسد
ثبت تاریخی ۹۳

شیرسنگی را عده‌ای بدوران ماد و برخی از محققین آنرا بدوره هخامنشی و چند تن آنرا متعلق بزمان اشکانیان میدانند. شیرسنگی در روی قاعده سنگی که در سال ۱۳۲۸ شمسی تهیه شده قرار گرفته است ، طول مجسمه شیر قریب دو متر و نیم ، عرض آن ۱٫۱۵ متر و ارتفاع آن ۱٫۲۰ متر است .

شیر سنگی

بنای مطبخ خسرو پرویز ساسانی

ثبت تاریخی ۲۵

ویرانه‌هایی از آثار و بقایای ساختمان دوره ساسانی که بنام مطبخ خسرو نامیده میشود در دامنه کوه الوند نزدیک گنجانامه باقیمانده است که بزمان خسرو پرویز شهریار ساسانی منسوب میدانند .
(۵۹۰ - ۶۲۷ میلادی)

ثبت تاریخی ۹۴

بنای گنبد علویان

گنبد علویان یا مسجد علویان از ابنیه قرن ششم هجری و دوره سلجوقی بشمار میرود که در دوران مغول تزیین و مرمت شده ، تزیینات داخلی این گنبد از نظر شیوه معماری و گچبری محراب و خطوط کتیبه کوفی و ثلث آن جزء زیباترین ابنیه تاریخی ایران است . در سردابه این بنای چهار ضلعی چندتن از سادات علوی همدان مدفون میباشند . گنبد علویان در سال ۱۳۱۷ خورشیدی تعمیر گردیده و بصورت کنونی درآمده است .
منظره خارجی این بنا مانند گنبد سرخ مراغه و از لحاظ داخلی نظیر مدرسه چندریبه قزوین است ، گنبد اصلی علویان فرو ریخته است .

تپه گیان و اراضی مجاور آن ۹ کیلومتری جنوب غربی همدان

ثبت تاریخی ۳۶

طبق کاوشهای علمی که در تپه گیان و اراضی مجاور آن توسط هیأت‌های فرانسوی در سالهای گذشته بعمل آمده به تحقیق ثابت شده است که تاریخ این اراضی باستانی تا حدود هزار و سیصد سال پیش از میلاد است ، اشیائی که بدست آمده شامل سفالهای ساده و منقش و رنگین است . قدمت منطقه گیان را با اراضی و تپه‌های شوش خورستان تا حدودی نزدیک میدانند .

مقبره استرومردخای

ثبت تاریخی ۲۹۱

منظره داخل مقبره استرومردخای

بنای کنونی این بقعه که زیارتگاه یهودیان جهان است از نظر معماری چندان ارزشی ندارد، درزیرگنبد آجری ساده آن محل دوقبر با کتیبه گجبری بخط عبری بر بالای دیوار مشاهده میشود. دو صندوق منبت عالی در وسط قرار دارد یکی از صندوق ها که دارای کتیبه عبری است قدیمی میباشد. اصل این بنا متعلق بقرن هفتم هجری بوده است و ممکن است بر روی ساختمان قبور قدیمتری ساخته شده باشد. شکل خارجی مقبره مانند بناهای اسلامی از سنگ و آجر ساخته شده است. این آرامگاه شامل مدخل، دهلیز، حرم وصفه و شاه نشین است. بنا بر روایات متعدد استر زوجه خشایارشا و ملکه هخامنشی بوده است، مردخای هم عموی استر میباشد.

امامزاده آظهر بن علی علیه السلام

در جزین

ثبت تاریخی ۳۶۶

ساختمان امامزاده اظهر واقع در بخش رزن بصورت برج استوانه‌ای شکل آجری ۱۹ ترکی است که دارای گنبد مخروطی میباشد، ارتفاع بنا در حدود ۲۰ متر است که ۸ متر آن را ساختمان برج و بقیه را قسمت مخروطی گنبد تشکیل میدهد. ساختمان این بقعه متعلق بدوران مغول است که بعداً بفرمان شاه عباس دوم صفوی در سال ۱۰۵۶ هجری مرمت شده صندوق چوبی مزار که دارای کتیبه و آیاتی از کلام الله مجید است از زمره نفائس بقعه میباشد، این صندوق نیز دارای تاریخ ۱۰۵۶ هجری است، مرقد اصلی در داخل سرداب و درزیر بنا قرار گرفته است.

رزن - همدان

امامزاده هود

ثبت تاریخی ۳۶۷

بقعه امامزاده هود در آبادی ینگ قلعه بخش رزن واقع شده است، این بنای آجری تاریخی بشکل برج ۱۲ ضلعی بسیار متناسب و موزونی ساخته شده و متعلق بدوران مغول و قرن هشتم هجری است، گنبد مخروطی شکل این بنا ویران شده و آثار کتیبه‌های بخط کوفی توأم با کاشی معرق در حاشیه بنا باقیمانده است، مقبره درسرداب زیر بنا قرار گرفته و سقف آن با تیرهای چوبی پوشیده شده است.

این برج زمان آبادانی دارای پشت‌بغل‌های کاشی و زیباییهای خاص بوده است، هم‌اکنون نمونه مختصری از روکشهای رنگین آجری و کاشی آن در بدنه بنا دیده میشود.

بنظر میرسد گنبد اصلی آن فرو ریخته، و در حال حاضر دارای سقف ضربی میباشد. این برج دارای محل دو در شمالی و جنوبی است، فواصل هر ترک آجری آن در حدود ۲۴۰ متر و همچنین دهانه طاقنماهای آن ۱۶۰ متر است. برج آجری دیگری در شهر همدان بنام برج قربان برجای مانده، که دارای سردابه و سنگ قبری از دوران صفوی میباشد.

امامزاده هود

فہرست

تہ ماوا ماکن بابتسانی

(از صفحہ ۴۳۱ تا صفحہ ۴۳۸)

فهرست تپه‌ها و اماکن باستانی

- ادامه دارد در زیر اشاره می‌نمائیم :
- ۱ - استان آذربایجان شرقی و غربی (مناطق مورد کاوش : تخت سلیمان . زندان سلیمان . تپه معروف حسنلو).
  - ۲ - استان بلوچستان و سیستان و مکران (مناطق مورد کاوش : قلعه سام . قلعه نو . دره غلامان).
  - ۳ - استان خراسان - نیشابور (مناطق مورد کاوش : تپه الب ارسلان . آهنگران . تپه سبزپوشان . شادیباک).
  - ۴ - استان خوزستان (مناطق مورد کاوش : شوش . چغازنبیل . چغامیش).
  - ۵ - استان فارس (مناطق مورد کاوش : تخت جمشید . مرو دشت . پاسارگاد . تل باکون . تل حکوان).
  - ۶ - استان کرمانشاهان (مناطق مورد کاوش : نواحی بیستون . ایلام . دهلران).
  - ۷ - استان گیلان (مناطق مورد کاوش :

در حدود يك قرن است که دانشمندان و باستان‌شناسان خارجی برای کشف مبانی تمدن باستانی کشور کهنسال ایران با تحویب دولت و صدور اجازه‌نامه خاص اقدام بررسی علمی و عملی از طریق گمانه‌زنی و کاوشهای دقیق در نقاط مختلف این سرزمین پهناور نموده‌اند، این هیأت‌های خارجی نتایج گرانبهای کشفیات تاریخی و تنوعات علمی خود را ضمن يك سلسله انتشارات باستان‌شناسی بزبانهای خارجی منتشر ساخته‌اند، هم‌اکنون مجموعه کامل این گزارشها و کتب که شامل تحقیقات تاریخی در مناطق گوناگون کشور است در کتابخانه موزه ایران باستان موجود میباشد .

اینک برای اطلاع بیشتر علاقمندان بشناسائی اماکن تاریخی مورد کاوش علمی به آهنگم مناطق باستانی که حفاریات آن در گذشته با اجازه و نظارت دولت شاهنشاهی ایران اقدام شده‌است و هم‌اکنون نیز در برخی از این نقاط عملیات کاوش مشترك اداره کل باستان‌شناسی و هیأت‌های خارجی

- ۴- تهران (تپه‌های آجین دوحین، گنج تپه . اسمعیل آباد . کرج و شهریار) .
اینک برای اطلاع کامل بنام و نشان و موقعیت جغرافیائی تپه‌ها و قلاع تاریخی و اماکن دیگری که پس از مطالعات دقیق اداره کل باستان‌شناسی و فرهنگ عامه تا این تاریخ قابل ثبت تاریخی تشخیص داده شده است ، فهرست اسامی آنرا با شماره ثبت تاریخی در زیر درج مینمائیم :
- ۸- استان مازندران و گرگان (مناطق مورد کاوش : تورنگ تپه . شاه تپه . یارم تپه) .
۹- استان مرکزی (تهران) . شهر ری (مناطق مورد کاوش : چشمه علی . حسین آباد . منصور آباد . تپه مرتضی گرد . مراکز دوران سلجوقی) .
۱۰- کاشان (مناطق مورد کاوش : تپه‌های سیالك) .

آذربایجان شرقی و غربی

- ثبت تاریخی ۴۲۸
۱- تپه خلیل آباد - شاه آباد - ماکو
- ثبت تاریخی ۴۳۶
۲- قلعه ضحاکي . ایستگاه راه آهن - خراسانک .
- ثبت تاریخی ۴۳۸
۳- تپه نازلو - محل نازلو از توابع شهرستان رضائیه .
- ثبت تاریخی ۴۳۹
۴- تپه لفا - محال چنفرالویکان از توابع شهرستان رضائیه .
- ثبت تاریخی ۴۴۰
۵- تپه عسگر آباد - محال چنفرالویکان از توابع شهرستان رضائیه .
- ثبت تاریخی ۴۴۱
۶- تپه بزولو - محال چنفرالویکان از توابع شهرستان رضائیه .
- ۱۱- دامغان (مناطق مورد کاوش : تپه حصار . اراضی شهر قدیم صد دروازه) .
۱۲- نهاوند (مناطق مورد کاوش : تپه گیان) .
۱۳- همدان (مناطق مورد کاوش : محل هگمتانه ، اکباتان) .
- گذشته از اکتشافات هیأت‌های علمی خارجی که بمهمترین مناطق مورد کاوش آنان اشاره شد ، از چندی باینطرف اداره کل باستان‌شناسی و فرهنگ عامه وزارت فرهنگ و هنر با اعزام کارشناسان و باستان‌شناسان ایرانی شروع بیک رشته حفريات علمی در نواحی مختلف کشور نموده‌اند ، نتایج گرانبهای مطالعات علمی و عملی این هیأت‌های باستان‌شناسی تاکنون ضمن مجموعه‌های ارزنده‌ای بنام گزارش عملیات اداره کل باستان‌شناسی منتشر شده است .
- ذیلاً بنام برخی از آن مناطق باستانی که تاکنون مورد عملیات و کاوش باستان‌شناسان ایرانی قرار گرفته است اشاره میشود :
- ۱- خوزستان (هفت تپه - شوش) .
۲- فارس (تپه‌های باستانی واقع در شهرستان فسا) .
۳- گیلان (تپه نصفی و چند تپه دیگر در رحمت آباد رودبار) .

ثبت تاریخی ۴۵۰
۱۶ - تپه دیزه تکه - محال باراندوز از
توابع رضائیه .

ثبت تاریخی ۴۵۱
۱۷ - تپه بوزوه - محال برکشلو از توابع
رضائیه .

ثبت تاریخی ۴۵۲
۱۸ - تپه ربط - محال برادوست از توابع
رضائیه .

ثبت تاریخی ۴۵۳
۱۹ - تپه هُنْگروان - محال برادوست از
توابع رضائیه .

ثبت تاریخی ۴۵۴
۲۰ - تپه سه گَر - محال ترکه وراز توابع
رضائیه .

ثبت تاریخی ۴۵۵
۲۱ - تپه سبزعلی - محال باراندوز از
توابع رضائیه .

ثبت تاریخی ۴۵۶
۲۲ - تپه توپوزآباد محال باراندوز از
توابع رضائیه .

ثبت تاریخی ۴۵۷
۲۳ - تپه بیات - محال باراندوز از توابع
رضائیه .

ثبت تاریخی ۴۵۸
۲۴ - تپه بالانج (تپه لیلی) - محال باراندوز
از توابع رضائیه .

ثبت تاریخی ۴۴۲
۷ - تپه لور بالاجو - محال نازلو از توابع
شهرستان رضائیه .

ثبت تاریخی ۴۴۳
۸ - تپه کَرْدَلَر در محال برکشلو - محال
برکشلو از توابع شهرستان رضائیه .

ثبت تاریخی ۴۴۴
۹ - تپه بالو - محال نازلو از توابع
شهرستان رضائیه .

ثبت تاریخی ۴۴۵
۱۰ - تپه لولهام - محال نازلو از توابع
رضائیه .

ثبت تاریخی ۴۴۶
۱۱ - تپه نخجوان (کَجَلَسَر) - محال نازلو
از توابع رضائیه .

ثبت تاریخی ۴۴۷
۱۲ - شیخ تپه - محال برکشلو از توابع
رضائیه .

ثبت تاریخی ۴۴۵
۱۳ - گوک تپه - محال برکشلو از توابع
رضائیه .

ثبت تاریخی ۴۴۸
۱۴ - تپه ساعتلو - محال نازلو از توابع
رضائیه .

ثبت تاریخی ۴۴۹
۱۵ - تپه آنگنه - محال نازلو از توابع
رضائیه .

- ثبت تاریخی ۴۵۹
۲۵ - تپه ترکمان (تپه تریان) - محال
باراندوز از توابع رضائیه .
- ثبت تاریخی ۴۶۰
۲۶ - تپه سومباتان (سمباتان) - محال
باراندوز از توابع رضائیه .
- ثبت تاریخی ۴۶۱
۲۷ - تپه سیرگی - محال ترگهور از توابع
رضائیه .
- ثبت تاریخی ۴۶۲
۲۸ - تپه خان بابا - محال دول از توابع
رضائیه .
- ثبت تاریخی ۴۶۳
۲۹ - قلعه خرابه - محال دول از توابع
رضائیه .
- ثبت تاریخی ۴۶۴
۳۰ - تپه شیطان آباد - محال دول از توابع
رضائیه .
- ثبت تاریخی ۴۶۵
۳۱ - تپه کمرنو - محال دول از توابع
رضائیه .
- ثبت تاریخی ۴۶۶
۳۲ - تپه قیلاع - محال دول از توابع
رضائیه .
- ثبت تاریخی ۴۶۷
۳۳ - گرد ملا احمد - اشنویه .
- ثبت تاریخی ۴۶۸
۳۴ - تپه سوچا - اشنویه .
- ثبت تاریخی ۴۶۹
۳۵ - گرد کورا - اشنویه .
- ثبت تاریخی ۴۷۰
۳۶ - گرد چوکا - اشنویه .
- ثبت تاریخی ۴۷۱
۳۷ - گرد حسعلی بانو - اشنویه .
- ثبت تاریخی ۴۷۲
۳۸ - گرد حسن آباد - اشنویه .
- ثبت تاریخی ۴۷۳
۳۹ - گرد کندونه (قوران) اشنویه .
- ثبت تاریخی ۴۷۴
۴۰ - تپه موزا (گرد موزا) اشنویه .
- ثبت تاریخی ۴۷۵
۴۱ - گرد دینخواه - اشنویه .
- ثبت تاریخی ۴۷۶
۴۲ - گرد دلیخی آرخی - توابع نقده
محال نقده .
- ثبت تاریخی ۴۷۷
۴۳ - گرد کوپک - توابع نقده - محال
نقده .
- ثبت تاریخی ۴۷۸
۴۴ - گرد قلعه لَر - توابع نقده - محال
نقده .

ثبت تاریخی ۴۷۹
۴۵ - گِرد میر آباد - توابع نقده - محال
اشکانیان - قبرستان - خرابه‌های شهر قدیمی).
۱۷ کیلومتری شمال شرقی زابل .
نقده .

ثبت تاریخی ۴۸۰
۴۶ - تپه مملو - توابع نقده - محال نقده .
ثبت تاریخی ۵۳۷
۵۴ - زاهدان خرابه (زاهدان کهنه) -
بخش پشت آب زابل .

ثبت تاریخی ۴۸۱
۴۷ - تپه محمدشاه - توابع نقده - محال
نقده .
ثبت تاریخی ۵۳۸
۵۵ - قلعه تیمور - جنوب غربی زاهدان
کهنه .

ثبت تاریخی ۴۸۲
۴۸ - شاه حسینی تپه - توابع نقده - محال
نقده .
ثبت تاریخی ۵۳۹
۵۶ - تپه شهرستان - ۲۷ کیلومتری زابل
از بخش شهر

ثبت تاریخی ۴۸۳
۴۹ - تپه نظام آباد - توابع نقده - محال
نقده .
ثبت تاریخی ۵۴۰
۵۷ - کوه خواجه - ۲۷ کیلومتری زابل
از بخش شیب آب

ثبت تاریخی ۴۸۴
۵۰ - تپه ژار آباد - محل ترگهور از توابع
رضائیه .
ثبت تاریخی ۵۴۱
۵۸ - قلعه سار - قریه شه کوه از بخش
شیب آب

ثبت تاریخی ۴۸۵
۵۱ - تپه حسنلو - محل سلدوز از توابع
نقده .
ثبت تاریخی ۵۴۲
۵۹ - شهر سوخته - ۶۷ کیلومتری جاده
زابل به زاهدان

ثبت تاریخی ۴۸۶
۵۲ - تپه سالان (سارالان) - محال
باراندوز از توابع رضائیه .
ثبت تاریخی ۵۴۳
۶۰ - تپه‌های اطراف شهر سوخته - ۶۷
کیلومتری جاده زابل به زاهدان

بلوچستان - سیستان - مکران

ثبت تاریخی ۵۳۶
۵۳ - شهر خرابه بی بی دوست (شامل قلعه)
تپه‌های مابین تاسوکی و تپه طالب خان
شامل تپه‌های تاسوکی - تپه دوقلو - ساختمان

ثبت تاریخی ۵۴۴

۶۱ - تپه‌های مابین تاسوکی و تپه طالب خان

شامل تپه‌های تاسوکی - تپه دوقلو - ساختمان

کوشک ساسانی و چند تپه دیگر. در ۹۰ کیلومتری
جاده زابل به زاهدان

ثبت تاریخی ۵۴۵

۶۲ - تپه روباهک - ۴ کیلومتری جاده
سراوان به جالق

ثبت تاریخی ۵۴۶

۶۳ - تپه کلاتک - ۱۱ کیلومتری جاده
سراوان به جالق

ثبت تاریخی ۵۴۷

۶۴ - تپه مهتاب خترانه - ۱۲۳ کیلومتری
مغرب سراوان

ثبت تاریخی ۵۴۸

۶۵ - قبرستان گشت - ۶۹ کیلومتری
سراوان به خاش

ثبت تاریخی ۵۴۹

۶۶ - تپه کلاتک بخشان - ۲ کیلومتری
سراوان

ثبت تاریخی ۵۵۰

۶۷ - تپه میل مارو - نواحی جنوبی سراوان

ثبت تاریخی ۵۵۱

۶۸ - تپه کله بزاد - جنوب جاده سیب
پولان جنوب سراوان

ثبت تاریخی ۵۵۲

۶۹ - تپه قلعه ملا - جنوب جاده سیب پولان
جنوب سراوان

ثبت تاریخی ۵۵۳

۷۰ - تپه پیر کهورث - جنوب جاده سیب
پولان جنوب سراوان

ثبت تاریخی ۵۵۴

۷۱ - تپه پیر کهورد - جنوب جاده سیب
پولان جنوب سراوان

ثبت تاریخی ۵۵۵

۷۲ - قلعه تیس - ۹ کیلومتری مغرب
چاه بهار

ثبت تاریخی ۵۵۶

۷۳ - تپه دمیگان - ۵۰۰ متری جنوب
بخش قصرقند

ثبت تاریخی ۵۵۷

۷۴ - تپه سیاهبون - ۳ کیلومتری شمال
قصرقند

ثبت تاریخی ۵۵۸

۷۵ - جادختران - جنوب بخش نیک شهر
۱۵۹ کیلومتری چاه بهار

ثبت تاریخی ۵۵۹

۷۶ - قلعه بمپور - ۵۰۰ متری شمال بمپور
مجاور باغ کشاورزی

خوزستان

ثبت تاریخی ۴۸۷

۷۷ - تپه چغامیش - ۳۶ کیلومتری جنوب
شرقی دزفول

کردستان

ثبت تاریخی ۴۹۴
۸۵ - تپه یا تل شیله گرگی - سیرجان -
قریه نجف آباد بردسیر

ثبت تاریخی ۴۲۰
۷۸ - قلعه کهنه - بیجار - گروس

ثبت تاریخی ۴۹۵
۸۶ - تپه یا تل دشتگار - سیرجان - بردسیر

ثبت تاریخی ۴۲۷
۷۹ - دو تپه تاریخی - مریوان

ثبت تاریخی ۴۹۶
۸۷ - تپه مغو (مغو) - رفسنجان

مازندران

ثبت تاریخی ۴۹۷
۸۸ - گورستان دژمیمند - شهر بابک

ثبت تاریخی ۴۸۹
۸۰ - تپه کلار - کلاردشت - چالوس

ثبت تاریخی ۴۹۸
۸۹ - قلعه قهقهه - راور - کرمان

استان مرکزی

ساوه

ثبت تاریخی ۴۹۹
۹۰ - تل وزیری - راور - کرمان

ثبت تاریخی ۴۳۷
۸۱ - تپه باستانی آوه - ۳۶ کیلومتری
جنوب شرقی شهر ساوه

ثبت تاریخی ۵۰۰
۹۱ - تل قلعه - ماهان - قریه لنگر

کرمان

ثبت تاریخی ۵۰۱
۹۲ - کِلنگِ یِه لِنگی یا تپه مخروبه -
ماهان - قریه لنگر

ثبت تاریخی ۴۹۰
۸۲ - تپه ابلیس - سیرجان - قریه علی آباد
بردسیر

ثبت تاریخی ۵۰۲
۹۳ - قلعه کهنه - شهداد

ثبت تاریخی ۵۰۳
۹۴ - کِلنگِ بَهِجَرِد (شهر دقیانوس) -
جیرفت - قریه بهجرد

ثبت تاریخی ۴۹۲
۸۳ - تل علی آباد - سیرجان - قریه
علی آباد بردسیر

ثبت تاریخی ۵۰۴
۹۵ - قلعه کهنه - جیرفت - کرمان

ثبت تاریخی ۴۹۳
۸۴ - تل علی آباد سربند - سیرجان -
قریه علی آباد بردسیر

ثبت تاریخی ۵۱۶
۱۰۶ - تپه داورى - جیرفت - حسین آباد

ثبت تاریخی ۵۱۷
۱۰۷ - تپه نورآباد - جیرفت - حسین آباد

ثبت تاریخی ۵۱۸
۱۰۸ - تپه کم سُرُخ - جیرفت - رودبار

ثبت تاریخی ۵۲۴
۱۰۹ - قلاع دختر و اردشیر - این دو قلعه
مهمترین قلاع تاریخی کرمان بشمار میروند .

ثبت تاریخی ۵۲۰
۱۱۰ - قلعه راین - بخش راین - کرمان

ثبت تاریخی ۵۲۱
۱۱۱ - تپه هزارمردی - جیرفت - قریه
مظفرآباد

ثبت تاریخی ۵۲۲
۱۱۲ - تپه پهن جیرفت - قریه مختارآباد

ثبت تاریخی ۵۲۳
۱۱۳ - تل کوشک - بافت - قریه رابر

ثبت تاریخی ۵۳۳
۱۱۴ - تل شيله - سیرجان - بردسیر

کرمانشاهان

ثبت تاریخی ۴۸۸
۱۱۵ - گودین تپه (تپه امامزاده) - فریه
گودین - کنگاور

ثبت تاریخی ۵۰۵
۹۶ - تم سیرنی (تپه ساردنی) - جیرفت -

کرمان

ثبت تاریخی ۵۰۶
۹۷ - تم گابان (تپه گاوآن) - جیرفت -

کرمان

ثبت تاریخی ۵۰۷
۹۸ - تم وکیل آقا (تپه وکیل آقا) -
جیرفت - کرمان

ثبت تاریخی ۵۰۸
۹۹ - تم عباس آباد (تپه عباس آباد) -
جیرفت - کرمان

ثبت تاریخی ۵۰۹ - ۵۱۰
۱۰۰ - دوتپه کنارصندل (تپه درجا) -
جیرفت - قریه صندل

ثبت تاریخی ۵۱۱
۱۰۱ - تپه عنبرآباد - جیرفت - قریه صندل

ثبت تاریخی ۵۱۲
۱۰۲ - تپه ابراهیم آباد - جیرفت - قریه
حسین آباد

ثبت تاریخی ۵۱۳
۱۰۳ - تپه قلعه کوچک - جیرفت - قریه
حسین آباد

ثبت تاریخی ۵۱۴
۱۰۴ - تپه خَرَك - جیرفت - رودبار

ثبت تاریخی ۵۱۵
۱۰۵ - کنار تپه - جیرفت - میانده

فہرست
آثار و ابنیہ باستانی

(از صفحہ ۳۴۱ تا صفحہ ۳۵۶)

آتشکده‌ها

تاریخ بنا	محل	نام بنا
اشکانی و ساسانی و دوران مغول	آذربایجان شرقی (تکاب)	تخت سلیمان این آتشکده بنام آذرگشنسب مشهور است
دوران ساسانی و مغول	اصفهان	آتشگاه
دوران ساسانی	خراسان - رباط سفید	بازه هور
»	اراک - سلطان آباد	چهارطاقی برزو
عهد هخامنشی	پاسارگاد - فارس	آتشدان سنگی
»	نقش رستم - فارس	پایه آتشدان
»	تخت جمشید - فارس	آتشدان سنگی
عهد ساسانی	فیروزآباد - فارس	آتشدان سنگی
»	موک (مایین فیروزآباد و بندر طاهری)	آتشکده
»	کازرون - فارس	آتشکده
»	جرّه - فارس	آتشکده جرّه
»	فَرّاش بند - فارس	آتشکده گنبد دار
»	فَرّاش بند - فارس	آتشکده‌های متعدد
»	قریه فیشور - مغرب لار	چهارطاقی آتشکده
»	فسا - فارس	تنک کرم
»	بین فیروزآباد و بندر طاهری فارس	آتشکده کنتار سیاه
عهد هخامنشی	سمیرم بختیاری - اصفهان	آتشدان سنگی
عهد ساسانی	قم - محلات	آتشکده آتسکوه
»	کاشان - خرم دشت	آتشکده (قلعه کهنه)
»	کاشان - آبادی نیاسر	آتشکده نیاسر
»	نطنز - اصفهان	آتشکده (کوشک)
عهد اشکانی و ساسانی	مسجد سلیمان - خوزستان	آتشکده
عهد اشکانی	نورآباد - فارس	آتشکده میل اژدها
عهد ساسانی	نیمور - دلیجان اصفهان	آتشکده
»	ایزدخواست - فارس	چهارطاقی (اکنون تبدیل بمسجد شده است)
دوره ساسانی	خوزستان - خیرآباد	چهارطاقی
دوره اشکانی	خوزستان میدان نفت	چهارطاقی بدر نشاند
دوره ساسانی	سیستان - کرکوی	آتشکده کرکوی
»	شاپور - فارس	آتشکده بیشاپور
دوران اشکانی	سیستان - دریاچه هامون	آتشکده کوه خواجه

مناره‌ها

نام	محل	تاریخ بنا
مناره مسجد امام حسن	اردستان - اصفهان	عهد سلجوقی
مناره چهل دختران	اصفهان	»
مناره ساریان	»	»
مناره رهروان	»	»
مناره غار	بلوک غار - اصفهان	قرن ششم هجری
مناره زیار	بلوک زیار - اصفهان	اواسط قرن ششم هجری
دو مناره (منارجنبان)	کارلادان - اصفهان	قرن هشتم هجری
دو مناره دارالضیافه	اصفهان	اواسط قرن هشتم هجری
مناره باغ قوشخانه	»	دوران مغول
دو مناره دردشت	دردشت - اصفهان	قرن هشتم هجری
مناره مسجد برسیان	قریه برسیان - اصفهان	اواخر قرن پنجم هجری
مناره مسجد علی	اصفهان	عهد سلجوقی
مناره مسجد سین	قریه سین - اصفهان	»
مناره مسجد جامع	زواره - اصفهان	»
مناره مسجد شعبا	اصفهان	»
مناره گلدسته	اصفهان - امامزاده اسمعیل	»
مناره گز	قریه گز - اصفهان	»
مناره پایه سنگی	خرم آباد - خارج شهر	قرن پنجم هجری و اتابکان لر
مناره مسجد تاریخانه	دامغان	قرن ششم هجری
مناره مسجد جامع	»	»
مناره مسجد میدان	ساوه	اواسط قرن پنجم هجری
مناره مسجد جمعه	»	اوایل قرن ششم هجری
مناره خسروگرد	سبزوار - خسروگرد	اوائل قرن ششم هجری
مناره	سبزوار	اواخر قرن ششم هجری
مناره سلجوقی	سمنان	عهد سلجوقی
مناره سنگ‌بست	خراسان - سنگ‌بست	عهد غزنوی (قرن چهارم هجری)
مناره	تهران - پامنار	قرن سیزدهم هجری
مناره فیروزآباد	فیروزآباد - خراسان	عهد سلجوقی
مناره مسجد جمعه	کاشان	»
مناره زین‌الدین	کاشان	»
مناره پنجه شاه	کاشان - امامزاده پنجه شاه	قرن پنجم هجری
مناره شهر	گلپایگان	عهد سلجوقی
مناره مدرسه دومنار	خراسان - گلشن	»

میل‌های تاریخی

نام بنا	محل	تاریخ بنا
میل یا هضبه رادکان میل قابوس	کُردکوی - گنبد قابوس گنبد قابوس - گرگان	آغاز قرن پنجم هجری دوران آل‌زبیر قرن چهارم هجری
میل آخنجان میل نادری میل قاسم آباد	خراسان کرمان - فهرج زابل	قرن نهم هجری قرن دوازدهم هجری قرن ششم هجری

اماکن ، نقوش و دخمه‌های تاریخی

نام بنا	محل	تاریخ بنا
آسک	خوزستان - درپای کوهستان بهبهان	دوران ساسانیان
آرجان	خوزستان - بین ناحیه ارجان و رامهرمز	»
هندیجان	خوزستان - بین آسک و ارجان	»
ویرانه‌های هرمزد اردشیر	خوزستان - اهواز	»
ایوان کَرخه	خوزستان	»
طاق نصرت	خوزستان - ویرانه‌های رامهرمز	»
شوش	خوزستان - اهواز و ویرانه‌های شهر شوش	پیش از تاریخ و دوران هخامنشی
ویرانه‌های اردستان	اصفهان - اردستان	دوران ساسانی و اسلام
استخر قدیم	فارس - استخر	دوران هخامنشی بعد
تخت جمشید	فارس - شیراز	دوران هخامنشی
مغاره شیخ علی	فارس - شیراز	»
قلعه دحیه	فارس - دارابگرد	دوران ساسانی
نقش رستم	فارس - حوالی تخت جمشید (مرودشت)	»
نقش رجب	فارس - حوالی تخت جمشید (مرودشت)	»
تنگ آب	فارس - فیروزآباد	»
(دو نقش برجسته)		
مجسمه وغار شاپور	فارس - شاپور کازرون	»
تنگ چوگان	فارس - شاپور کازرون	»
(نقوش برجسته)		
ویرانه‌های بیشاپور	فارس - شاپور کازرون	» و قبل از میلاد
قصر ابونصر (تخت مادر سلیمان)	فارس - شیراز	دوران هخامنشی
نقوش کورانگون	فارس - ممسنی	عهد عیلام
گور دختر	فارس - سرمشهد	دوران هخامنشی
پاسارگاد	فارس - شیراز	»
گور قدیم	فارس - فیروزآباد	دوران ساسانی
(محل شهر گوریاچور)		
نقوش برجسته سرمشهد	فارس - سرمشهد	دوره ساسانی
(بهرام گور در حال دفاع)		
نقش بهرام دوم	فارس - نزدیک شیراز	»
نقوش بَرَم دَلَك	فارس - شرق شهر شیراز	»
دورق (خرابه‌های شهر)	خوزستان	»
چندی شاپور	خوزستان	»
ویرانه‌های ریشهر	بوشهر	عهد عیلام
ویرانه‌های شهر ساسانی	کرمانشاهان - هرسین	دوران ساسانی
نقوش حجاری برجسته	فارس - دارابگرد	دوران ساسانی

نام بنا	محل	تاریخ بنا
شهر قدیم اسدآباد	همدان - اسدآباد	دوره ساسانی
هکمتانه	همدان	دوره هخامنشی
نقوش تاریخی بیستون	کرمانشاه - بیستون	دوره هخامنشی و ساسانی و اسلام
تخت شیرین	کرمانشاه - بیستون	دوره ساسانی
بغستان	کرمانشاه - بیستون	دوره هخامنشی و ساسانی
نقوش حجاری	کرمانشاه - بیستون	دوره اشکانی
دو نقش حجاری	کرمانشاه - سرپل ذهاب	۲۸۰۰ قبل از میلاد
دخمه دکان داوود	کرمانشاه - سرپل ذهاب	دوران ماد
دخمه اطاق فرهاد	کرمانشاه - سرپل ذهاب	» »
دخمه	کرمانشاه - صحنه	» »
نقوش برجسته	کرمانشاه - سرپل ذهاب	عهد عیلام
نقوش برجسته (خلمان قدیم)	کرمانشاه - سرپل ذهاب	عهد آشور
شهر کامبادنه قدیم	کرمانشاه - حوالی طاق بستان	دوران ساسانی
طاق بستان و نقاط مجاور آن	کرمانشاه - طاق بستان	» »
دو بنای قصر شیرین	کرمانشاه - قصر شیرین	» »
ویرانه‌های زرنج	سیستان	عهد اشکانی
پایتخت قدیم		
ویرانه‌های پایتخت قدیم کرمان	کرمان - سیرجان	اوائل عهد عیلام
سلیمان تپه	لرستان - پشتکوه	عهد عیلام
تل شیروان	لرستان - سیمره پشتکوه	» »
تل تارهان یا طرحان	» » »	» »
تل لورت	» » »	» »
تل‌های لالار (توبوی قدیم)	» » »	عهد عیلام و اشکانی و ساسانی
ویرانه‌های دره شهر	» » »	عهد عیلام و ساسانی
ویرانه‌های شهر بیت یوناکی	لرستان - هلیلان	عهد آشور
سه تل بکسایه و خرزیز و قلقاتپه	لرستان - پشتکوه	عهد عیلام بعد
تنگ سولک	چهارمحال بختیاری - ناحیه کوهستان	عهد اشکانی
(نقوش برجسته)		
حجاری و نقوش ایذه	بختیاری - مال امیر سابق (ایذه)	عهد عیلام و اشکانی
ویرانه‌های شهر آندرکش	آذربایجان غربی - مهاباد	عهد آشور
یا آندرقاش	» »	» »
شهر قدیمی درگردنه معروف		
کاروشینکا		
فقیرگاه (دخمه سنگی)	آذربایجان غربی رضائیه - مهاباد	عهد ماد
نقوش حجاری خان تخته	شاهپور - آذربایجان	دوران ساسانی
خرابه‌های گرگان	گرگان - استرآباد سابق	عهد اسلامی
معبد خورده	محلات - خورده	عهد آشور

مشاهد و بقاع مشرفه و مقابر تاریخی

نام بنا	محل	تاریخ بنا
بقعه حضرت ثامن الائمه (ع)	مشهد مقدس - خراسان	از قرن چهارم هجری بعد (دوران غزنویان)
بقعه خواجه ربیع	مشهد	دوران صفوی (۱۰۳۱ هجری)
بقعه امامزاده محمد محروق	نیشابور - مشهد	دوران صفوی
بقعه قدمگاه	نیشابور - مشهد	دارای تاریخ سال ۱۰۹۱ هجری
بقعه امامزاده حسین	گلشن - خراسان	دارای تاریخ سال ۴۴۹ هجری
بقعه امامزاده سلطان محمدعابد	گناباد (کاخک) خراسان	دارای تاریخ سال ۶۹۰ هجری
مزار تربت حیدری	تربت حیدریه - خراسان	قرن هشتم و نهم هجری
مزار شیخ جام	تربت شیخ جام - خراسان	قرن هشتم هجری و بعد
مقبره سنگ بست	سنگ بست - خراسان	قرن چهارم هجری (دوران غزنویان)
مقبره رادکان	قوچان (رادکان) - خراسان	قرن نهم هجری
مقبره بابالقمان	سرخس - خراسان	قرن هشتم هجری
گنبد هارونیه	مشهد (طوس) - خراسان	قرن ششم هجری
بقعه شاه چراغ	شیراز - فارس	قرن هفتم هجری بعد
بقعه سید میر محمد	شیراز - فارس	دوران مغول بعد
بقعه سید علاء الدین	شیراز - فارس	قرن دهم هجری
بقعه امامزاده حمزه	سوریان - فارس	قرن دهم هجری
امامزاده ابراهیم	آمل - مازندران	قرن هشتم هجری
مقبره سه سید	آمل - مازندران	قرن نهم هجری
مشهد میربزرگ	آمل - مازندران	قرن دهم هجری زمان صفویه
امامزاده محمد طاهر	بابل - مازندران	قرن هشتم هجری
امامزاده قاسم	» »	قرن نهم هجری
امامزاده ابراهیم	بایلسر	اواسط قرن نهم هجری
امامزاده یحیی	ساری - مازندران	قرن هشتم هجری
امامزاده زین العابدین	» »	» » »
امامزاده عباس	» »	قرن نهم هجری
امامزاده نور	استرآباد - گرگان	» » »
امامزاده روشن	روشن آباد - گرگان	» » »
بقعه هفتاد و دو تن	ساروق - اراک	قرن ششم هجری
بقعه سهل بن علی	آستانه - اراک	عهد صفوی
امامزاده اسحق	ساوه	قرن هفتم هجری
شاهزاده حسین	قزوین	عهد صفوی

نام بنا	محل	تاریخ بنا
بقعه آبادر	خارج شهر - قزوین	قرن هفتم هجری
بقعه پیر	تاکستان - قزوین	عهد سلجوقی
دو گنبد خرقان	خرقان - قزوین	عهد سلجوقی
گنبد یا بقعه علویان	همدان	قرن ششم هجری
مقبره استر و مردخای	همدان	قرن هفتم هجری
امامزاده اظهر	درجرین - همدان	دوران مغول
امامزاده هود	درجرین - همدان	»
بقعه شیخ صفی الدین و متعلقات آن	اردبیل - آذربایجان شرقی	عهد صفوی
بقعه شیخ جبرائیل	کلخوران - اردبیل	عهد صفوی
مقبره سلطان شهاب الدین	اهر - آذربایجان شرقی	»
مقبره شیخ حیدر	مشکین شهر - آذربایجان شرقی	»
گنبد سرخ	مراغه - آذربایجان شرقی	قرن پنجم هجری
مقبره منسوب بمادر هلاکو	»	قرن هشتم هجری
گنبد عقاریه	»	قرن هفتم هجری
برج یا مقبره مدور	»	قرن ششم هجری
بقعه قیدار نبی	سلطانیه - زنجان	قرن هفتم هجری
مقبره چلبی اعلی	»	قرن هشتم هجری
مقبره ملا حسن شیرازی	»	دوران صفوی
گنبد سلطانیه	»	قرن هشتم هجری
مقبره سه گنبد	رضائییه - آذربایجان غربی	قرن ششم هجری
مقبره ملا مجدالدین	ساری - مازندران	قرن نهم هجری
برج لاجیم (امامزاده عبدالله)	قریه لاجیم - ساری	قرن پنجم هجری
برج قلعه گبری	قریه رسکت - ساری	قرن پنجم هجری
مزار شیخ علاءالدوله سمنانی	سمنان	عهد مغول
بقعه خاتون قیامت (آبش خاتون)	شیراز - فارس	قرن هفتم و دهم هجری
مقبره پیر حمزه سبزپوش	ابرقو	قرن پنجم هجری
مقبره طاووس الحرمین (منهدم شده است)	»	قرن هشتم هجری
گنبد عالی	»	قرن پنجم هجری
سر در بقعه شیخ ابو مسعود	اصفهان	قرن ششم هجری
امامزاده حسین و امامزاده ابراهیم	شهرستان - اصفهان	عهد سلجوقی
بقعه پیر بکران	پیر بکران - اصفهان	دوره مغول
بقعه امامزاده جعفر	اصفهان	قرن هشتم هجری

نام بنا	محل	تاریخ بنا
بقعه شهشهان	اصفهان	دوران تیموری
مقبره و خانقاه شیخ ابوالقاسم	نصرآباد - اصفهان	قرن نهم هجری
بقعه درب امام	اصفهان	قرن نهم هجری
بقعه امامزاده احمد	»	دوران صفویه
مقبره هارون ولایت	»	»
مقبره بابارکن الدین	»	»
مقبره سنی فاطمه و متعلقات	»	»
بقعه شاهزید	»	»
مقبره بابا قاسم	»	قرن نهم هجری
مقبره مشهور به آرامگاه	»	قرن نهم هجری
سلطان ملکشاه سلجوقی		
بقعه عمو عبدالله	گارلادان - اصفهان (معروف بمنارجنبان)	قرن نهم هجری
بقعه شاهرضا	شاهرضا - اصفهان	دوران مغول و صفوی
مرقد حضرت معصومه (ع)	قم	قرن هفتم هجری بعد
بقعه امامزاده علی بن جعفر	»	قرن هشتم هجری
بقعه امامزاده شاهزاده ابراهیم	»	قرن هشتم هجری
گنبد سبز (شامل سه بنا)	»	قرن هشتم هجری
امامزاده هفده تن	گلپایگان	قرن یازدهم
امامزاده ابوالفتح	خوانسار قریه و ائشان - گلپایگان	دوران صفوی
چهار پادشاه	لاهیجان	دوران صفوی
بقعه شیخا نور (مشهور بمقبره شیخ زاهد گیلانی)	»	اوائل قرن نهم هجری
بقعه شاه نعمت الله ولی	ماهان - کرمان	دوران مغول و صفوی
گنبد مشتاقیه	کرمان	دوران قاجاریه
مقبره پیر برحق	سیرجان - بردسیر	قرن هفتم هجری
مقبره آخوند	کوهبنان - کرمان	قرن یازدهم هجری
امامزاده شاهزاده حسین	جنوب شرقی کرمان	دوران صفوی
امامزاده محمدبن زید	شهداد - کرمان	دوران صفوی
بقعه پیر بابا مسافر	»	قرن هفتم هجری
مقبره امیر حیدر	اسفندقه چیرفت - کرمان	دوران مغول
مقبره خواجه اتابک	کرمان	قرن ششم هجری
گنبد سبز	کرمان	قرن نهم هجری
محراب امامزاده ابوالفضل و یحیی	محلالت	دوران مغول و صفوی
بقعه دوازده امام	یزد	قرن پنجم هجری

نام بنا	محل	تاریخ بنا
بقعه سید رکن‌الدین	یرد	قرن هشتم هجری
بقعه سید شمس‌الدین	»	قرن هشتم هجری
بقعه یاگنبد شیخ جنید	توران پشت - یرد	قرن ششم هجری
امامزاده عبدالله	شوشتر - خوزستان	قرن هفتم هجری
امامزاده یحیی	ورامین - تهران	قرن هشتم هجری
شاهزاده حسین	»	دوران مغول
امامزاده جعفر	پیشوا - ورامین	دوران صفوی
بقعه سید اسمعیل	تهران	قرن نهم و سیزدهم هجری
بقعه امامزاده یحیی	»	تاریخ صندوق مرقد ۱۸۹۵ هجری است
بقعه امامزاده زید	»	دوران صفوی تاریخ ضریح ۹۰۲ هجری است
بقعه امامزاده صالح	تجربش - تهران	دوران صفوی
بقعه امامزاده قاسم	امامزاده قاسم - تجربش	دوران صفوی
بقعه امامزاده حبیب‌بن موسی	پشت مشهد - کاشان	عهد مغول و صفوی
امامزاده سلطان میراحمد	کاشان	قرن نهم هجری
بقعه شاهزاده ابراهیم	»	دوران قاجاریه
بقعه قالی‌شوران	کاشان - اردهاال	دوران صفوی و قاجار
بقعه باباافضل	کاشان - نیاسر - مرق	دوران مغول
امامزاده قاسم	جاپلق (الیگودرز) - بروجرد	قرن هشتم هجری
مقبره بی‌بی شهربانو	ری - تهران	قرن چهارم هجری بعد
آستانه حضرت عبدالعظیم (ع) و بقاع متصل بان	ری - تهران	دوران مغول - صفویه - قاجاریه
برج یا مقبره طغرل	ری - تهران	اصل بنا متعلق بدوره سلجوقی بوده است
برج نقاره‌خانه	ری - تهران	اصل بنا متعلق بدوره سلجوقی بوده است
مقبره پیر علمدار	دامغان	قرن پنجم هجری
بقعه چهل‌دختران	»	قرن پنجم هجری
برج معصومه‌زاده	دامغان	قرن ششم هجری
بقعه امامزاده جعفر	دامغان	قرن ششم و نهم هجری
بقعه شاه میرعلی‌بن حمزه	شیراز (دروازه قرآن) فارس	دوران زندیه و قاجار
برج کرات	خراسان - کرات	قرن پنجم هجری
مقبره کاشمر	خراسان - کاشمر	قرن هفتم هجری

مدارس تاریخی

نام بنا	محل	تاریخ بنا
مدرسه امامی	اصفهان	قرن نهم هجری
مدرسه جده کوچک	»	عهد صفوی
مدرسه جده بزرگ	»	»
مدرسه ملا عبدالله	»	»
مدرسه شمس آباد	»	»
مدرسه نیم آور	»	»
مدرسه کاسه گران	»	قرن یازدهم هجری
مدرسه چهار باغ	»	دوران صفوی
مدرسه غیاثیه	خارجرد - خراسان	قرن نهم هجری
مدرسه خان	شیراز - فارس	دوران صفوی
مدرسه مروی	تهران	قرن دوازدهم هجری
مدرسه سپهسالار قدیم	»	»
مدرسه شیخ عبدالحسین	»	»
مدرسه حیدریه	قزوین	قرن ششم هجری
مدرسه سلطانی	کاشان	قرن سیزدهم هجری
مدرسه ابراهیم خان	کرمان	»
مدرسه دو در	مشهد - خراسان	دوران تیموری
مدرسه پریزاد	»	»
مدرسه بالاسر	»	»
مدرسه گوهرشاد	»	»

مساجد ، حسینیه ، مصلی و تکایای تاریخی

نام بنا	محل	تاریخ بنا
مسجد جمعه یا جامع	ابر قو - فارس	قرن هفتم هجری تا دوران صفوی
مسجد جمعه	اردبیل - آذربایجان شرقی	دوران سلجوقی
مسجد جامع	اصفهان	قرن دوم تا قرن سیزدهم هجری
مسجد جورجیر	»	قرن چهارم هجری
(سردر آجر کاری آن که متصل به مسجد حکیم اصفهان است متعلق بقرن چهارم و زمان حکمرانی آل بویه میباشد).		
مسجد شعیا	»	قرن ششم تا یازدهم هجری
مسجد لبنان	»	دوران مغول و عصر شاه عباس اول صفوی
مسجد علی	»	قرن دهم هجری
سردر مسجد قطبیه	»	دوران صفوی
مسجد درب جو باره	»	قرن دهم هجری
مسجد شیخ لطف الله	»	قرن یازدهم هجری
مسجد شاه	»	» » »
مسجد خان	»	دوران صفوی
مسجد ساروتقی	»	قرن یازدهم هجری
مسجد ظلمات	»	» » »
مسجد ایلچی	»	» » »
مسجد مصری	»	» » »
مسجد سرخی	»	» » »
مسجد جارچی	»	» » »
مسجد حکیم	»	» » »
مسجد علیقلی آقا	»	قرن دوازدهم هجری
مسجد حاج محمد جعفر	»	قرن سیزدهم هجری
مسجد سید	»	» » »
مسجد جامع	ازیرون - اصفهان	قرن هشتم هجری
مسجد جامع	اردستان - اصفهان	قرن چهارم و ششم هجری
مسجد جامع	اشترجان - اصفهان	قرن چهارم و ششم هجری
مسجد جمعه	برسیان - اصفهان	قرن پنجم هجری
مسجد پامنار	زواره - اصفهان	» » »
مسجد جامع	زواره - اصفهان	قرن ششم هجری

نام بنا	محل	تاریخ بنا
مسجد جامع	سین - اصفهان	قرن ششم هجری
مسجد کاج	کاج - اصفهان	دوران مغول
مسجد بزرگ گز	گز - اصفهان	دوران سلجوقی
مسجد هفتشویه	هفتشویه - اصفهان	قرن هفتم هجری و اوایل دوران مغول
مسجد دارابگرد (سنگ)	فارس - دارابگرد	قرن هفتم هجری
مسجد سید	بیداآباد - اصفهان	قرن سیزدهم
مسجد جامع	بروجرد	دوران سلجوقی
مسجد سلطانی	بروجرد	دوران قاجار
مسجد شیخ بسطام	بسطام - شاهرود	اوائل قرن ششم هجری
مسجد مولانا	تایباد (طیبات) - خراسان	نیمه اول قرن نهم هجری
مسجد جمعه	تبریز	دوران مغول و قاجار
مسجد علیشاه	»	قرن هشتم هجری
(خرابه‌های این مسجد بنام ارک‌علیشاه هم خوانده می‌شود).	»	قرن نهم هجری
مسجد کبود	دامغان	قرن دوم و هشتم هجری
مسجد تاریخانه	دزفول - خوزستان	قرن اول هجری بعد
مسجد جامع	دماوند - تهران	دوران سلجوقی، تیموری و صفوی
(از بنای تاریخی مسجد آثاری در حال حاضر باقی نمانده محراب گچبری آن مورخ سال ۶۷۶ هجری است).	رضائیه - آذربایجان غربی	قرن هفتم هجری
مسجد جامع	زوزن - خراسان	اوائل قرن هفتم هجری
مسجد ملک زوزن	ساوه	دوران مغول و صفوی
مسجد جمعه	سمنان	قرن سیزدهم هجری
مسجد سلطانی	شمال شرقی تبریز - فارس	قرن ششم هجری
مسجد ایچ	سندج - کردستان	قرن سیزدهم هجری
مسجد دارالاحسان	شوشتر - خوزستان	قرن سوم هجری
مسجد جامع	شیراز	قرن سوم هجری بعد
مسجد جامع عتیق	»	قرن هفتم هجری
مسجد نو	»	»
(زمان اتابکان «اتابک ابوبکر سعدبن زنگی»)	»	قرن دوازدهم هجری
مسجد وکیل	»	قرن سیزدهم هجری
مسجد نصیرالملک	»	»
(مورخ بسال ۱۲۹۳ هجری)		

نام بنا	محل	تاریخ بنا
مسجد مرحوم سید عزیزالله	بازار - تهران	قرن سیزدهم هجری
مسجد حاج رجبعلی	درخونگاه - تهران	» » »
مسجد شیخ عبدالحسین	بازار - تهران	» » »
مسجد سیهسالار	تهران	» » »
مسجد جامع	سوریان - فارس	قرن ششم هجری
مسجد جمعه	قزوین	قرن ششم هجری
مسجد شاه	»	قرن سیزدهم هجری
حسینیه امینی (دوران قاجاریه)	»	قرن سیزدهم هجری
مسجد جامع	کاشان	قرن ششم هجری
مسجد وزیر	»	دوران صفوی
مسجد میدان	»	
مسجد ملک	کرمان	قرن پنجم هجری
مسجد حاج علی قلی آقا -	کرمان	
مسجد جامع	»	قرن ششم هجری
مسجد پانزار	کرمان	قرن نهم هجری
مسجد گنجعلی خان	»	دوران صفوی
مسجد جمعه	گرگان	قرن نهم تا دوازدهم هجری
مسجد جامع	گلپایگان	قرن ششم هجری
مسجد جامع	سرآور - گلپایگان	دوران صفوی
مسجد جامع	گناباد - خراسان	قرن هفتم هجری
مسجد سرکوجه	نائین - یزد	قرن چهارم و پنجم هجری
محراب مسجد ابوسعید	مرد - آذربایجان شرقی	قرن پنجم هجری
مسجد شاه	مشهد - خراسان	قرن نهم هجری
مصلی	مشهد	دوران صفوی
مصلی	طرق - مشهد	نیمه اول قرن نهم هجری
مسجد علویان	نائین - یزد	قرن سوم و چهارم هجری
مسجد بابا عبدالله	»	اوائل قرن هشتم هجری
مسجد جمعه	نطنز	قرن هشتم هجری
محراب مسجد کوجه میر	»	قرن هشتم هجری
مسجد جمعه	نیریز - فارس	قرن پنجم هجری
مسجد جمعه	نیشابور - خراسان	قرن نهم هجری
مسجد جامع	یزد	قرن هشتم هجری
مسجد میر چخماق	»	قرن نهم هجری
تکیه میر چخماق	»	دوران قاجار
مسجد جامع	قروه - بین زنجان و تاکستان	قرن پنجم هجری
مصلی	یزد	قرن دهم هجری

کلیساهای تاریخی

نام بنا	محل	تاریخ بنا
کلیسای استفانوس مقدس	جلفا - آذربایجان	قرن هشتم هجری
کلیسای طاطاوس	ماکو - آذربایجان	قرن هفتم و سیزدهم هجری
کلیسا	جلفا - اصفهان	عهد صفوی
کلیسای وانک (سن سور)	» »	» »

عمارات کاخهای تاریخی

نام بنا	محل	تاریخ بنا
درب کوشک	اصفهان	قرن نهم هجری
کاخ عالی قاپو و میدان شاه	»	دوران صفوی
کاخ چهلستون	»	»
تالار اشرف	»	»
تالار تیموری	»	»
کاخ هشت بهشت و عمارت آن و خیابان چهار باغ	»	»
عمارت چهلستون و باغ آن	قزوین	»
سردر کاخ عالی قاپو	قزوین	»
کاخ و عمارت سلیمانیه (محل کتابخانه دانشکده کشاورزی)	کرج	دوران قاجار
کاخ گلستان و عمارت مرمر	تهران	قرن دوازدهم و سیزدهم هجری
دو بنای سلطنتی	سلطنت آباد - شمیران	قرن سیزدهم
کاخ صاحبقرانیه	نیاوران - شمیران	»
کاخ سرخه حصار	تهران	»
قصر جمهور بابک خرم‌دین	آذربایجان - بین مشکین شهر و اهر	قرن دوم هجری
کاخ فیروز آباد	فارس - فیروز آباد	دوران ساسانی
آثار کاخ قصر شیرین	کرمانشاه - قصر شیرین	»
کاخ ساسانی و ویرانه‌های آن	فارس - سروستان	»
کاخ ساسانی و ویرانه‌های آن	فارس - داراب	»
بناهای تاریخی باغشاه فین	کاشان - قصبه فین	دوران صفوی
کاخ صفی آباد	مازندران - بهشهر	»
عمارت خورشیدی	خراسان - کلات نادری	قرن دوازدهم هجری
باغ و عمارت هفت تن	فارس - شیراز	»
باغ و کوشک کریم خان زند (مقبره خان زند)	»	»

پل ها ، حمامها ، بازار و کاروانسراهای تاریخی و غیره

نام بنا	محل	تاریخ بنا
پل دختر (این پل بر روی رودخانه قزل اوزن ساخته شده است)	تزدیک میانه - آذربایجان شرقی	دوران مغول
کاروانسرای گز	قریه گز - اصفهان	دوران سلجوقی
کاروانسرای مهیار	قریه مهیار - اصفهان	دوران صفوی
پل شهرستان	اصفهان	دوران دلیلیان
پل خواجه	»	قرن نهم و یازدهم و سیزدهم هجری
پل الله وردی خان (سی و سه پل)	»	قرن دوازدهم هجری
سردر و بازار قیصریه	»	دوران صفوی
کاروانسرای فتحیه	»	»
حمام علیقلی آقا	»	قرن دوازدهم هجری
کاروانسرای پاسبانگان	بین راه قم و کاشان	قرن سیزدهم هجری
پل ساسانی	درفول	دوران ساسانی
دروازه ارك	سمنان	دوران قاجار
پل ساسانی	شوستر	دوران ساسانی
زندان هارون	شهر ری - تهران	قرن چهارم هجری
پل ساسانی	فیروزآباد	دوران ساسانی
دروازه قدیم تهران	قزوین	دوران قاجار
دروازه كوشك	»	دوران قاجار
سرای گنجعلی خان	کرمان	دوران صفوی
حمام و بازار ابراهیم خان	»	دوران قاجار
بازار قیصریه	لار - فارس	دوران صفوی
پل کشکانرود	لرستان	قرن چهارم هجری
کاروانسرا عین الرشید	ورامین	دوران صفوی
حمام وکیل	شیراز - فارس	قرن دوازدهم هجری
بازار وکیل	»	»
رباط شرف	خراسان - سرخس	قرن ششم هجری
قلعه ضحاکي	فارس - فسا	پیش از تاریخ و دوره ساسانی
غار کرفتو	کردستان - خاگ افشار	دوره اشکانی
معبد سلوکی	نهاوند	قرن دوم پیش از میلاد
معبد کنکاور	کنکاور - بین کرمانشاه و همدان	دوره اشکانی
شیر سنگی	همدان	دوره اشکانی
کتیبه گنجانمه	همدان - عباس آباد	دوران هخامنشی

توضیح :

بطوریکه در کتاب حاضر «فهرست بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران»
ملاحظه میشود مجموع بناها و آثار تاریخی غیر منقول که تا کنون به ثبت رسیده و یا
در جریان ثبت است (از صفحه ۱ تا صفحه ۲۲۸) در حدود ۴۳۳ بنا میباشد .

همچنین تعداد تپهها و اماکن باستانی (از صفحه ۲۲۹ تا صفحه ۲۳۸) ۱۳۲
محل است .

بدین ترتیب مجموع ابنیه و آثار و تپهها و اماکن قدیمی که تا این تاریخ
شناخته شده است ، در حدود ۵۶۵ بنا و مکان میشود .

در پایان کتاب صورتی از کلیه بناها و آثار تاریخی (از صفحه ۲۳۹ تا صفحه
۲۵۶) که تاریخچه مختصر هر کدام در فهرست نوشته شده است درج میباشد .

فهرست حاضر دارای ۲۳۵ تصویر از بناها و آثار تاریخی کشور است .

در شرح بنای سه گنبد رضائیه در سطر ۱۱ بجای کلمه «دارد» باید «داشته»
نوشته شود . ص ۹ .

در شرح بنای مسجد پامنار کرمان در سطر ۱ بجای کلمه «ششم» باید «هشتم»
نوشته شود . ص ۱۱۷ .

بدیهی است همانطوریکه در مقدمه کتاب تصریح گردیده است ، در نتیجه ادامه
مطالعات و بررسیهای تاریخی و کاوشهای علمی که از طرف اداره کل باستانشناسی
و فرهنگ عامه در جریان میباشد مرتباً بر فهرست گنجینه آثار ملی و تاریخی ایران
افزوده خواهد شد .

پایان

